

FRANCESCA SPINELLI

Me dy apo me katër duar: rasti i pazakontë i përkthyesve të Kadaresë

Botohet me shkurtime. Një version më i gjatë i këtij artikulli është botuar në vëllimin “Kufiri i lëngshëm. Marrëdhëniet letrare dhe ndërkulturore ndërmjet Italisë dhe Shqipërisë”, përgatitur nga Daniele Comberiati dhe Emma Bond, Shtëpia Botuese “Besa”, 2013.

Pas katërmëdhjetë vjetësh rikthehet Festivali Kombëtar i Filmit Shqiptar

Nga Enver Morina (fq. 7)

Filmat artistikë më të mirë të 13 edicioneve të Festivalit të Filmit Shqiptar. Disa nga fituesit e kupës së karrierës. Me syrin e shikuesit nga Kosova, filmin shqiptar të periudhës së Kinostudios përherë e shihja si nostalgji në RTSH, në kornizën bardhë e zi të një realiteti të panjohur...

SHËNIME MBI LIBRAT

Përsiatje rreth librit “Pikënisja e mëkatit” të autorit Lulzim Logu

TRI VARGJE MJAFTOJNË...

Nga Astrit Hykaj (fq. 6)

Krijimtaria letrare e Zyhdi Dervishit dhe “Letërsia e Qytetit”: Përjetësimi në vargje i Pogradecit!

Nga Dr. Ilir Shyta (fq. 10)

ExLibris uron poetin dhe përkthyesin Vangjush Ziko me rastin e 95-vjetorit të lindjes. Me këtë rast po botojmë parathënien për romanin e Pushkinit Eugjen Onjegini të përkthyer prej tij, si dhe një cikël me poezi. (fq. 18)

Një libër i ri nga Matteo Mandalà

Në këtë vepër të re, Matteo Mandalà trajton çështjen komplekse dhe prej kohësh të debatueshme të origjinës së *oppidulum Græcorum*, vendbanimit të themeluar në gjysmën e dytë të shekullit XV në feudat që i përkisnin Arqipeshkvisë së Monreales dhe që sot identifikohet me Piana degli Albanesi-n e sotme. Rindërtimi i ngjarjeve që çuan në lindjen e këtij ngulimi nuk përbën vetëm një temë me interes lokal, por përfshihet në një kuadër shumë më të gjerë problematikash historike që lidhen me migrimet ballkanike të Mesjetës së vonë...

Gjuha e zymrydit - trauma, absurdi dhe profecia te Teki Dervishi

Nga Emin Azemi (fq. 9)

Odiseas Elitis SAFO- Eros dhe Pathos Ese

E përktheu: Petro Çerkezi

Të lexosh romanin “Jam mysliman” të Ben Blushit në Kopshtin e Luksemburgut

Nga Ilda Mullaçmeri, Paris

Në rrëfimin e Blushit, besimi nuk më duket si një dorëzim ndaj dogmës, por si një zgjedhje që duhet të mbetet e lirë. Dhe pikërisht këtu libri, për mua, bëhet më i gjerë se vetë feja: kthehet në një mbrojtje të lirisë për të besuar, për të dashuruar, për të menduar dhe për të qenë vetvetja, kundër atyre që duan ta kthejnë fenë në kufizim apo në armë. (fq. 5)

BIBLIOTEKË

Ivan Bunin (fq. 22)

Pika e diellit

Përktheu: Bujar Hudhri (fq. 16)

20 poezi irlandeze

Përktheu: Ndrek Gjini

Odhise Çerkezi (fq. 19)

Musineja

Anton Pappleka (fq. 14)

Zogu që klithi në muzg

Mark Simoni (fq. 12)

Gruaja që shkruante në tren

Rei F. Hodo (fq. 17)

Kush ta plogështon agun... det

Arben Meksi (fq. 24)

Karikatura e së shtunës

NJË PIKTURË MESJETARE DHE NËNTEKSTE BASHKËKOHORE

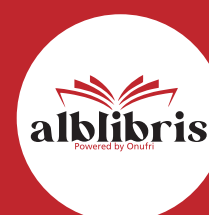
(madje dhe për realitetin e sotëm shqiptar)

Nga Rudolf Marku (fq. 11)

Libri shqip në SHBA & KANADA

Dërgesa të shpejta
dhe të sigurta

www.albibris.al

Për të emërtuar tekstet që janë përkthyer një herë dhe më pas janë ripërkthyer në një gjuhë të tretë, kritiku Michael Orthofer ka huazuar nga gjenealogjia një shprehje poetikisht të ngjeshur: *twice removed*. Në një artikull të botuar më 2003 në revistën online *The Complete Review*, Orthofer-i shpreh habinë që, edhe sot, veprat e disa autorëve të njohur përkthehen në anglisht nga përkthime tashmë ekzistuese. Si shembuj ai përmend Sándor Márai-n, Haruki Murakami-n, Witold Gombrowicz-in dhe Ismail Kadarenë dhe arrin në përfundimin se “pa një revoltë të madhe kundër përkthimit të dorës së dytë - nga lexuesit, kritikët, autorët dhe vetë përkthyesit - ka të ngjarë që përkthime të këtij lloji të vazhdojnë të botohen”.^[1]

Në Itali, vetëm një pjesë e vogël e veprave të Ismail Kadaresë është përkthyer drejtpërdrejt nga shqipja. Shumë prej tyre përfshihen në katalogun e shtëpisë botuese Longanesi, e cila i ka blerë të drejtat nga Fayard-i, botuesi i vetëm i Kadaresë në Francë. Siç shpjegon Fayard-i në faqen e vet, veprat e Kadaresë janë përkthyer “në rreth dyzet vende”. Do të ishte më e saktë të thuhej se, në shumë prej këtyre vendeve, lexuesit kanë në dispozicion vetëm përkthime të bëra nga versioni frëngjisht, shpesh pa qenë në dijeni të kësaj.

Në Brazil, përkundrazi, përkthimet e drejtpërdrejta dhe ato të tërthorta janë të pranishme në masë të barabartë. Ka, së fundi, edhe vende - ndër to Spanja, Gjermania dhe Vendet e Ulëta - ku tekstet e Kadaresë përkthehen vetëm nga shqipja.^[2]

Përkthyesit e Kadaresë ndahen kështu në dy kategori, sipas faktit nëse e njohin apo jo shqipen. Në vitin 2005, David Bellos-i, përkthyesi kryesor i Kadaresë në anglisht, së bashku me studiuesen e letërsisë frënge Barbara Bray - e ndarë nga jeta më 2010 -, kujtonte kështu se si e kishte zbuluar autorin e *Gjeneralit të ushtrisë së vdekur*:

“Kur, dhjetë vjet më parë, drejtori letrar i *The Harvill Press*, Christophe MacLehose, më kërkoi të përktheja *Dosjen H* të Ismail Kadaresë nga versioni frëngjisht, në fillim ngurrova. Nuk flisja shqip - edhe sot njoh vetëm pak elemente të kësaj gjuhe të çuditshme e të vështirë. Dhe, për më tepër, kisha parimet e mia! [...] “Përse nuk e përktheni tekstin drejtpërdrejt nga shqipja?”, e pyeta MacLehose-in. Ai ngriti drejt qiellit krahët

FRANCESCA SPINELLI

Me dy apo me katër duar: rasti i pazakontë i përkthyesve të Kadaresë (Botohet me shkurtime)

Një version më i gjatë i këtij artikulli është botuar në vëllimin “Kufiri i lëngshëm. Marrëdhënie letrare dhe ndërkulturore ndërmjet Italisë dhe Shqipërisë”, përgatitur nga Daniele Comberiati dhe Emma Bond, Shtëpia Botuese Besa, 2013.

e tij të gjatë. “Ah, sikur ta dije...”, ishte përgjigja e tij e mistershme dhe e pakundërshtueshme.”^[3]

Instinkti im i parë, kur, në vitin 2008, Fandango më propozoi të përktheja esenë *Dante, l'incontournable* (në shqip *Dantja i pashmangshëm*), ishte të kontrolloja të vetmin tekst të Kadaresë që kisha në shtëpi: romanin e shkurtër *Laquila* (*Shkaba*), përkthyer nga Francesco Bruno dhe botuar nga Longanesi më 2007. I vetmi shënim për origjinalin ishte: “Përkthim nga teksti frëngjisht *L'Aigle*”, pa u dhënë emri i përkthyesit nga shqipja në frëngjisht. Kjo m'u duk e çuditshme; po aq më habiti fakti se nuk kishte njerëz të aftë të përkthenin drejtpërdrejt nga shqipja. Por Fandango këmbënguli. Pranova, ashtu si Bellos-i, duke e mbytur zërin e skrupujve të mi.

Përveç disa rasteve të rralla e të shkëlqyera, si ato të përfshira në kolanën e Einaudi-t *Shkrimtarë të përkthyer nga shkrimtarë*, përkthimet e dyfishta vështirë se mund të mbrohen. Ato u bëjnë padrejtësi lexuesve, të cilët shpesh nuk janë në dijeni të kalimit të dyfishtë, dhe janë tejet munduese për përkthyesit, që përballen jo vetëm me rrezikun e keqkuptimit të tekstit - rrezik i qenësishëm në vetë aktin e përkthimit -, por edhe me frikën se mos përcjellin më tej një gabim të përkthyesit të parë.

Le të kthehemi te *Histori e shkurtër e Shqipërisë me Dante Aligierin* (ky është nëntitulli) e Kadaresë. Tema kërkonte përpikërinë më të madhe, por kalimi përmes frëngjishtes i shtoi pashmangshëm vështirësitë dhe dyshimet; një pjesë e tyre u zgjidhën falë autorit të versionit frëngjisht, Tedi Papavramit. I lindur në Tiranë më 1971, Papavrami njihet kryesisht si violinist dhe pikërisht

falë talentit të tij muzikor mundi të shpërngulej në Francë më 1982 për të studiuar. Në vitin 2001, pas një ngjarjeje për të cilën do të flas më tej, Fayard-i i besoi përkthimin e veprave të Kadaresë.

Gjatë shkëmbimeve tona, Papavrami pranoi disa gabime, të vetat ose të redaktorit të Fayard-it, duke më dhënë mundësi të riktheja kuptimin e origjinalit. “Kërkoj ndjesë për këto pasaktësi”, shkroi më pas, “por edhe unë vetë, në disa pjesë, e kam pasur të vështirë ta kuptoj këtë tekst. Nga të gjithë librat e Kadaresë që kam përkthyer, ky është ai që më ka vënë më shumë në vështirësi.” Kurrë një rrëfim nuk ishte pritur me kaq dëshpërim.

Në vitin 2010, Fandango botoi një tekst të dytë të Kadaresë, *Il mostro* (*Përbindëshi*), një roman që ndërthur plane të ndryshme kohore, duke luajtur me paralelizmat dhe pikëtakimet ndërmjet mitit të rënies së Trojës dhe ngujimit të Shqipërisë komuniste të Enver Hoxhës. Mësova me tmerr se Papavrami nuk do të mund të më ndihmonte, sepse autori i versionit frëngjisht kishte ndërruar jetë prej disa vitesh. Quhej Jusuf Vrioni dhe historia e tij do të meritonte një libër më vete.^[4]

I ndarë nga jeta në Paris më 2001, Vrioni ishte alter ego-ja frënge - ose, më saktë, frankofone - e Kadaresë. I lindur më 1916 në një familje aristokratike shqiptare, kishte kaluar pjesën më të madhe të rinisë në Francë, ku i ati shërbente si ambasador dhe ku ai kishte fituar një zotërim të përsosur të frëngjishtes. Në vitin 1943 vendosi të kthehej në Shqipëri. Katër vjet më vonë u arrestua me akuzën se ishte spiun, u torturua dhe u burgos. Pas lirimit, në vitin 1959, nisi të përkthente për të siguruar jetesën: përkthente në frëngjisht tekste politike, ndër to

edhe veprat e Hoxhës, si dhe tekste letrare, sidomos ato të një autori të ri me emrin Ismail Kadare.

Siç tregon vetë Kadareja në një intervistë të botuar më 1999 në *La Matricule des Anges*, zanafilla e suksesit të tij në Francë shkon në fundin e viteve gjashtëdhjetë, kur gazetari Pierre Paraf, gjatë një udhëtimi në Shqipëri, hasi rastësisht në versionin frëngjisht të *Gjeneralit të ushtrisë së vdekur*, të përkthyer nga Vrioni dhe të botuar tre vjet më parë me porosi të autoriteteve komuniste. Paraf e mori librin me vete në Francë dhe shtëpia botuese Albin Michel e botoi më 1970, pa qenë e detyruar të blinte të drejtat, pasi Shqipëria e Hoxhës nuk kishte nënshkruar asnjë traktat për të drejtën e autorit.

Për vite me radhë, Vrioni, i parë me sy të keq si ish-i burgosur politik, mbeti një përkthyes i padukshëm. Emri i tij nuk shfaqej askund dhe lexuesit e parë francezë të Ismail Kadaresë duhej të mjaftoheshin me shënimin e vagullt: “Përkthyer nga shqipja”. Vlerësimi i punës së tij erdhi vonë, kur Vrioni i kishte kaluar të gjashtëdhjetat, me botimin e *Urës me tri harqe* dhe *Prillit të thyer* - të botuara përkatësisht më 1970 dhe 1980 në Shqipëri dhe që dolën të dyja

në Francë më 1981. Në vitin 1985, për herë të parë pas më shumë se dyzet vjetësh, Vrioni mundi të dilte nga Shqipëria; ndërsa më 1997 vendosi të largohej përfundimisht nga vendi dhe të kthehej në Paris.

Ata që e kanë njohur e kujtojnë si një njeri, kultura dhe finesa e të cilit kishin të barabartë vetëm përlusësinë e tij.^[5] Orthofer-i nënvizon se përkthimet anglisht mbajnë zakonisht shënimin “Translated from the French of Jusuf Vrioni”. Në Itali, për një kohë të gjatë, kjo praktikë e mirë u shpërfill, dhe as mua vetë nuk më shkoi ndër mend të kërkoja që emri i Papavramit të përfshihej te *Dante, l'inevitabile*; gabimin e ndreqa në dy përkthimet pasuese, *Il mostro* dhe *La nicchia della vergogna*. Pas vdekjes së Vrionit, Fayard-i i kërkoi Papavramit të merrte përsipër përkthimin e veprave të Kadaresë.

Ndryshe nga Vrioni dhe Papavrami, të cilët mund të përkthenin nga gjuha e tyre amtare në një gjuhë që e kishin bërë të tyren,^[6] shumë nga “përkthyesit e drejtpërdrejtë” të Kadaresë e kanë mësuar gjuhën e vendit të shqiptonjave për arsye shpesh të pazakonta. Për përkthyesin spanjoll Ramón Sánchez Lizarralde dhe për gjermanin Joachim Röhm, shtysa ishte ideologjike.

Në vitin 1977, me ftesë të regjimit të Hoxhës, Röhm-i, atëherë tridhjetëvjeçar, dhe e shoqja u shpërngulën në Shqipëri, ku jetuan për tre vjet. Pasi u kthye në Gjermani, Röhm-i u bë përkthyesi kryesor i letërsisë shqipe në gjermanisht. Lizarralde, i ndarë nga jeta më 2011, në moshën vetëm gjashtëdhjetëvjeçare, ndoqi një rrugë të ngjashme. Anëtar i Partisë Komuniste Marksiste-Leniniste, në vitin 1980 shkoi për të studiuar në Tiranë, ku u njoh me Kadarenë dhe u diplomua në gjuhë shqipe, përpara se të kthehej në Spanjë më 1984.

Në Vendet e Ulëta, Kadareja ka dy

përkthyes që e njohin shqipen: Roel Schuyt-in dhe Jacqueline Sheji-n. Kjo e fundit, pasi mësoi gjuhën e të shoqit, artistit Qenan Sheji - maqedonas, por pjesëtar i pakicës shqiptare të atij vendi -, përktheu disa autorë shqiptarë.

Roel Schuyt-i, përkundrazi, e mësoi gjuhën e Kadaresë me kërkesën e një botuesi. Kjo histori e pazakontë tregohet në faqen e Çmimit të Përkthimit Aleida Schot:^[7]

“Rreth vitit 1994, një redaktor i shtëpisë botuese Van Gennep pyeti një anëtar të jurisë së çmimit nëse njihje dikë që ishte në gjendje të përkthente nga shqipja. Shtëpia botuese kishte blerë të drejtat e veprave të Ismail Kadaresë, por nuk kishte askënd të cilit t’ia besonte një përkthim të drejtpërdrejtë nga shqipja. Anëtari i jurisë u përgjigj pa ngurruar: “Drejtojuni Roel Schuyt-it. Nuk jam i sigurt nëse e di shqipen, por, po të jetë nevoja, do ta mësojë.”

Kam pasur vetëm një shkëmbim të shkurtër me Ramón Sánchez Lizarralde-n, të cilit iu drejtova pasi zbulova se përkthyesi i *Le monstre* nuk ishte Papavrami, por Vrioni. Nuk pajtohesha dot me idenë se s’do të mund t’i kërkoja sqarime dikujt që e kishte lexuar tekstin në shqip dhe, pas një kërkimi të shpejtë, e gjeta shpëtimtarin tim te Lizarralde-ja.

Në email-in ku më bashkëngjiste tekstin e *El monstruo*, shkruante: “Është vërtet për të ardhur keq që nuk arrihet të gjendet një përkthyes i mirë i drejtpërdrejtë [në italisht]... Nuk dua të të dukem mendjemadh, por, po të gjesh dallime ndërmjet frëngjishtes dhe spanjishtes, versioni im do të jetë pothuajse gjithmonë më besnik, edhe për sa i përket frazimit dhe tonit.”

Dy përkthimet ishin vërtet të ndryshme nga njëra-tjetra, siç

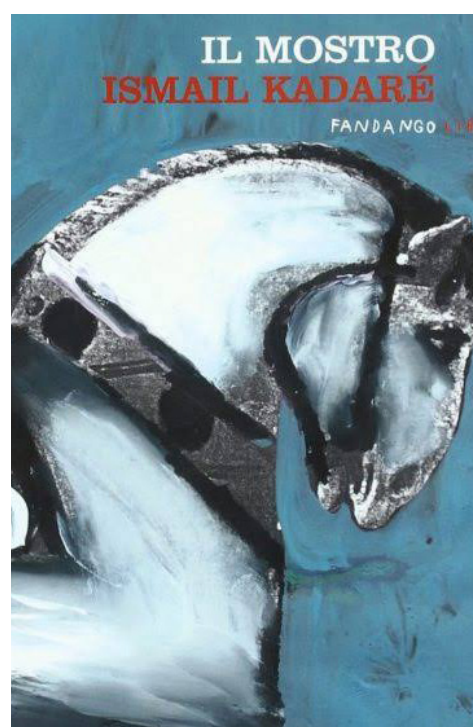
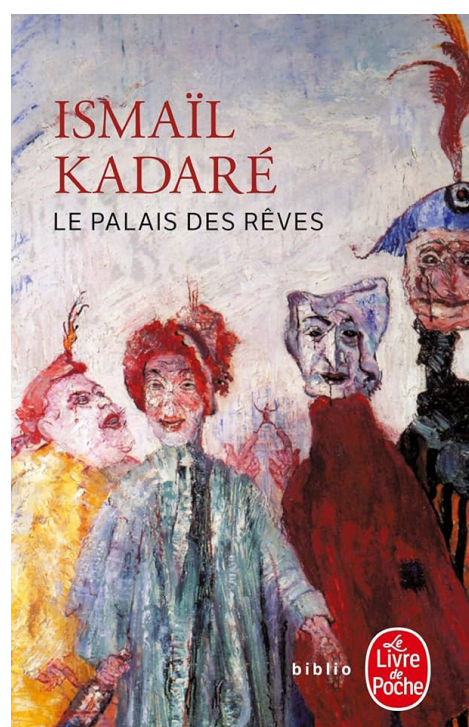
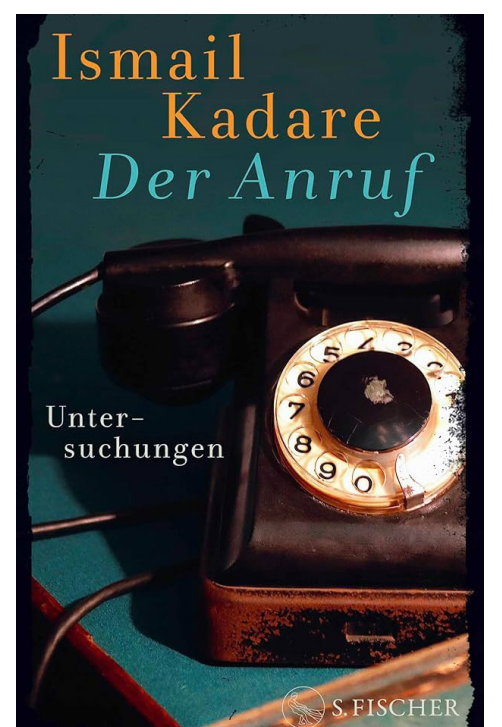

nxori në pah një krahasim i imët e i mundimshëm. Në disa pjesë ndreqa ato që ishin gabime të mirëfillta të Vrionit - ose, ku ta dish, ndoshta të vetë Kadaresë. Në pjesë të tjera iu përmbajta përkthimit frëngjisht. Më shumë se një herë iu luta Shën Jeronimit të më merrte në mbrojtje, duke pyetur veten se ç’kuptim kishte ai trekëndësh letrar i papërsosur.

Një fill përgjigjeje e gjeta në një artikull të Lizarralde-s, të botuar më 2001 në revistën online *El Trujamán*.^[8] Duke kujtuar kohën kur Kadareja ishte ende i panjohur në Spanjë, Lizarralde shkruante:

“Ishte afërsisht viti 1988 kur, pas vitesh endjeje nga një shtëpi botuese në tjetrën, duke u përpjekur t’i bindja drejtuesit se ia vlente të botohej Ismail Kadareja në spanjisht dhe se, natyrisht, unë isha njeriu i duhur për t’ia përkthyer veprat, hasa

- ose ndoshta që ai që më hasi mua - një botues që prej kohësh përpiquej ta botonte autorin tim, por nuk pranonte të ndërmerrte një përkthim të dyfishtë nga frëngjishtja. Ishte Mario Muchnik-u, në atë kohë në krye të shtëpisë botuese që edhe sot mban emrin e tij. Me një besim krejt të pajustificuar në aftësitë e mia letrare, ai u përfshi menjëherë me pasion në projekt [...] dhe unë iu vura punës - ose, më mirë, ai më vuri në punë. Nuk që e lehtë. Shtëpia botuese franceze, që zotëronte të drejtat botërore të veprës së Kadaresë, u tregua prerazi kundër idesë që ajo të përkthehej nga shqipja, ndërsa në atë kohë marrëdhëniet e mia me autorin ishin pothuajse të paqena. Më shumë se një herë na kërkuan që versionin

frëngjisht ta përdornim si pikënisje për atë spanjisht. Por Mario nguli këmbë, më mbështeti dhe ne e vazhduam punën tonë.”

Fayard-i, i përfaqësuar nga agjencia letrare *The Wylie Agency*, zotëron të drejtat e përkthimit të librave të një vargu autorësh jofrancezë, ndër ta Kadareja. Dhe, po t'i besojmë rrëfimit të Lizarralde-s - rrëfim që, veç kësaj, vërtetohet nga përqindja e lartë e përkthimeve të dyfishta të veprave të Kadaresë -, Fayard-i parapëlqen që versioni frëngjisht të merret si versioni i referencës. Përse një autor dhe botuesi i tij do të parapëlqenin kalimin e dyfishtë ndërmjet tekstit dhe lexuesit, me të gjitha rreziqet që ai sjell?

Në artikullin e tij, Orthofer-i parashtron një hipotezë interesante:

“Një shpjegim të fundit për zgjedhjen e pazakontë që të përkthehet një tekst tashmë i larguar një shkallë [once removed] nga origjinali mund ta kërkojmë tek ajo që botuesi dëshiron të paraqesë: ndoshta ajo që synon t'i ofrojë publikut anglishtfolës nuk është teksti origjinal, por përkthimi.”

Më pas Orthofer-i sjell shembullin e romanit *Le braci* të Sándor Márai-t, i përkthyer në anglisht nga versioni gjerman i Christina Viragh-ut, *Die Glut*. Ai hamendëson se botuesit Knopf - në Shtetet e Bashkuara - dhe Viking - në Britaninë e Madhe - mund të kenë bërë një arsyetim kryesisht ekonomik:

“Duke pasur parasysh suksesin kritik dhe tregtar të versionit të Viragh-ut - si edhe interesin e pakët që kishte ngjallur për afro gjashtëdhjetë vjet teksti hungarisht i Márai-t, i vitit 1942 -, kjo hipotezë nuk duket edhe aq e pagjasë.”

Në rastin e Kadaresë kemi një botues, Fayard-in, që i nxit botuesit e tjerë të parapëlqejnë përkthimin e dyfishtë dhe këtë e bën me mbështetjen e autorit. Ndonëse arsyeja ekonomike nuk mund të përjashtohet krejtësisht - në fund të fundit, fama e Kadaresë lulëzoi falë penës së rafinuar të Jusuf Vrionit -, ka edhe nga ata që e shpjegojnë ndryshe dëshirën për ta lënë në hije versionin origjinal.

Një sqarim paraprak: vetë koncepti i versionit origjinal, kur është fjala për Kadarenë, është problematik. Siç shpjegon Lizarralde në parathënien e botimit spanjisht

Çifti Kadare dhe përkthyesi David Bellos, ditën e dhënies së çmimit të parë inaugural “Man International Booker Prize”, 2005

të *Kamarjes së turpit*, Kadareja e shfrytëzoi botimin e veprave të tij të plota - të nxjerra në Francë nga Fayard-i dhe në Shqipëri nga Onufri - për t'i rishikuar tekstet:

“Në shumicën e rasteve bëhet fjalë për ndreqje dhe ndryshime me karakter thjesht stilistik. Nganjëherë arrihet deri te ripunimi i disa personazheve dhe i pjesëve që nuk e bindnin plotësisht Kadarenë. Së fundi, ka raste kur ndryshimet konsistojnë, nga njëra anë, në rikthimin te varianti fillestar i tekstit, të cilin autori e kishte ndryshuar për arsye që lidheshin me censurën ose me oportunitetin politik, me qëllim që të siguronte mbijetesën e veprës pas kritikave që kishte marrë; nga ana tjetër, në heqjen e

elementeve që, qysh në krye të herës, ishin futur për të mundësuar botimin e tekstit në kushtet e regjimit të asaj kohe.”^[9]

Botimi i veprave të plota nisi në vitin 1993, por Kadareja e kishte marrë zakonin t'i rishikonte tekstet e veta qysh me përkthimet e para në frëngjisht. Prandaj, me shprehjen “version origjinal” mund të kuptohen tri tekste të ndryshme - të paktën në rastin e romaneve më të njohura të Kadaresë, të shkruara përpara largimit të tij nga Shqipëria më 1990: versioni i parë i botuar në shqip; versioni i Jusuf Vrionit, i rishikuar me miratimin e autorit, prej të cilit, siç e dimë, rrjedh një pjesë e madhe e përkthimeve në gjuhë të tjera; si edhe versioni shqip i rishikuar dhe i ndrequr.

Duke iu kthyer arsytimit të Orthofer-it, çfarë dëshiron, pra, t'i “paraqesë” publikut Fayard-i?

Thjesht një version të përmirësuar të veprave të Kadaresë? Dhe në ç'mënyrë është ndikuar përfytyrimi që lexuesit kanë për autorin nga monopoli i botuesit francez?

Këtu duhet të përmendim, të paktën në vija të përgjithshme, polemikën shumëvjeçare ndërmjet mbrojtësve dhe kundërshtarëve të Kadaresë, të rigjallëruar më 2005, kur autorit shqiptar iu dha i pari *Man International Booker Prize*. Për admiruesit e tij, të cilët, krahas talentit letrar, lëvdojnë edhe guximin e treguar përballë regjimit komunist, ky vlerësim ishte më se i merituar.

Kundërshtarët e tij, përkundrazi, e denoncuan atë si lëvizjen e radhës të një fushate që prej vitesh, sipas tyre, fshihte natyrën e vërtetë të Kadaresë: atë të një njeriu bashkëpunëtor të regjimit komunist, por aq të shkathët sa, pas shpërnguljes në Evropë, të kryente një kthesë të kujdesshme, duke i ndryshuar sipas rastit veprat e mëparshme dhe duke u ngritur në simbol të qëndresës kundër egërsisë së diktaturës.

Ndërmjet këtyre dy skajeve gjejmë qëndrime më të nuancuara, në veçanti atë të Peter Morgan-it, pedagog i Studimeve Evropiane në Universitetin e Sidneit dhe autor i një studimi biografik të kohëve të fundit për Ismail Kadarenë.^[10] Pa e mohuar dykuptimësinë e marrëdhënieve që e lidhnin Kadarenë me regjimin komunist, Morgan-i e interpreton atë si një strategji mbijetese, që pati sukses edhe falë rolit të përkthimeve.

Në një artikull të vitit 2008, Morgan-i kujton se, në vendet socialiste, “vija ndarëse ndërmjet kundërshtimit dhe bashkëpunimit ishte shpesh e hollë”.^[11] Ndonëse i njez privilegjet që i qenë dhënë Kadaresë - ishte anëtar i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe më pas deputet, nuk u burgos kurrë, nuk iu nënshtrua asnjë mase ndëshkimore dhe mundi vazhdimisht të udhëtonte jashtë vendit e t'i botonte tekstet e veta -, Morgan-i pohon se “Kadareja nuk ishte i lirë t'i refuzonte ato dhe se [këto privilegje] kishin një çmim. Ashtu si çdo aspekt tjetër i jetës së tij në Shqipëri, edhe ato kontrolloheshin nga lart. Për të mbijetuar, Kadaresë iu desh t'i përshtatej regjimit dhe t'i përdorte privilegjet për t'i shërbyer çështjes së krijimtarisë së vet”.^[12]

Në një artikull tjetër, me titull “Translation and Dictatorship”, Morgan-i pohon se Kadareja gjeti te përkthimet e Jusuf Vrionit një spirancë shpëtimi, “të vetmen mënyrë për ta ruajtur veprën e vet në trajtën që dëshironte”.^[13] Kështu, përkthimet, edhe pse të mëvonshme se versioni shqip, do të ishin më origjinale, sepse qenë të çliruara nga prangat e censurës dhe të autocensurës.

Analizat e Morgan-it mbështeten në dallimin - të mbrojtur edhe nga vetë Kadareja - ndërmjet disidencës politike dhe asaj letrare. Kadareja, argumentojnë admiruesit e tij, nuk ka pretenduar kurrë se ishte një Václav Havel. Qëndresa e tij është shprehur përmes krijimtarisë dhe shkrimit, ndaj vlera e tij duhet gjykuar vetëm në planin letrar.

Nuk u takon botuesve të deshifrojnë të kaluarën e Kadaresë ose të gjykojnë staturën e tij morale. Megjithatë, ata mund ta zvogëlojnë largësinë ndërmjet veprave të tij dhe lexuesve, duke lënë pas një faqe jo fort të lavdishme të historisë së përkthimit.

Janar 2012

FRANCESCA SPINELLI

(1980) është gazetare dhe përkthyes italiane. Ajo jeton në Bruksel, ku shkruan për migracionin dhe azilin, dhe kontribuon në Internazionale. Ajo është redaktore e librit Letra të Reja Persiane. Vështrime nga një Itali në Ndryshim .

SHËNIME

1. Michael Orthofer, “Twice Removed. The Baffling Phenomenon of the Translated and then Re-Translated Text”, *The Complete Review*, vëll. IV, nr. 4, nëntor 2003 - snipurl.com/21b53mj.
2. Duke u kthyer më prapa në kohë ose duke shqyrtuar katalogët e shtëpive botuese më të vogla, mund të gjenden përkthime të drejtpërdrejta edhe në italisht ose në anglisht; megjithatë, ato mbeten përjashtime brenda një panorame kryesisht frankocentrike.
3. David Bellos, “The Englishing of Ismail Kadare. Notes of a Retranslator”, *The Complete Review*, vëll. VI, nr. 2, maj 2005 - snipurl.com/21b54hm.
4. Kujtimet e tij gjenden në frëngjisht: *Mondes effacés: Souvenirs d'un Européen*, Paris, J.-C. Lattès, 1998.
5. Luan Rama, “Le vol de l’aigle” - snipurl.com/21b0udj.
6. Është me vend të kujtohet edhe një bashkatdhetar tjetër i tyre, poeti dhe kritiku letrar Arshi Pipa. I lindur në Shkodër më 1920, Pipa kaloi dhjetë vjet në burgjet komuniste, përpara se të arrinte të arratisëj nga Shqipëria. Nga viti 1958 deri më 2007, vit kur u nda nga jeta, jetoi në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Pipa përktheu vetëm një roman të Kadaresë - *Chronicle in Stone* (*Kronikë në gur*), Londër, Serpent’s Tail/Al Saqi Books, 1987 -, por, pas një mosmarrëveshjeje me botuesin, i cili e kishte ndryshuar përkthimin pa dijeninë e Pipës dhe kishte hequr shënimin e tij hyrës, kërkoi që emri i tij të mos përmendej në botim.
7. I krijuar në kujtim të sllavistes holandeze Aleida Schot, çmimi jepet çdo dy vjet për një përkthim nga një gjuhë sllave në holandisht.
8. Ramón Sánchez Lizarralde, “Pionero a la fuerza”, *El Trujamán*, 1 qershor 2001 - snipurl.com/21b3f7s.
9. Ismail Kadare, *El nicho de la vergüenza*, Madrid, Alianza Editorial, 2001, f. 7.
10. Peter Morgan, *Ismail Kadare: The Writer and the Dictatorship 1957-1990*, Oxford, Legenda, 2010.
11. Peter Morgan, “Ismail Kadare: Modern Hero or Albanian Dissident”, *Translation Review*, nr. 76, 2008, f. 24 - <http://www.utdallas.edu/alta/pdf/TR76.pdf>.
12. Po aty, f. 26.
13. Peter Morgan, “Translation and Dictatorship”, *The AALITRA Review*, nr. 2, 2010, f. 39 - snipurl.com/21b4koz.

Pushimet verore përfunduan bashkë me leximin e tre librave. Njëri prej tyre është “Jam mysliman” i Ben Blushit. Kisha menduar ta mbaroja së lexuari më 16 gusht, ditën e festës së fshatit të origjinës së tij, Blush. Do të ishte një përkim i bukur, aq më tepër ai fshat është edhe nga ana ime e hartës, në Ersekë, një vend fort i dashur për mua, që e mbaj kurdo e kudo me vete.

Por librin e përfundova së lexuari një javë më vonë, në “Jardin du Luxembourg”, në parkun e parë që vizitova kur erdha për herë të parë në Paris dhe që, edhe sot, mbetet më i dashuri për mua. Ndoshta edhe për shkak të Kadaresë.

Teksa afrohesha për tek parku, afër kryqëzimit ngrita kokën drejt ish-ballkonit të shtëpisë ku jetonin Kadarenjtë dhe ku unë i vizitoja shpesh. Sa herë kaloj në atë rrugë, sytë më shkojnë lart, drejt atij kati. Është bërë një lloj zakoni, ndoshta edhe një përsëritje e heshtur.

Pastaj vazhdova rrugën drejt parkut.

Kam një cep timin në “Jardin du Luxembourg”, një vend ku ulem sa herë shkoj. Përballë më rri Kulla Montparnasse dhe, pak më tej, Eiffel-i. Është një nga ato pamje ku Parisi duket sikur nuk të kërkon asgjë. Thjesht të lë të rrish, të mendosh, të kujtosh.

Qysh e vogël jam rritur me figurën e Ben Blushit si politikan, ashtu si me shumë prej figurave të tjera publike të asaj kohe. Jetuar dhe rritur në një shtëpi bashkë me gjyshërit që i shihnin lajmet tri herë në ditë, e ndonjëherë edhe më shumë, doja apo s’doja unë, politika hyri herët në jetën time.

Si politikan dhe intelektual, Blushi më ka pëlqyer gjithmonë, ndoshta edhe për atë lloj karizme që ka. Si autor, përkundrazi, nuk e kam ndjekur shumë. Kam lexuar “Të jetosh në ishull” dhe “Jam mysliman” është libri i dytë i tij që lexoj.

Të lexosh romanin “Jam mysliman” të Ben Blushit në Kopshtin e Luksemburgut

Nga Ilda Mullaymeri, Paris

“Jam mysliman” është një libër që ka bërë bujë dhe është përfolur shumë. Duke njohur edhe Onufrin si botues, e di se çfarë zgjedh.

Libri më pëlqeu.

Më mbajti kurioze deri në fund. E bukur është mënyra se si autori e ndërton të gjithën: nga rrëfimet e Rrugës së Kavajës dhe emri i zgjedhur, Ali Baba, te feja, udhëtimi në Mekë, frika, besimi dhe, në fund, ajo fjali e thjeshtë dhe e fuqishme: Jam mysliman.

Por ajo që më mbeti më shumë ishte mënyra se si libri e vendos besimin përballë lirisë.

Në rrëfimin e Blushit, besimi nuk më duket si një dorëzim ndaj dogmës, por si një zgjedhje që duhet të mbetet e lirë. Dhe pikërisht këtu libri, për mua, bëhet më i gjerë se vetë feja: kthehet në një mbrojtje të lirisë për të besuar, për të dashuruar, për të menduar dhe për të qenë vetvetja, kundër atyre që duan ta kthejnë fenë në kufizim apo në armë. Sepse, në fund të fundit, besimi më i bukur është ai që mbetet i lirë.

Dhe pikërisht kur po mendoja për këtë, ndodhi një nga ato takimet e vogla që vetëm Parisi di t’i sjellë.

Pranë meje ishte ulur një gjyshe franceze me origjinë algjeriane. Më pyeti, me kureshtje, se çfarë po lexoja. Ndoshta sepse feja është një temë delikate, pyetja e saj kishte edhe atë lloj kujdesi që njerëzit tregojnë kur prekin një temë që mund të marrë shumë kuptime.

I tregova për çfarë fliste libri dhe nuk harrova ti citoj vargun e mrekullueshëm shëputur nga poema

madhështore “O moj Shqypni”: “Feja e shqyptarit është shqypitaria.”

Pastaj shkova edhe më larg.

I thashë se jam bektashiane, myslimane, por jam pagëzuar në Greqi, në Paros dhe se mbaj një kryq ortodoks dhe se ndonjëherë shkoj në një kishë katolike për të ndezur një qiri.

Ajo më pa me një habi të pastër.

Ndoshta ky është dhe një nga paradokset më të bukura të besimit: ajo që për dikë duket e pamundur, për dikë tjetër është thjesht pjesë e jetës.

Mund të jesh disa gjëra njëherësh. Mund të mbash në vete histori të ndryshme. Mund të besosh pa pasur nevojë të mohosh. Mund të duash pa pyetur veten nëse dashuria jote i përket kësaj apo asaj ane të kufirit.

Ndoshta disa libra nuk mbarojnë në faqen e fundit...

Dhe ndoshta gjërat që na përcaktojnë më shumë nuk janë gjithmonë ato që mund të shpjegohen lehtë...ndoshta janë pikërisht ato që na bëjnë të ndihemi të lirë.

Në jemi të prirur që ta shohim artin dhe krijimtarinë si një pështjellim ndjenjash të rrëmuishme. Por, e vërteta është se shumica dërrmuese e gjërave të kësaj bote janë thellësisht të matura e të llogaritura mirë. Ideja e rrëmuishme dhe pështjellimit ndjesor besohet më shumë se kudo tjetër kur bie fjala për poezinë. Pastaj rastësisht takohesh me veprën e poetit Lulzim Logu. Dhe befas e ndjen të pamundur ta përbuzësh mendimin se: poezia është gjeometria e fjalës, siç është të pamët e syrit matësi i dendësisë së dritës.

Në poezinë e tij, pas çdo ndjenje të gjallë fshihet një rregullorë e mirëmenduar, një mendimtar i heshtur. Ndjenja nuk shpërthen në varg; ajo më parë kalon nëpër një sitë të padukshme, ku mbeten vetëm fjalët që duhen. Poeti nuk e shpenzon fjalën. Përkundrazi, e kursen atë deri në atë pikë kur një fjalë e vetme fillon të mbajë peshën e një mendimi të tërë.

Por çfarë mendimi mund të përcjellë një poet vetëm me tri vargje?

Kjo pyetje lind vetiu, kur merr parasysh se pjesa dërrmuese e vëllimit poetik “Pikënisja e mëkatit” është ndërtuar me poezi prej tri vargjesh. Poetët e vërtetë mjaftohen me një grusht fjalë. Me tre, madje edhe me dy vargje. Ata nuk kanë nevojë ta thonë të gjithë mendimin, sepse e dinë se aty ku mbaron fjala e poetit, fillon puna e lexuesit. Këtu vlen të përmenden dy vargje të Edgar Allan Poe-s:

Gjithçka që shohim a që na duket se e shohim, është veçse një ëndërr brenda një ëndrre.

Pra, e thënë në një gjuhë më popullore: kjo botë është e rrejshme. Sigurisht, përmes këtyre dy vargjeve Poe rreket t'i japë përgjigje pyetjes së lashtë filozofike: çfarë është e vërtetë? Dikur Platoni u mundua

Përsiatje rreth librit “Pikënisja e mëkatit” të autorit Lulzim Logu

TRI VARGJE MJAFTOJNË...

Nga Astrit Hykaj

t'i përgjigje kësaj pyetjeje përmes dallimit midis pamjes së jashtme dhe së vërtetës më të thellë se ajo që na shfaqet përpara syve. Më vonë, Dekarti e thelloi dyshimin duke pyetur nëse shqisat tona mund të na japin siguri të plotë për botën që na rrethon.

Por ajo që e bën poezinë madhështore nuk është domosdoshmërisht përgjigja. Shpesh është pikërisht pyetja e lënë pezull. Dy vargje mund të bëjnë atë që nuk arrin ta bëjë një traktat i tërë filozofik: të mbjellin dyshimin dhe të largohen. Lexuesi mbetet vetëm për vetëm me të.

Poe, përmes këtyre dy vargjeve, jo vetëm që ngjall dyshime hamletiane, por ia del që përmes këtij shqetësimi t'i drejtohet mbarë njerëzimit. Në fund të fundit, pyetja nëse ajo që shohim është e vërtetë nuk është vetëm pyetja e filozofit. Është pyetja e mbarë njerëzimit.

Tani le t'i kthehemi vëllimit në fjalë dhe të shqyrtojmë tri vargje:

Pëllumbat e butë
Përmbytën qytetin
Pas krismave që shuhen...
Së pari, duke na dhënë tri vargje, në

këtë rast poeti tregohet mjaft bujar. Këtë ai e bën qëllimisht, aspak i citur prej ndjenjave të çastit, por nga mendimi i ngjizur prej kohësh, i cili vetëm pret, e pret, e pret të gjejë fjalët e duhura për t'u shprehur. Thua se poeti është i gatshëm të presë një jetë të tërë, por që, në të vërtetë, nuk vonon asnjë çast.

Trinia e tij, e ndërtuar me një gjeometri të saktë, madje të lakmueshme, është bërthama e mendimit, të cilën poeti nuk denjon ta zhvillojë më tej. Ai e ndal pikërisht aty ku duhet të fillojë lexuesi. Dhe kjo është ndoshta bujaria më e madhe e poetit: të mos e marrë për dore lexuesin deri në fund të mendimit, por ta lërë vetëm përballë asaj që sapo ka lexuar.

Tri vargje, pra, nuk janë domosdoshmërisht një mendim i shkurtër. Nëse poeti do të shtonte edhe një varg, ndoshta do ta varfëronte poezinë. Nëse do të hiqte një tjetër, ndoshta do ta zvogëlonte atë. Prandaj tri vargjet nuk janë thjesht një zgjedhje tekanjoze. Ato janë një masë. Madje, në njëfarë mënyre, një rregullorë e brendshme e poezisë.

Mendimi duhet të ftillohet dhe të përfundojë brenda kësaj trinie gjeometrike tashmë të kristalizuar, por kuptimi nuk duhet të përfundojë aty. Përkundrazi, aty ai fillon të zgjerohet.

Së dyti, në këtë rast poeti nuk shkruan mendim. Ai vetëm sa përshkruan një ngjarje, e cila vetvetiu kthehet në rrethanë me pasoja të rënda. Tri vargje, ku poeti qëllimisht e lë mendimin të hapur.

Pëllumbat e butë.

Që në fjalën e parë kemi diçka që lidhet natyrshëm me paqen. Pëllumbi është një nga shenjat më të vjetra të saj. Por poeti nuk thotë thjesht pëllumba. Ai thotë: pëllumbat e butë. Sikur të donte ta dyfishonte brishtësinë e kësaj paqeje. Mbiemri i butë e bën atë edhe më të brishtë.

Pastaj vjen folja: Përmbytën qytetin.

Këtu ndodh përmbysja. Zakonisht qyteti përmbytet nga uji. Këtu përmbytet nga pëllumbat. Paqja, tashmë bëhet thuajse e pazotërueshme. Sikur pas një fatkeqësie të beftë, shfaqet një tufë e pafundme shenjash të bardha.

Po pse pas krismave?

Këtu poezia merr një kthesë tjetër. Lufta ka mbaruar. Krismat po shuhen. Por heshtja që vjen pas krismave nuk është domosdoshmërisht paqe. Dhe këtu mbase qëndron, gjithë tragjedia e këtyre tri vargjeve.

Krismat shuhen, por pasojat mbeten.

Lufta merr fund në fushëbetejë, por jo domosdoshmërisht në ndërgjegjen e njeriut. E kaluara nuk largohet vetëm sepse e tashmja ka filluar. Dhe pikërisht këtu pëllumbat bëhen kthehen në kujtesë, bëhen shenja e një paqeje që do të vonojë për të ardhur.

Prandaj poeti nuk thotë se pëllumbat fluturuan mbi qytet. Ai thotë se e përmbytën atë. Fjala përmbytën është vendosur aty

me një saktësi të frikshme. Sepse ajo që përmbyt qytetin pas krismave nuk është vetëm tronditja e paqes, por edhe kujtesa e luftës.

Kjo është arsyeja pse poezia nuk ka nevojë të na tregojë se çfarë ka ndodhur. Ajo nuk përshkruan ushtarë, rrënoja apo varre. Nuk ka emra, nuk ka flamuj, nuk ka kufij.

Dhe pikërisht për këtë arsye ajo bëhet më universale. Poeti i kapërcen kufijtë kombëtarë, fetarë dhe kulturorë, duke iu drejtuar mbarë njerëzimit. Sepse lufta, në fund të fundit, ka një gjuhë që kuptohet kudo.

Bota asnjëherë s'ka gjetur paqe të përhershme, por edhe kur e ka gjetur, njerëzit janë ngutur t'ia vrasin atë. Dhe këtu tri vargjet fillojnë të marrin një kuptim tjetër.

“Pas krismave që shuhen...”

Tri pikat në fund nuk janë të tepërta. Ato janë ndoshta vargu i katërt që poeti nuk e ka shkruar. Ato e ftojnë lexuesin të hamendet, ta shtyjë mendimin më tej. Pas tyre mund të vijë paqja, por mund të vijë edhe një luftë tjetër. A do të vijë falja apo urrejtja; harresa apo kujtesa. Por në një analizë edhe më të thellë, kuptojmë se poeti nuk është duke folur vetëm për qytetin. Ai po flet për njeriun. Lufta e jashtme përfundon një ditë, por ajo e brendshme mund të vazhdojë gjatë.

Kam lexuar diku se lufta shkakton dy viktima: të vdekurit dhe të mbijetuarit. Të vdekurit tashmë e kanë parë fundin e luftës. Ata nuk kanë më nevojë të presin paqen. Të mbijetuarit janë ata që duhet ta rifitojnë atë. Ne, të mbijetuarit, duhet të endemi mes përfytyrimeve të shkaktuara prej tmerrit që mbart lufta në vetvete. Paqja, pra, nuk është thjesht mungesa e luftës, është aftësia për të mos jetuar më me luftën brenda vetes.

Kjo botë edhe ashtu e rrejshme, siç do të thoshte Poe, bëhet edhe më e pasigurt kur njeriu kupton se as paqja nuk është e përhershme. Dhe në këtë pikë, dy vargjet e Poe-s dhe tri vargjet e Logut, ndonëse të largëta në kohë, puqen në një pikë.

Të dy poetët na lënë përballë një bote të cilën nuk mund ta marrim ashtu siç duket.

Poe na thotë se ajo që shohim mund të jetë vetëm një ëndërr.

Logu na thotë se edhe ajo që duket si paqe mund të mbajë brenda vetes jehonën e luftës.

Njëri dyshon te realiteti. Tjetri dyshon te qëndrueshmëria e tij. Dhe të dy, me një numër befasuesisht të vogël fjalësh, na detyrojnë të mendojmë shumë më gjatë nga sa kemi lexuar. Kjo është mrekullia e poezisë së shkurtër.

Në fund të fundit, poeti nuk është ai që thotë gjithçka. Poeti i vërtetë është ai që di se ku duhet të ndalet. Prandaj tri vargje mjaftojnë. Ndonjëherë, tri vargje janë shumë më tepër se një poezi. Janë një botë e tërë, e lënë qëllimisht pa përfunduar. ..

Tiranë. Gusht 2026

Lulzim Logu Pikënisja e mëkatit

Me parathënie nga Besnik Mustafaj

OnufriPoezi

Nga 3 deri me 12 shtator në Tiranë mbahet edicioni i 14-të i Festivalit Kombëtar të Filmit Shqiptar. Kur një vepër artistike konkurren dhe vlerësohet atëherë kemi arritur në një periudhë të lartësuar të historisë së rrjedhave të artit , në këtë rast atij kinematografik. Tetë festivale janë mbajtur në prill. Në tetor dhe nëntor dy. Në maj një. Edicioni i 14-të për herë të parë mbahet në muajin shtator. Vetëm në vitet 1978 e 1980 nuk është mbajtur asnjë festival nga tri të mundshmit: Festival i filmit artistik, dokumentar e të animuar. 18 edicione të festivaleve të filmit shqiptar janë mbajtur në periudhën 1976 deri në vitin 2012. Në periudhën e Kinostudios (1976-1991) janë mbajtur 14 edicione festivalesh dhe në periudhën e “demokracisë” dhe të QKK-së janë mbajtur vetëm katër (1995, 2000, 2006 e 2012) në të tri kategoritë: film artistik, film dokumentar dhe film i animuar. Kësaj here shkruajmë vetëm për filmin artistik (interpretativ). Njëzet e tri vjet pas krijimit të filmit të parë interpretativ “*Skënderbeu*” (bashkëprodhim) dhe më pak se njëzet vjet pas filmave “*Fëmijt e saj*” dhe “*Tana*” mbahet Festivali i Parë i Filmit Shqiptar në të cilin konkurruan vetëm shtatë filmat (prej tyre katër bardh e zi) të gjithë të prodhuar në vitin 1975.

Kupa për filmin artistik më të mirë në 13-të edicionet e deritanishme

Festivali i Parë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (5-11 prill 1976)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Në fillim të verës*” (skenari: Peçi Dado e regjia: Gëzim Erebara) dhe “*Beni ecën vetë*” (skenari: Kiço Blushi e regjia Xhanfise Keko)

Festivali i Dytë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (16-23 prill 1977)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Lulëkuqet mbi mure*” (skenari: Petraq Qafezezi & Dhimitër Anagnosti e regjia: Dhimitër Anagnosti)

Festivali i Tretë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (21-28 prill 1979)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Gjeneral gramafoni*” (skenari: Vath Koreshi e regjia: Viktor Gjika)

Festivali i Katërt i Filmit Artistik dhe të Animuar Shqiptar (20-26 prill 1981)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Ballë për ballë*” (skenari: Ismail Kadare e regjia: Kujtim Çashku & Piro Milkani)

Në pesëdhjetë vjetorin e mbajtjes të Edicionit të Parë të Festivalit të Filmit Shqiptar

Pas katërmbëdhjetë vite rikthehet Festivali Kombëtar i Filmit Shqiptar

Nga Enver S. Morina

Filmat artistik më të mirë të 13 edicioneve të Festivalit të Filmit Shqiptar. Disa nga fituesit e kupës së karrierës. Me syrin e shikuesit nga Kosova, filmin shqiptar të periudhës së Kinostudios përherë e shihja si nostalgji në RTSH, në kornizën bardh e zi të një realiteti të panjohur...

Festivali i Pestë i Filmit Artistik dhe të Animuar Shqiptar (19-23 prill 1983)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Njeriu i mirë*” (skenari: Nexhati Tafa e regjia: Ibrahim Muçaj & Kristaq Mitro)

Festivali i Gjashtë i Filmit Artistik Shqiptar (1-5 tetor 1985)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Dora e ngrohtë*” (skenari: Neshat Tozaj e regjia: Kujtim Çashku)

Festivali i Shtatë i Filmit Artistik Shqiptar (13-18 prill 1987)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Rrethimi i vogël*” (skenari: Ruzhdi Pulaha e regjia: Saimir Kumbaro)

Festivali i Tetë i Filmit Artistik Shqiptar (18-22 prill 1989)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Pranvera s’erdhi vetëm*” (skenari: Anisa Markarian&Remzi Lani e regjia: Piro Milkani)

Festivali i Nëntë i Filmit Artistik Shqiptar (12-17 nëntor 1991)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Balada e Kurbinit*” (skenari: Vath Koreshi e regjia: Kujtim Çashku)

Festivali i Dhjetë i Filmit Artistik & të Animuar Shqiptar (10-13 maj 1995)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Zemra e nënës*” (skenari: Nexhati Tafa e regjia: Besnik Bisha)

Për herë të parë në historinë e festivaleve

të filmit, përveç çmimeve të mëparshme (kupa për filmin dhe aktorët më të mirë, çmimet e veçanta për përbërësit kryesorë filmikë etj.), në festivalin e 10-të, të vitit 1995, u dha edhe Kupa për karrierën: Dhimitër Anagnosti (Regjisor i karrierës së filmit artistik), Vlash Droboniku (Regjisor i karrierës së filmit të animuar) dhe Kadri Roshi (Aktori i karrierës).

Festivali i Njëmbëdhjetë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (23-27 prill 2000)

Jashtë konkurrimit u shfaq filmi nga Kosova: “*Rojet e mjegullës*” (regjisor Isa Qosja, prodhim i “Kosovafilm”, 1987).

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Kolonel Bunker*” (skenari e regjia: Kujtim Çashku)

Kupa për personalitete të kinemasë, Kupa e karrierës: Kristaq Dhamo (Regjisor i karrierës së filmit artistik) dhe Sulejman Pitarka (Aktori i karrierës).

Festivali i Dymbëdhjetë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (2-9 tetor 2006)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Kukumi*” (skenari: Mehmet Kraja e Isa Qosja dhe regjia: Isa Qosja)

Çmim special për rolin më të mirë jo-protagonist: Faruk Begolli (në filmin “*Etjet e Kosovës*”).

Kupa për personalitete të kinemasë, Kupa e karrierës: Viktor Gjika (Regjisor i karrierës së filmit artistik) dhe Rikard Ljarja (Aktori i karrierës).

Festivali i Trembëdhjetë i Filmit Artistik, Dokumentar e të Animuar Shqiptar (3-9 nëntor 2012)

Kupa për filmin artistik më të mirë: “*Lindje-Perëndim-Lindje*” (skenari e regjia: Gjergj Xhuvani)

Kupa për personalitete të kinemasë, Kupa e karrierës: Muharrem Fejzo (Regjisor i karrierës së filmit artistik).

Pjesëmarrës i tri edicioneve të fundit

Ne në Kosovë në disa rajone ishte periudhë të cilën TVSH-në e shihnim. Pak vite më parë filmat shqiptar shfaqeshin nëpër kinema dhe ambiente të hapura! Filmin e parë artistik shqiptar e kam parë në Kijevë në oborrin e shkollës në një mbrëmje verore rreth vitit 1972.

Edhe pse i harruar mund të jetë ky vit që të rikthehet në traditë! Në fund të dekatës së parë të shekullit XXI u themeluan shumë festivale filmi. Dy, tre mbijetuan! Rikthimi pas katërmbëdhjetë vite i Festivalit të Filmit Artistik Shqiptar në emërtimin Festivali Kombëtar i Filmit Shqiptar (Edicioni i 14-të) Viti 2000. Muaji prill. Në Tiranë për herë të parë takoj kineastët e Kinostudios.

Nëse për 30 vite kishim “jetuar” me filmin shqiptar përmes RTSH-së, tash i “prekja” interpretuesit e qindra personazheve.

Në vitin 2000 isha shikues dhe u bë shkas që të njihja dhe të takoja jo vetëm kineastë, viti 2006 isha gazetar korrespondent nga Tirana për Prishtinë “e fundit” pas gjashtë vite (2012) isha në të njëjtin rol por për gazetën “Lajm”. Përherë e them se shikuesit në Kosovë e kanë parë filmin shqiptar si nostalgji, si histori e munguar, si realitet i ëndërruar me syrin e një “të huaji” që në një kohë të ardhshme të kuptoj “të vërtetën” e gjithë atij ingranazhi artistik për t’u admiruar a për t’u zhgënjyet më pas, dilemë e cila përcillet edhe në shekullin XXI!

Në dhjetë ditët e Festivalit Kombëtar të Filmit Shqiptar Tirana do të jetë më e zhurmshme për të dhënë më të mirën e vlerave të kinemasë shqiptare. Edhe pse pas 14 vite nga Festivali i fundit, kur është për mirë, nuk është vonë kurrë!

Prishtinë-Tiranë, fundgusht 2026

Kolazh i disa gazetave (në edicionin e 11-të u publikua gazeta speciale e Festivalit “Fest-Film 2000”, me 4 numra të ndryshëm) dhe katalogëve të tre Festivaleve të fundit në të cilën isha gazetar.

Një kujtim monumental, i ëndërruar për afër tri dekada që nga filmat e parë që i shihnim në ekran televiziv në fillimvitet e 70-ta në RTSH, me aktoren Tinka Kurti (i shoqëruar edhe me profesorin e letërsisë nga Prishtina, Bujar Tafa) në një nga mbrëmjet e prillit të vitit 2000.

Dramaturgjia shqipe, përgjatë gjysmës së dytë të shekullit XX, u zhvillua në dy mjedise me kontekste të ndryshme ideologjike, por që të dyja impononin një lloj lineariteti estetik. Në Shqipërinë kontinentale, dogma e realizmit socialist e ktheu skenën në një tribunë didaktike ku personazhet funksiononin si barometra të moralit komunist partiak. Në Kosovë, përballë rrezikut të asimilimit kulturor dhe represionit serb, teatri u dominua kryesisht nga dokumentarizmi historik dhe drama kombëtare e tipit romantik-patriotik. Ky teatër, ndonëse luajti një rol jetik emancipues, mbështetej fort në aksionin e jashtëm, në narrativën lineare aristoteliane (fillim, mes, fund) dhe në dikotominë bardhë e zi të personazheve.

THYERJA E PARADIGMËS REALISTE NË DRAMATURGJINË SHQIPE

Në vitin 1979, botimi në Shkup i dramës “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi” i Teki Dervishit shënon një akt të pastër “subversioni estetik”. Dervishi e zhbën tërësisht veprimin e jashtëm. Ai nuk ndërton një dramë për një ngjarje, por për një gjendje. Vepra pozicionohet në kryqëzimin e ekspresionizmit shqetësues dhe teatrit të absurdit, duke u distancuar nga çdo përpjekje për të imituar realitetin sipërfaqësor.

Ekspresionizmi i Dervishit manifestohet në projektimin e tmerreve të brendshme, subjektive të psikes njerëzore mbi hapësirën fizike. Konflikti nuk buron nga një keqkuptim social apo nga një përplasje klasash, por nga një krizë ekzistenciale e qenies: përballja me humbjen e pakthyeshme të lirisë së brendshme. Gjuha, mjeti që tradicionalisht shërbente për të ndërtuar urat e komunikimit mes personazheve, këtu pëson një krizë totale. Ajo kthehet në një fushë të minuar ku pauzat, heshtjet dhe belbëzimet peshojnë më shumë se fjalët e thëna. Dervishi dëshmon se në kushtet e tiranisë totale, dialogu nuk është më mjet komunikimi, por një strategji neurotike për të fshehur terrorin ekzistencial.

KATASTROFA E SKENËS KLAUSTROFOBIKE: KOHA CIKLIKE DHE SHTIGJET BECKETT-iane

Hapësira skenike të “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi” refuzon çdo gjeografi reale. Ajo nuk është as shtëpi, as zyrë, as burg i shpallur; ajo është një burg i mendjes, një hapësirë klaustrofobike asfiksuese ku njësia e vetme matëse është presioni psikologjik. Dervishi eliminon dritaret dhe dyert si pika komunikimi me të jashtmen. E jashtmjia ekziston vetëm si një kërcënim i vakët, si një hapësirë e egër ku sundon paranoja, ndërsa e brendshmja është tërësisht e kolonizuar nga prania e Zbutësit, Abu Bekirit.

Kjo metodologji tekstuale prodhon një shteg absolut, të ngjashme me atë të teatrit të Samuel Beckett-it. Në dramë nuk ka progresion, nuk ka një ngjarje që zhvillon veprimin drejt një zgjidhjeje (katarsis). Personazhet janë të ngrirë në një të tashme të amshueshme. Koha nuk është më lineare, por ciklike dhe neurotike. Ajo matet vetëm përmes progresit të humbjes së identitetit. Çdo seancë dialogu me Abu Bekirin nuk e çon dramën përpara, por e rrotullon atë rreth boshtit të frikës.

Në këtë linjë, lëvizja fizike e personazheve zbulon neurozën e tyre. Didaskalitë e autorit diktojnë lëvizje anësore, strukcje pranë mureve dhe tendencë për t'u bërë pjesë e dekorit. Dorëzimi përpara kësaj linje është në fakt dorëzim përpara tjetërsimit (alienimit): personazhet presin që diçka të ndodhë, por ndryshe nga Vladimir dhe

GJUHA E ZYMRYDIT - TRAUMA, ABSURDI DHE PROFECIA TE TEKİ DERVISHI

Nga Emin Azemi

Një vështrim tekstologjik dhe arketipal mbi disidencën dhe kodin e ri estetik të dramës së vitit 1979 „Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi“, të Teki Dervishit, që dokumenton thyerjen e paradigmës realiste përmes teatrit të absurdit beketian dhe gjuhës ezopike, duke e vendosur Dervishin në dialog universal me Eskilin, Shekspirin dhe Ionesco-n, ndërsa projekton traumën e tij në Goli Otok si pasqyrim të tmerrit totalitar dhe si parashikim rrëqethës të fatit politik të Kosovës.

Estragon te “Duke pritur Godonë” që presin një entitet abstrakt, personazhet e Dervishit e kanë tmerrin e tyre të ulur në qendër të dhomës.

KATALOGU I PSIKES SË COPËTUAR: ANALIZA ARKETIPALE E PERSONAZHEVE

Për të zbërthyer strukturën e personazheve të “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi”, duhet të braktiset vlerësimi tradicional mbi bazën e veprimeve socio-politike dhe të kalohet në rrafshin e psikanalizës jungiane. Komuniteti i “Njerëzve me sy prej zymrydi” nuk funksionon si një grup personazhesh me biografi të ndara. Ata përfaqësojnë një ego kolektive të copëtuar, e cila ndodhet nën presionin e një procesi të dhunshëm të shpërbërjes psikologjike.

Në majë të kësaj strukture neurotike qëndron Abu Bekiri (Zbutësi), i cili mishëron plotësisht Arketipin e Hijes në nivel makro-shoqëror. Sipas Carl Gustav Jungut, Hija përfaqëson të gjitha ato aspekte të errëta, të shtypura dhe të papranuara të vetvetes. Abu Bekiri nuk është një pushtues që vjen nga një planet tjetër, ai është projekcioni i frikërave, oportunizmit dhe gatisshmërisë për nënshtrim që fshihet në skutat e të pavetëdijshmes së vetë viktimit të tij. Ai mban veshur një maskë të shpëtimtarit, mësuesit ose kuratorit shkencor. Përmes kësaj maske institucionale, ai operon si një tirani kastrues, i cili nuk e shkatërron trupin, por eliminon egon autonome të tjetrit, duke e zëvendësuar atë me një ID të frikësuar dhe të nënshtruar.

Përballë tij, pjesa tjetër e komunitetit reagon përmes mekanizmave të ndryshëm mbrojtës psikologjikë, duke u ndarë në figura arketipale specifike:

Rebeli (i riu): Ky personazh përfaqëson Animus-in në gjendjen e tij të pastër dhe të paprivatizuar — instinktin fillestar të lirisë, forcën mashkullore të veprimit dhe refuzimin e verbimit. Ai është i vetmi që ruan një ego të shëndetshme, e cila refuzon të hyjë në kompromis me hijen. Mirëpo, tragjedia e tij buron nga fakti se ai izolohet jo vetëm nga Abu Bekiri, por edhe nga vetë komuniteti i tij. Ai shndërrohet në “kurbanin” e nevojshëm për të ruajtur paqen e rreme të të tjerëve.

Plaku: Ky personazh bart arketipin e dështuar të plakut të mençur. Në kushte normale, ai duhet të ishte udhërrëfyesi dhe ruajtësi i memories historike të zymrydit.

Megjithatë, frika dhe trauma e gjatë kanë sjellë një regresion shpirtëror te ai. Memoria e tij është e fragmentuar, impotente dhe nostalgjike. Ai nuk është më burim i urtësisë çlirimtare, por i dorëzimit pasiv, duke dëshmuar se si totalitarizmi arrin të deformojë edhe arketipet më të shenjta të memories kolektive.

Oportunisti (I zbuturi i parë): Ai përfaqëson fazën përfundimtare të tjetërsimit, individin që ka kaluar me sukses përmes makinerisë së Abu Bekirit. Psikologjikisht, ai vuan nga sëmundja e identifikimit me agresorin. Duke mos e përballuar dot terrorin e të qenit viktimë, ai adopton sjelljen, gjuhën dhe metodat e xhelatit. Ai shndërrohet në syrin dhe veshin e Abu Bekirit brenda dhomës, duke dëshmuar se zbutja e plotë kërkon që vetë viktima të kthehet në roje të burgut të vet.

Gruaja: Ajo bart arketipin e Anima-s së shtypur, ndjeshmërinë, pjellorinë dhe lidhjen organike me jetën. Në hapësirën asfiksuese të dramës, Anima pëson një krizë të thellë ekzistenciale. Ajo mban brenda vetes tmerrin e vazhdimësisë së llojit: lindja e një fëmije të ri me “sy prej zymrydi” në këtë ambient nuk shihet më si një bekim, por si lindja e një viktime të radhës për Abu Bekirin. Kjo dilemë dëshmon se si sistemi arrin të helmojë edhe instinktin më bazik njerëzor, atë të amësisë.

GJURMA AUTORIALE: GOLI OTOKU SI LABORATORI I SHPËLARJES SË TRURIT

Nuk mund të bëhet një anatomi e saktë e tekstit të “Zbutësit...” pa zbritur në biografinë traumatike të vetë Teki Dervishit. I arrestuar në moshë krejtësisht të re, dhe i dënuar me internim në Goli Otok, gulagun famëkeq të ish-Jugosllavisë titoiste, Dervishi kaloi përmes laboratorit më mizor të thyerjes psikologjike të shekullit XX.

Goli Otoku dallonte nga burgjet e tjera klasike të Evropës Lindore sepse ai nuk bazohej thjesht në eliminimin fizik apo punën e detyruar, por në asgjësimin moral dhe shpirtëror të individit. Metoda kryesore e kampit ishte detyrimi i të burgosurve që të torturonin, spiunonin dhe rrihnin njëri-tjetrin për të provuar “riindoktrinimin” e tyre politik. Ky proces i quajtur “revizionim” synonte që t’i vidhte njeriut dinjitetin e fundit, duke e kthyer viktimën në xhelat të shokut të tij.

Kur Teki Dervishi shkruan dramën në vitin 1979, Goli Otoku nuk është vetëm

një kujtim, ai është matrica e fshehur që strukturon të gjithë veprën. Autori fshihet në çdo skutë dhe nëntekst të tekstit:

Metoda e Abu Bekirit si pasqyrë e kampit: Abu Bekiri nuk përdor dhunë fizike skenike, ai nuk mban kamxhik dhe as armë. Ai përdor saktësisht metodologjinë e Goli Otokut: izolimin, ngjalljen e ndjenjës së fajit, thyerjen e solidaritetit kolektiv dhe nxitjen e tradhtisë së ndërsjellë. Kur Abu Bekiri thotë se sytë e tyre janë një “sëmundje” që duhet kuruar, ai përsërit ekzaktësisht retorikën e komandantëve të kampit, të cilët e quanin disidencën politike si një “infeksion” që kërkonte një kurë të dhunshme.

Copëzimi i vetvetes te personazhet: Teki Dervishi e ka projektuar traumën e tij post-traumatike duke e ndarë veten e tij në dy figura qendrore. Ai është Rebeli (i riu) që mban mend tmerrin e ballafaqimit të parë me tiraninë dhe refuzon të dorëzohet, por ai është njëkohësisht edhe Plaku i thyer, i cili mban brenda vetes fajin e tmerrshëm të mbijetesës në një sistem që të detyron të bësh kompromise.

Teatri si akt katarsisipost-traumatik: Për Dervishin, shkrimi i kësaj drame ishte një seancë e dhimbshme e psikanalizës autoriale. Duke refuzuar ta përmendte emrin e burgut për shkak të censurës, ai krijoi një hapësirë universale ku mund të ekzaminonte anatominë e nënshtrimit që kishte parë me sytë e tij. Kjo e bën dramën një dokument të jashtëzakonshëm të letërsisë së traumës, ku çdo pauzë dhe heshtje në tekst mbart peshën e tmerrshme të gurëve të thyer në ishullin e Goli Otokut.

MIKRO-ANATOMIA E TEKSTIT: NËNTEKSTI, EKOLALIA DHE SEMIOTIKA E OBJEKTIT

Për të kuptuar mekanizmat e fshehur të dramës “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi”, duhet të kalohet nga shtresat e përgjithshme tematike te mikrostruktura gjuhësore dhe semiotike. Në këtë vepër, gjuha pëson një deformim të vetëdijshëm, ajo nuk përdoret për të shprehur mendimin, por për të fshehur terrorin dhe për të shmangur asgjësimin shpirtëror.

Hapësira midis fjalëve (Heshtja pinteriane): Teki Dervishi e përdor heshtjen jo si mungesë veprimi, por si momentin ku tensioni dramatik arrin kulmin asfiksues. Kur Abu Bekiri bën një pyetje, heshtja e gjatë e personazheve (e shënuar përmes didaskalive apo pikëpamjeve të fragmentuara) është hapësira ku personazhi peshon vdekjen ose dorëzimin. Kjo heshtje është “bërtitëse”, ajo zbulon se personazhet kanë humbur aftësinë për të mbrojtur lirinë e tyre me fjalë dhe se çdo tingull i nxjerrë mund të jetë një kurth fatal.

Strategjitë e shmangies: Gjatë seancave të pyetësorëve të Abu Bekirit, njerëzit me sy prej zymrydi aplikojnë një neurozë gjuhësore: ata flasin për gjëra krejtësisht banale dhe sipërfaqësore (motin, ushqimin, sendet përreth) për të shmangur konfliktin direkt me Tiranin. Kjo kapje pas detajeve të parëndësishme tregon frikën e tyre patologjike nga ballafaqimi me të vërtetën

e tmerrshme që po u ndodh, gjegjësisht shndërrimin e tyre në qenie të zbutura.

Ekolalia si fiksion psikologjik: Përsëritja obsesive e fjalëve si “zymryd”, “zbutje”, “sëmundje” apo “rregull” nga ana e personazheve krijojnë një efekt ekolalie. Kur Abu Bekiri thotë një fjalë, viktimat e përsërisin atë mekanikisht. Kjo mikro-strukturë sintaksore dëshmon humbjen e kuptimit origjinal të gjuhës dhe për rrjedhojë, fjalët kthehen në predikime të zeza dhe në rrethe vicioze ekzistenciale nga të cilat personazhet nuk mund të dalin më përmes logjikës.

Semiotika e “syve” si objekt fetish: Në nivelin e skenografisë tekstuale, sytë prej zymrydi nuk trajtohen thjesht si një tipar anatomik, por si një objekt fizik, fetish dhe burim rreziku. Sytë mund të preken, të fshihen, të mbulohen apo të nxirren vullnetarisht. Në nivelin psikologjik, ky fetishizim tregon se liria dhe identiteti janë kthyer në një barrë të rëndë që u rrezikon mbijetesën, prandaj objekti (sytë) duhet sakrifikuar për të shpëtuar trupin.

POLIFONIA E PËRMBYSUR: DIALOGIZMI BAHTINIAN DHE JEHONA E TIRANIT

Përmes teorisë së Mihail Bahtinit mbi polifoninë dhe dialogizmin, ne zbulojmë se si Teki Dervishi ndërton një nga kurthet më të tmerrshme psikologjike në dramaturgjinë moderne. Sipas Bahtinit, në një tekst polifonik, zërat e personazheve janë autonomë, të barabartë dhe mbartin botëkuptime të pavarura që hyjnë në dialog me njëri-tjetrin. Megjithatë, te “Zbutësi...”, Dervishi aplikon një polifoni të përmbysur.

Në fillim të dramës, njerëzit me sy prej zymrydi kanë zërat e tyre origjinalë, të cilët artikulojnë kujtesën, dyshimin dhe rezistencën. Por, me progresin e procesit të “zbutjes” të udhëhequr nga Abu Bekiri, ndodh një fenomen i tmerrshëm gjuhësor: zëri i tiranit fillon të kolonizojë zërat e viktimave.

Kur personazhet flasin me njëri-tjetrin, veçanërisht në skenat e thyerjes (Volta) ku fillojnë të akuzojnë dhe të spiunojnë shokët e tyre, ata nuk përdorin më fjalët e veta origjinale. Ata flasin duke përdorur strukturat urdhërore, konceptet ideologjike dhe leksikun e Abu Bekirit. Ata fillojnë ta quajnë lirinë e tyre si “egërsi” dhe nënshtrimin si “shërim”.

Kjo formë e dialogizmit bahtinian tregon se manipulimi dhe thyerja psikologjike kanë depërtuar në nivelin më të thellë të vetëdijes. Nuk ka më nevojë që Abu Bekiri të flasë apo të jetë fizikisht prezent në qendër të skenës. Diktatura dhe sistemi i tij totalitar tashmë kanë marrë peng organet e zërit të vetë të shtypurve. Zëri i shoqërisë kthehet në një jehonë polifonike të vetë xhelatit, duke dëshmuar se zbutja shpirtërore është kryer plotësisht kur viktimat mendon dhe flet me trurin e tiranit.

DEKODIMI I GJUHËS EZOPIKE: LEKSIKU SEKRET KUNDËR CENSURËS SË VITIT 1979

Në kushtet e mbikëqyrjes së rreptë nga aparatat shtetëror jugosllav (UDB) në Shkupin e vitit 1979, Teki Dervishi u detyrua të ndërtonte një kod semiotik të mbyllur për t’iu shmangur censurës ideologjike. Gjuha ezipike në këtë dramë nuk funksionon si dekor letrar, por si një sistem paralel i komunikimit të fshehur, ku fjalët e pafajshme në sipërfaqe mbartin një ngarkesë të fuqishme subversive politike.

Leksiku sekret i dramës zërthehet përmes këtyre nyjeve kryesore kuptimore:

“Sytë prej zymrydi”: Ky është gurthemeli i të gjithë kodit ezipik të Teki Dervishit. Në rrafshin literal, sytë me ngjyrë smaragdi

paraqiten si një anomali fizike ose veçanti estetike e komunitetit. Në nëntekstin politik, ata përfaqësojnë identitetin kombëtar shqiptar, kujtesën historike të paprivatizuar dhe vetëdijen autonome për liri. Zymrydi, si gur i çmuar që reflekton dritë dhe nuk ndryshket, simbolizon rezistencën organike ndaj asimilimit kulturor dhe ideologjisë artificiale të “vllazërim-bashkimit”.

“Zbutësi” (Abu Bekiri): Emri me ambalazh oriental dhe funksioni i tij si “kujdestar” apo “mësues”, janë zgjedhur qëllimisht për të mashtruar cenzorët, duke e zhvendosur vëmendjen drejt një konteksti abstrakt ose ekzotik. Në realitet, Abu Bekiri mishëron aparatin shtetëror totalitar, policinë sekrete dhe mekanizmat e censurës. Procesi i “zbutjes” së njerëzve kodon denacionalizimin, thyerjen administrative shpirtërore dhe ri-edukimin e dhunshëm ideologjik.

“Egërsia”: Ky term pëson një inversion të plotë semantik. Për Abu Bekirin, “egërsia” është sëmundja fillestare e njerëzve me sy prej zymrydi. Në kodin e fshehur, ajo përfaqëson dinjitetin njerëzor, mosdorëzimin dhe vullnetin për liri. Propaganda zyrtare e kohës e cilësonte çdo kërkesë të shqiptarëve për të drejta si «nacionalizëm të egër». Dervishi e rimerr këtë fjalë dhe e kthen në një vlerë të pastër humane: të jesh i “egër” do të thotë të mbetesh njeri.

“Sëmundja” dhe “kura”: Abu Bekiri pretendon se drita që lëshojnë këta sy u shkakton dhimbje vetë njerëzve, prandaj ai ofron një “kurë” (verbimin ose zbutjen). Kjo është metafora e ndëshkimit politik dhe shtypjes së mendimit ndryshe. Regjimet totalitare historikisht e kanë trajtuar disidencën si një devijim patologjik apo psikiatrik që duhet “shëruar” përmes izolimit dhe ri-edukimit.

Censura komuniste dështoi ta ndalonte veprën sepse e lexoi atë thjesht si një eksperiment hermetik të teatrit të absurdit. Ata nuk arritën të kuptonin se nën petkun e termave alkimike fshihej një skaner kirurgjikal i vetë sistemit të tyre shtypës.

TEATRI SI PROFECI HISTORIKO-POLITIKE: KOSOVA NË VITET '81 DHE '90

Vlera më rrëqethëse e dramës “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi” qëndron në karakterin e saj profetik. E shkruar në

vitin 1979, kjo vepër parashikoi me një saktësi pothuajse shkencore dinamikën shoqërore, politike dhe psikologjike që do ta gjunjëzonte Kosovën në dy dekadat vijuese. Teki Dervishi nuk përshkroi të kaluarën, por projekttoi të ardhmen përmes këtyre katër akteve profetike:

1. Parashikimi i vitit 1981 dhe arketipi i Rebelit

Në dramë, pista dhe qetësia e rreme e dhomës thyhen në mënyrë dramatike nga Rebeli (i riu), i cili refuzon të fshehë dritën e syve të tij, duke sfiduar hapur Abu Bekirin. Vetëm dy vite pas botimit të dramës, në pranverën e vitit 1981, rinia studentore e Kosovës (që përkon saktësisht me këtë arketip) shpërtheu në demonstrata masive. Dervishi parashikoi se gjenerata e re, e cila nuk e kishte përjetuar thyerjen e parë të Goli Otokut, do të ishte ajo që do të guxonte të thyente ngrirjen ekzistenciale për të kërkuar lirinë.

2. Parashikimi i “Diferencimit Ideopolitik” të viteve '80

Gjatë viteve '80, pas demonstratave, regjimi jugosllav aplikoi masën e “diferencimit”. Çdo shqiptar duhet të dënonte publikisht kërkesat e rinisë dhe të mohonte identitetin e tij, në të kundërtën largohej nga puna dhe izolohej. Ky është saktësisht mekanizmi që Abu Bekiri aplikon në skenën e mesit të dramës: ai u kërkon njerëzve të pranojnë se sytë e tyre janë të dëmshëm dhe t'i denoncojnë ata që refuzojnë të “shërohen”.

3. Anatomia e apartheidit të viteve '90

Kur Slllobodan Millosheviqi suprimoi autonominë e Kosovës në vitin 1989, filloi dekada e apartheidit të plotë. Shqiptarët u dëbuan nga institucionet, shkollat dhe mediat, duke u detyruar të jetonin në një sistem paralel. Gjeografia klaustrofobike e skenës së Dervishit – dhoma e mbyllur pa dritare, ku njerëzit struken qosheve, flasin nën zë dhe tentojnë të bëhen të padukshëm për t'i shpëtuar syrit të tiranit – u kthye në realitetin fizik dhe psikologjik të çdo familjeje shqiptare përgjatë viteve '90.

4. Paranoja e kolaboracionizmit dhe lufta e brendshme

Pika më e dhimbshme e dramës është momenti kur Abu Bekiri korrupton komunitetin, duke bërë që viktimat të spiunojnë njëri-tjetrin për të shpëtuar veten. Gjatë viteve të okupimit, regjimi u mbështet fort në rrjetin e bashkëpunëtorëve lokalë (UDB-ashët shqiptarë). Dervishi parashikoi

se rreziku më i madh i një shoqërie nën presion të gjatë nuk vjen nga dhuna e jashtme, por nga infektimi i brendshëm moral, ku frika prodhon oportunizëm dhe tradhti kolektive.

RRAFSHI KOMPARATIV NDËRKOMBËTAR: DERVISHI PËRKRAH ESKILIT, SHEKSPIRIT, BECKETT-it DHE IONESCO-s

Për të matur saktë vlerën universale të dramës “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi”, ajo duhet të zhvendoset nga konteksti i ngushtë i historisë lokale dhe të vendoset në rrafshin e dramaturgjisë së madhe botërore. Teki Dervishi dialogon në mënyrë të vetëdijshme me tekstet themeltare të teatrit botëror, nga antika e deri te avangarda e shekullit XX, duke ndërtuar urat e tij origjinale krahasuese:

Përmbysja e mitit titanik (Krahasimi me “Prometeu i lidhur” i Eskilit): Në tragjedinë antike, konflikti mes Prometeut dhe Zeusit bazohet te drita (zjarri) që titani u jep njerëzve për t'i emancipuar. Te Dervishi, “sytë prej zymrydi” janë gjithashtu bartës të dritës dhe të vetëdijes. Abu Bekiri funksionon si një Zeus modern, autoritar dhe ndëshkues, që kërkon asgjësimin e kësaj drite. Dallimi tragjik dhe modern që Dervishi sjell, buron nga fakti se në dramën e tij nuk ka një hero titan që qëndron i pathyer deri në fund. Këtu drita dorëzohet për shkak të dobësisë dhe frikës njerëzore, çka e bën veprën më afër dëshpërimit tonë bashkëkohor sesa tragjedia antike.

Burgu si gjendje ekzistenciale (krahasimi me “Hamletin” e Shekspirit): Kur Hamleti deklaron se “Danimarka është një burg”, ai projektton krizën e tij të brendshme mbi sistemin politik korruptiv të kohës. Te Dervishi, dhoma pa dritare është një “burg i mendjes” po aq absolut sa ai i Hamletit. Megjithatë, ndërsa Hamleti ka hapësirën e monologut të lirë për të peshuar aksionin dhe mos-aksionin (Të jesh a të mos jesh), personazhet e Dervishit janë të privuar edhe nga kjo e drejtë: Abu Bekiri u ndërhyr në mendime, ua kolonizon gjuhën dhe ua kontrollon edhe dyshimin, duke e kthyer krizën hamletiane në një luks të pamundur.

Godoja që ka mbërritur (Krahasimi me “Duke pritë Godonë” i Samuel Beckett): Të dyja dramat ndajnë të njëjtën strukturë: linjën absolute (mos-veprimin) dhe pritjen e ankthshme neurotike. Por, ndërsa te Beckett-i absurdi është pasiv sepse Vladimiri dhe Estragoni presin një entitet abstrakt (Godonë) që nuk vjen kurrë, te Dervishi absurdi është agresiv dhe asfiksues: Godoja i tyre ka mbërritur dhe ai është Abu Bekiri. Absurdi i Dervishit nuk buron nga zbrazëti e botës, por nga tejngopja e saj me praninë e dhunshme të tiranit.

Epidemia e Konformizmit (Krahasimi me “Rinoceronti” i Eugène Ionesco-s): Te Ionesco, njerëzit shndërrohen gradualisht dhe vullnetarisht në rinocerontë, duke braktisur humanizmin e tyre për t'u bërë pjesë e masës konformiste totalitare. Kjo epidemi psikologjike te Dervishi quhet “zbutje”. Të dy autorët arrijnë në të njëjtin përfundim rrëqethës: lehtësinë e tmerrshme me të cilën individit dorëzon veçantinë dhe lirinë e tij për t'u shndërruar në një numër të bindur të sistemit.

Studimi i thellë i anatomisë së dramës “Zbutësi i njerëzve me sy prej zymrydi” dëshmon se kjo vepër përbën nivelin më të lartë të modernizmit dhe disidencës në dramaturgjinë mbarëshqiptare. Përmes shkrirjes gjeniale të traumës personale të Goli Otokut me kodin hermetik të gjuhës ezipike, Teki Dervishi ndërtoi një skaner të përjetshëm të mekanizmave të shtypjes shpirtërore.

Krijimtaria poetike e sociologut dhe poetit Zyhd Dervishi përfaqëson një bashkim të rrallë mes mendimit sociologjik, ndjeshmërisë lirike dhe filozofisë së ekzistencës njerëzore. Gjuha e tij është e thjeshtë, por shumë e pasur emocionalisht. Ai nuk përdor fjalë të ndërlikuara, por arrin të krijojë mendime të thella përmes vargjeve të qarta dhe të ndjera. Kjo e bën poezinë e tij të kuptueshme dhe të afërt për lexuesin. Një tjetër aspekt me rëndësi është ndikimi i formimit të tij sociologjik në poezi. Si sociolog, Dervishi vëzhgon me kujdes marrëdhëniet njerëzore dhe problemet e shoqërisë moderne. Kjo vihet re në poezitë ku ai trajton qytetin, humbjen e komunikimit dhe ndryshimet morale të kohës. Thënë njëmendshëm poezia e tij nuk është vetëm personale, por edhe shoqërore, sepse ajo pasqyron realitetin dhe sfidat e qytetarit bashkëkohor. Zyhd Dervishi është një nga poetët më të veçantë të letërsisë bashkëkohore shqiptare, sepse në krijimtarinë e tij poezia nuk mbetet vetëm art i fjalës, por shndërrohet në një univers meditimi filozofik, revoltë shpirtërore dhe dramë ekzistenciale. Ai ndërton një poezi të thellë dhe njëkohësisht tepër humane, ku njeriu shfaqet i humbur mes kaosit të kohës moderne, i plagosur nga vetmia, padrejtësitë dhe rrënimi moral i shoqërisë. Vargjet e profesorit nuk rrjedhin thjesht si ndjenja lirike, por si britma të shpirtit njerëzor që kërkon kuptim në një botë të çoroditur si e jona.

Në ciklin poetik “Akuarele të thellësive”, kushtuar qytetit të Pogradecit dhe liqenit të tij, shkëputur nga vëllimi poetik “Mokra e hijeve”, natyra nuk mbetet thjesht dekor poetik apo peizazh estetik, por shndërrohet në një organizëm të gjallë shpirtëror, ku pulson drama e njeriut modern, vetmia e shoqërisë dhe kërkimi i

Krijimtaria letrare e Zyhd Dervishit dhe “Letërsia e Qytetit”: Përjetësimi në vargje i Pogradecit!

Nga Dr. Ilir Shyta

pandërprerë për bukuri, qetësi dhe kuptim. Liqeni i Pogradecit paraqitet si një “pasqyrë metafizike”, ku njeriu sheh jo vetëm fytyrën e natyrës, por edhe plagët, ankthin dhe mallin e vet ekzistencial përballë qytetit që ndryshon në vite.

Në poezinë e Dervishit, ujërat nuk janë ujëra të zakonshëm. Ato janë kujtesë, lot, frymëmarrje dhe ndërgjegje. Dallgët nuk lëvizin vetëm fizikisht, por trazojnë mendimin dhe shpirtin njerëzor. Qielli, vetëtimat, mali dhe drita marrin tipare njerëzore, sikur i gjithë universi pogradecar të jetë pjesë e një drame të heshtur kozmike. Kjo e bën poezinë e tij të ngjajë me një pikturë ekspresioniste, ku ngjyrat nuk pasqyrojnë vetëm natyrën, por gjendje të thella emocionale dhe sociale.

Në poezinë “Përtej bukurisë”, simbolika e Narcisit merr një kuptim të ri filozofik dhe shoqëror. Liqeni është “më i bukur se Narcisi”, por ndryshe nga miti antik, ai nuk dashurohet me vetveten. Këtu poeti duket sikur kritikon në mënyrë të

nënkuptuar shoqërinë moderne narcisiste, të zhytur në adhurimin e vetes dhe në boshësinë e dukjes. Liqeni, përkundrazi, ruan fisnikërinë e heshtjes dhe përlulësinë e bukurisë së vërtetë. Ai nuk është bukuri arrogante, por bukuri që lind nga dhimbja. Metafora “i formuar me lot narcisi” sugjeron se çdo bukuri e madhe mbart në thelb një histori trishtimi dhe sakrifice. Lotët që derdhen nëpër Drinin e Zi krijojnë ndjesinë se edhe natyra vuan bashkë me njeriun, duke u bërë simbol i vetmisë kolektive të kohës sonë.

Në krijimin “Çast buzë liqenit të Pogradecit”, stuhia natyrore shndërrohet në metaforë të krizës shpirtërore dhe sociale. “Retë shtatzëna” mbartin jo vetëm shiun, por edhe tensionin e një bote të mbingarkuar me ankth dhe pasiguri. Qielli i rraskapitur duket si një figurë njerëzore e lodhur nga pesha e kohës moderne. Vetëtimat “si fjongo të kuqe” krijojnë kontrastin mes bukurisë dhe shkatërrimit, njësoj si shoqëria bashkëkohore që shpesh fsheh dhimbjen pas fasadës së hijeshisë. Dallgët “kreshtëbardha” ngjajnë me brezat e lodhur njerëzorë që përplasen pareshtur me stuhitë e jetës. Këtu natyra bëhet metaforë e shpirtit kolektiv të një shoqërie të trazuar.

Një dimension të thellë simbolik merr poezia “Maldhurata”, ku Mali i Thatë shfaqet si figurë krenarie dhe izolimi shpirtëror në prangimin e njeriut dhe qytetit. Mali nuk përkulet “të njomë buzët në lotët e liqenit”, duke simbolizuar individin apo shoqërinë që refuzon ndjeshmërinë dhe empatinë. Thatësia e malit nuk është vetëm gjeografike, ajo është thatësi emocionale dhe morale. Përballë tij qëndron liqeni, simbol i shpirtit të ndjeshëm dhe i botës emocionale. Referenca ndaj Lasgush Poradecit merr një kuptim më të gjerë kulturor: poezia paraqitet si forca që e shpëton shpirtin njerëzor nga tharja morale dhe harresa. Përmes artit, qyteti, natyra dhe njeriu rifitojnë pavdekësinë e tyre shpirtërore.

Në “Sytë e akuarelit”, poeti ndërton filozofinë e kalueshmërisë së jetës. Dallgët “si pulëbardha” lindin dhe vdesin pareshtur, duke simbolizuar fatet njerëzore, mendimet, ëndrrat dhe vetë brezat që shfaqen e zhduken në rrjedhën e kohës. Kjo lëvizje e vazhdueshme krijon ndjesinë se jeta është një cikël i pafund krijimi dhe shuarjeje. “Syprina e trazuar” e liqenit është në të vërtetë syprina e trazuar e shpirtit njerëzor dhe e ndërgjegjes shoqërore. Titulli “Sytë e akuarelit” sugjeron një mënyrë delikate dhe artistike të të parit të botës, ku realiteti nuk perceptohet me ashpërsi, por me nuanca të buta emocionale, si në një pikturë të tejdukshme që lëviz mes dritës dhe mjegullës së qytetit bregliqenor.

Në poezinë “Çaste përsiatjeje”, mendimi njerëzor krahasohet me “shkumën e bardhë”, figurë që shpreh brishtësinë dhe

përkohshmërinë e ideve në rrjedhën e jetës. Mendimi “lodron ylbershëm” mbi dallgët e liqenit, duke krijuar idenë se vetëm në harmoni me natyrën njeriu mund të arrijë lirinë e brendshme dhe ekuilibrin shpirtëror. Bashkimi i dritës së hënës me rrezet e diellit krijon një atmosferë pothuaj kozmike, ku poeti kërkon pajtimin mes arsyes dhe ndjenjës, mes reales dhe ëndrrës. Në planin shoqëror, kjo poezi sugjeron nevojën e njeriut modern për t’u kthyer te qetësia e natyrës dhe te reflektimi i brendshëm, në një kohë kur shoqëria karakterizohet nga zhurma, fragmentarizimi dhe humbja e komunikimit shpirtëror.

Në poezinë “Sharm”, liqeni paraqitet si një tempull i shenjtë estetik dhe kulturor. Metafora “kupë me parete malesh” krijon imazhin e një universi të mbrojtur nga kaosi i botës. Uji i dliër shfaqet si simbol i pastërtisë morale dhe shpirtërore që shoqëria moderne rrezikon ta humbasë. Vargjet kushtuar Lasgushit kanë dimension të dyfishtë: ato janë homazh për poetin e madh dhe njëkohësisht pohim se arti është mënyra më e lartë për të ruajtur identitetin kulturor dhe kujtesën kolektive. Folja “fermentoi” sugjeron se poezia është proces transformimi shpirtëror, ku realiteti i zakonshëm kthehet në përjetësi estetike.

Në tërësi, “Akuarele të thellësive” është më shumë se një cikël peizazhesh lirike. Ai është një meditim i thellë mbi njeriun, kohën dhe shoqërinë. Përmes figuracionit modern, metaforave ekspresive dhe personifikimeve të fuqishme, Zyhd Dervishi e shndërron natyrën në gjuhë filozofike dhe morale. Liqeni i Pogradecit bëhet simbol i ndërgjegjes njerëzore: herë i qetë e meditativ, herë i trazuar dhe dramatik, por gjithmonë i mbushur me dritë poetike. Në këtë univers artistik, natyra, njeriu dhe shoqëria bashkohen në një harmoni të ndërlikuar, ku bukuria lind nga dhimbja, ndërsa poezia bëhet mënyra më fisnike për të kuptuar dhe shpëtuar shpirtin njerëzor, duke personifikuar një nosit.

Së fundmi, mund të themi se krijimtaria poetike e profesor Zyhd Dervishit është një poezi e mendimit të thellë, e revoltës, e meditimit ekzistencial, por edhe e qytetit. Poezia e tij nuk lexohet vetëm me sy, por përjetohet me mendje dhe shpirt. Në vargjet e Dervishit njeriu sheh vetminë, dhimbjen, sakrificën dhe përpjekjen për të mbrojtur dinjitetin në një botë që shpesh duket e humbur në errësirë, është vetë sfida e qyteteve për mbijetësë. Krijimtaria poetike e profesor Zyhd Dervishit përfaqëson një ndërthurje të artit poetik me mendimin filozofik dhe sociologjik. Përmes vargjeve të tij ai arrin të shprehë ndjenja të thella njerëzore dhe të nxisë reflektim mbi jetën, kohën dhe marrëdhëniet mes njerëzve. Poezia e tij mbetet aktuale dhe e rëndësishme, sepse trajton tema universale që prekin çdo lexues.

Hieronymus Bosch është njëri ndër piktorët e mi më të preferuar

Lindi në vitin 1450 dhe vdiq në vitin 1516. Kam shkruar dhe herë të tjera për të, dhe duket se do vazhdoj të shkruaj sa herë që të më jepet rasti të ri- shoh një pikturë të tij.

Në fakt, i kam parë të gjitha pikturat e Bosch -it, ai pikturoi gjithësejt veç 27 vepra- por ai është njëri ndër ata krijues të të kësaj bote, që sa herë i sheh i lexon a i dëgjon një veprat e tyre, të duket sikur i zbulon së pari.

Hieronymus Bosch lindi në qytetin e s-Hertogenbosch, pranë Antwerpit. E kam vizituar këtë qytet tre a katër herë. Është një qytet holandez, nga ata që në standartin e këtij vendi, mund të quhet as i madh dhe as i vogël. Por një qytet tipik holandez- me një klas, rregullsi dhe pastërti që lë pas shumë qytete emermëdhenj të Eurpoës.

Bosch mendohet se e kaloi pjesën më të madhe të jetës së tij në qytetin e lindjes, ndonëse familjen mendohet ta kishte me origjinë nga Aachen i Gjermanisë, qytet pak a shumë nja njëqind kilometra larg nga s-Hertogenbosch. Ndër pikturat më të famshme mund të përmendim “Krishti i tallur” - një vepër e hershme, njëra prej shumë veprave që paraqesin episode nga Pasioni i Krishtit.

Por vepra më e famshme e Bosch-it është “Kopshti i kënaqësive tokësore” , që ndodhet në Prado, Madrid. Që në shekullin XVII, Van Manderi, një admirues tjetër i Bosch-it, pat shkruar: “...e kush do të jetë në gjendje ndonjëherë t’i rrëfej të gjitha idetë e çuditshme dhe të pazakonta që gjenden në mendjen e Heronimus Bosch-it? Dhe aq më tepër të flas për mënyrën se si ai shprehet me penelin e tij? Ai pikturon pamje të tmerrshme.”

Megjithë paralajmërimin e Van Manderit, vepra e Bosch-it ndikoi te Bruegel-i në shekullin XVI. Pikturat e tij u mblodhën nga Filipi II i Spanjës, ndërsa në shekullin XX ato u përmendën nga Surrealistët, dhe në mënyrë të veçantë nga pak-mirënjohësi Salvador Salí, si pararendës i vizioneve të tyre.

Ditët e fundit pata rastin të ri-shoh dhjetë vepra të Boschit, të vendosura një një salon të veçantë të Galerisë Tate (The Old Tate, Pimliko), pranë salloneve ku këto ditë është hapur dhe Ekspozita e shumë pritur e Frida Kahlo-s.

Mendova të shkruaj disa rrjeshta për njëren nga pikturat e Bosch-it, ngase m’u duk -siç do thonin kritikët tanë të dikurshëm

Një pikturë mesjetare dhe nëntekste bashkëkohore

(madje dhe për realitetin e sotëm shqiptar)

Nga Rudolf Marku

apo dhe një studjuesve moderne, lehtësisht e mallëngjyer pas pikturave me luftëtarë muskulozë dhe me mustaqe, është “shumë aktuale dhe me temën e ditës.”

Piktura quhet, në anglisht, The Conjurer, çka fjalorët e përkthejnë Magjistari. The Conjurer është marifetxhiu i cirkut a i rrugës së madhe, që bën truke iluzive përpara turmës së njerëzve. Për vete do preferoja ta quaj Prestigjatori-ndonëse dhe kjo fjalë jo Shqipe.

Mendohet se kjo vepër u realizua mes viteve 1500-1502.

Në të majtë të tablos është dhënë një turmë vëzhguesish, spektatorë, për të cilët do flasim hollësisht më poshtë. Në mes është vendosur tavolina që ndanë shikuesit kureshtarë dhe të hipnotizuar nga vetë prestigjatori. Në të djathtë është prestigjator i veshur me një mantel të kuq.

Një burrë i veshur mirë përkulet, i përqendruar mbi topthin (dikush thotë është -një gurë i çmuar, një perlë), ndërsa nga goja e tij dalin brekosa. Pas tij, një hajdut i vjedh kuletën me para. Një fëmijë e vëzhgon skenën i zbavitur nga budallallëku i burrit.

Shihet që në fillim se piktura synon të na paraqes raportin mes prestigjitorëve, hipnotizuesuesve, dhe turmës argëtuese. Të parët e mahnisin publikun me truket dhe mashtrimet e tyre..

Por piktura e një gjeniu si Bosch-i nuk mund të ishte thjesht piktura e një truku. Ashtu si të gjitha veprat e Boschit , ajo na udhëheq, si një Virgjl i mirë, përmes Ferrit

dhe Kthinave të tij, përmes simboleve të fshehura,përmes ideve të cilat rezonojnë me çka ndodh a mund të ndodh në çdo kohë me qëniet njerzore.

Në qendër të vemendjes qëndron Prestigjatori, figura e veshur me të kuqe që dallohet nga të tjerët. Në ikonografinë mesjetare, ngjyra e kuqe shpesh simbolizonte pasionin dhe tundimin.

Në dorë ai mban topthin e vogël apo margaritarin, me sa duket duke hipnotizuar spektatorin që qëndron përballë tij. Ky akt i hipnozës dhe mashtrimit është thelbësor për të kuptuar rolin e Prestigjatorit në pikturë. Prestigjatori nuk është thjesht një argëtim, por një simbol i gënjeshtërs dhe i mashtrimit. Aftësia e tij për të larguar vëmendjen e spektatorve nga realiteti dhe për të krijuar një iluzion, përfaqëson mënyrën se si njerëzit mund të manipulohen lehtësisht nga pamjet sipërfaqësore.

Personi i mashtruar nuk është identifikuar në mënyrë të qartë, por duket se është një njeri i pasur dhe me pozitë, duke marrë parasysh veshjen dhe kontekstin e epokës. Shprehja e tij e habisë dhe mënyra se si është përkulur tregojnë se ai është plotësisht i përfshirë nga truku i hipnotizuesit.

Nga goja e tij del një bretkosë, një simbol i ngarkuar me konotacione negative. Në kontekstin mesjetar, bretkosat shiheshin si krijesa të papastra dhe shpesh lidheshin me djallin dhe herezinë. Shfaqja e bretkosës nga goja e spektatorit mund të simbolizojë

naivitetin, besueshmërinë e tepruar dhe marrëzinë, duke sugjeruar se mashtrimi i magjistarit e ka ndotur shpirtërisht dhe moralisht spektatorin.

Në Librin e Zbulesës, bretkosat përmenden si shpirta të papastër që dalin nga goja e Dragonit, Bishës dhe profetit të rremë. Kjo e forcon idenë e fjalëve të korruptuara, mashtrimit dhe gënjeshtërs.

Bufi në shportën e magjistarit është një tjetër element intrigues. Në ikonografinë mesjetare, bufët shpesh simbolizonin errësirën, padijen dhe rrezikun. Ose, në kontekstin e kesaj pikturë, bufi mund të përfaqësojë mençurinë dhe dijen e shtrembëruar, të përdorura për qëllime dashakeqe.

Prania e bufit në shportën e magjistarit lidhet me idenë e mashtrimit dhe manipulimit të të tjerëve. Ndërkohë, ndihmësi i magjistarit, i cili shihet duke vjedhur kuletën e spektatorit të mashtruar, e përforcon idenë se Magjistari është më shumë se një argëtues: ai është një mashtrues që përfiton nga naiviteti i publikut.

Bashkëpunimi midis Magjistarit dhe ndihmësit të tij që vjedh kuletën lidhet me një kritikë më të gjerë ndaj korrupsionit dhe mashtrimit në shoqëri. Ky akt vjedhjeje nuk është thjesht një shkelje e vogël në kontekstin e pikturës.

Prestigjiatori dhe ndihmësi i tij shfrytëzojnë naivitetin dhe besimin e njerëzve të zakonshëm. Bosch-i,ky piktor i madh, nuk ngurron të na tregojë se sa i lehtë është mashtrim i njerëzve nga hipnotizuesit dhe mashtruesit, se sa lehtë turma është e obsesionuar dhe e budallallëpsur në atë shkallë, sa në vënd që të shoh nga vendi ku po ndodh vjedhja e kuletës, sheh në drejtimin diametralisht të kundërt, tek Hipnotizuesi... Një e vertetë groteske, intelekt-fyese,tragjike që do të ekzistojë gjatë gjithë shekujve, duke përfshirë dhe kohën tonë prej pesëqind vitesh larg nga koha e Bosch-it.

Mes vëzhguesve të skenës janë disa figura që janë të shastisur nga truku i hipnotizuesit. Mes tyre mund të dallojmë edhe një figurë që duket se është një person fetar, dhe pak më tej, një murgeshë, si një sugjerim i Bosch-it se edhe përfaqësuesit e Kishës (sot mund të thonim- dhe përfaqësuesit e Drejtësisë, edhe ata që duhet të jenë modele të drejtësisë dhe moralit), mund t’i nënshtrohen tundimit dhe mashtrimit.

Kësisoj, Bosch thekson dobësinë njerëzore dhe nevojën për një besim autentik dhe personal.

Ka ende disa elemente për t’u analizuar, si fëmija që vëzhgon personin e mashtruar ose qeni i fshehur nën tavolinë.

Fëmija, i cili mban një lodër në formën e një mulliri me erë, është një tjetër detaj domethënës. Shprehja e fëmijës, ndryshe nga ajo e spektatorit të mashtruar, përfaqëson pafajësinë dhe kureshtjen e një shpirti që ende nuk është korruptuar.Fëmija është qënia e vetme e tablos që nuk është ende i korruptuar!

Tavolina e magjistarit është e mbushur me objekte që, në shikim të parë, duken si mjete të zakonshme të një iluzionisti: gota, toptha dhe një shkop magjik. Megjithatë, këto objekte mund të interpretohen edhe si mjete të një rituali profan, ose dhe si një ide e Bosch-it se gjerat, që të mund të manipulohen, që të mund të fshehin korrupsionin dhe gënjeshtërinë, duhet të duken së pari si legjitime ose të adhurueshme.

Në këmbët e Magjistarit ndodhet një qen i vogël me një kapelë klouni. Në Mesjetë, ashtu si dhe në ditët tona, qentë simbolizojnë besnikërinë dhe vigjilencën. Por piktura e Bosch-it e përmbys dhe këtë traditë . Qeni me kapelën e klounit përfaqëson talljen dhe marrëzinë.

Ai tregon se e gjithë shfaqja e Magjistarit është një tallje me inteligjencën dhe arsyen. Prania e qenit e përforcon idenë se publiku, përfshirë edhe spektatorin e mashtruar, po tallet dhe poshtërohet, se e vërteta dhe arsyeja po përqeshen dhe diskreditohet gjatë procesit të mashtrimit.

Në këtë mënyrë, e gjithë skena bëhet një lloj teatri, duke krijuar një alegori komplekse mbi besueshmërinë njerëzore, korrupsionin, mashtrimin dhe hipokrizinë.

A nuk ju duket si një pikturë e ditëve tona.

Pengu im për ta gjetur me doemos atë libër, (dhe që ta lexoja patjetër), tashmë qe zbehur, dhe ishte bërë krejt i kotë. Mbasi unë, as nuk ia mësova dot emrin asaj gruaje që shkruante atë natë, dhe as titullin s’kisha nga t’ia dija atij libri, përpara se të botohej. Ky tundim nisi të më fikej dhe shuhej ngadalë, dhe erdhi duke u plogështuar, deri sa u bë dembel, dhe zvarritej me përtesë brenda ndërgjegjes sime.

Por bash atëherë kur po hiqja dorë përfundimisht nga kjo dëshirë, dhe po e flija mendjen një herë e përgjithmonë, (se nuk mund ta gjeja kurrën e kurrës as librin dhe as emrin e autores së tij të panjohur), se nga mu shpif e mu bedit një zjarmi pasioni, një hov, më buisi një hatër i fortë, njëfarë joshjeje brenda vetes, ndoshta një lakmi e turbullt për t’i shkuar mbrapa idesë që, ta kërkoja me doemos dot patjetër atë copë libër, të shkruar atë natë të errët, në atë tren të çuditshëm, që ikte mes përmes Europës, nëpër shi dhe mjegull.

Nisa të kujtoja ngadalë dhe me kujdes, krejt i vemendshëm, çdo imtësi, çdo detaj të atij udhëtimit të gjatë, në kompartimentin e trenit me xhama gjithë avull, që ikte nëpër terr, duke fërshëllyer si një bishë e tërbuar. Dhe nga gruaje e asaj nate, që po shkruante libër, nuk doja të harroja kurrësesi asgjë, asnjë filigram nga gjithë ato grimasa të fytyrës dhe lëvizjeve të saj, nga gjithë ato orë të shkruari. Dhe pastaj prej atje, (si nga leksiku i një gjuhe të çuditshme), të mund të nxirrja, sado pak, aq sa të mundja, aty këtu, shenja dhe simbole, nga ku, nëpër to, të gjeja ndonjë sinjal të gjuhës së trupit të saj, e që ndoshta, mbase të më zbërthente ndonjë fill emocionesh të atij libri që qe shkruar, bash aty para syve të mi. Dhe e gjitha kjo më vonë të më conte dalëngadalë, tek mundësia se çfarë qe shkruar në atë libër, (si mënyrë për ta gjetur), dhe për t’i rënë me gjasë mbase në kokë edhe titullit të tij.

(Mu kujtuan shtriganët, magjistarët, fallxhorët, madje dhe arkeologët me amforat e gjetura, që bënëin çmos të ndërtonin narrativën e tyre nga simbole gjithëfarë lloji. Dhe qesha me vete.).

E mbaja mend si tani mënyrën se si ajo grua u ngjit në vagonin e madh të trenit ku qeshë dhe unë, se si vuri rrobat në sedilje, valixhen e hypi lart, sistemoi laptopin në tavolën e vogël përpara, pastaj u mor me shallin e dimrit, (duke e lënë gjysëm të palosur), nxori një velencë të bukur me kaproj dhe dekorë, rregulloi dy a tre blloqe, nga një termus i kuq hodhi kafenë në gotën plastike, dhe, pasi u rehatua, duke u mbështetur ngeshëm në shpinoren e sediljes, në fytyrë iu përhap një dritë rehatie. Dukej menjëherë se qe nga ato udhëtare që do të bënte një rrugë të gjatë, dhe po shkonte për larg.

Kujtoj se ishte shumë naziqe, elegante dhe me një trup të hajthëm, me ca lulka ledhesh, nga ato përkdhelitë mes gruas dhe fëmijës. Lëvizte gjithë finesë dhe maturi, me atë delikatesën sikur jetonte frikën se nga çasti në çast edhe mund të krisej si vazo qelqi. Gjërat që pati sjellë me vete, çdo veshje dhe salltanet që e rrethonte, e tregonte se ajo qe me një shije të hollë.

Sytë e hijshëm, me pak përhumbje melankolie nëpër to, i jepnin qenjes së saj një tis misteri të rafinuar, që siç duket e kishte kuruar përherë me shumë kujdes dhe vetëdije.

Më kujtohet si tashti, se si u hidhte sytë shënimeve nëpër blloqe, se si gishtrinjë e saj vallëzonin në tastjerën e laptopit, pastaj ndërmendej për ca çaste, duke mbyllur lehtë sytë, dhe ashtu fantazonte, (mbase duke lidhur mendimet, idetë, skenat). Nuk e harroj as sot e kësaj dite lapsin e saj të kuq, që shkarraviste, nënvizonte apo fuste nëpër rrathë ato çfarë pati shkruar atje nëpër ato fletë blloqesh. Pastaj përsëri, mbasi përqëndrohej për pak çaste, i lëshohej turravrap me vrull tastjerës, me një farë alarmi për të ruajtur që të mos i harronte ato që kishte ndërtuar në kokën e saj. Ndalej herë pas here, e rishikonte atë që pati shkruar, korigjonte dhe fshinte nëpër të, përqëndrohej dhe përmblidhej për të vazhduar përsëri, akoma, aty, mbi tastjerë dhe ekran, duke picërruar sytë. Herë pas here rregullonte velencën që kishte hedhur mbi gjunjë, e cila vazhdimisht rrëshqiste ngadalë si një re e butë. Dallohej menjëherë se kishte gjithnjë kujdes elegant ndaj vetes.

Prej brenda sharmit të saj dukej sikur fluturonin dhe vinin herë pas here psherëtima të ëmbla, ca ndjeshmëri të holla, të buta, krejt frymëzim.

Këto detaje që kujtoja, qenë të këndshme dhe plot hire, por aspak nuk ma ndihmonin dëshirën time për ta gjetur kështu çfarë ajo pati shkruar, as se çfarë qe ai libër, dhe aq më pak se si mund ta kishte emrin ajo shkrimtare.

Mbaja mend se pothuaj gjatë gjithë udhëtimit, ajo pati ndenjur vetëm me veten e

vet, e kapluar nga fantazia e asaj që po krijonte. Ishte disi e kyçur për ta deshifruar sado pak, për të nxjerrë prej skutave të ngjarjeve të atij libri që po bëhej të paktën ndonjë pjesë a ndodhi. U mundova të sillja nëpër mend, (me çdo mënyrë), ndonjë mundësi për të kuptuar sado pak nga libri, pikërisht duke lexuar qenien e saj, dhe të shihja ndonjë detaj, skenë ngjarje, taman si ai fëmija i vogël, që nëpër plasën e derës të mund të kuptoja se çndodhte atje brëndë. Ajo kishte një mjegull të lehtë misteri rreth vetes, me një përhumbje romantike të përzier me një melankoli të ëmbël. Ashtu e përhumbur dhe ëndrrimtare, bëhej përherë edhe më e largët, por gjithësesi akoma dhe më magjepsëse.

Megjithëse ajo qe e brishtë dhe delikate si një pafajësi, e përkorë, sharmante, gjithë nur, tërheqëse, por për të hyrë brenda saj qe shumë më e vështirë se pushtimi i ndonjë forte, apo leximi i teksteve të vjetra, nga gjuhët e vdekura.

Ato grimasa të imta, emocionet e përhapura nëpër gjithë qenien e saj, aty këtu dhe veç e veç, detaje fare të vogla, trandje trupi, dridhje të lehta, sy të tronditur, supe të mbledhura sikur po mbrohej nga ndonjë suferinë. Pastaj pamjen e fytyrës së saj që regëtitte nga një fjollë drite, ajo buzëqeshje e përkorë me një dhimbje dhe brengë të lehtë, herë pas here se si merrte me dorë, gjithë finesë, flokët që i vareshin dhe i hidhte pas. Dhe megjithatë, të tëra këto jo vetëm që nuk më thonin asgjë për atë që po shkruhej në librin e saj, por përkundrazi, mi sukullonin dhe mi rrënonin dhe ato pak gjëra që kisha mundur të hamendsoja deri në ato çaste.

S’kam për ta harruar se, bash at’botë që unë gjysëm i përgjumur, qeshë kapluar nga ca kujtime të mijat të herëshme, kur befaz ajo grua më tha t’i dëgjoja vetëm një pasazh të shkurtër e fillikat nga gjithë ajo që po shkruante.

Preku ballin, sikur bash aty hapej porta e kështjellës së saj, hodhi vështrimin disi përtej, atje ku s’kishte asgjë veç asaj që ajo po fantazonte, dhe nisi të më lexonte ngadalë.

Fliste për vetëtimën që flakroi atje tej, jashtë trenit, dhe që e përndriti botën përrreth në mënyrë të frikshme. Tregonte me ca penelata të lehta natën përtej xhamit, atë që e kisha parë dhe unë, për rrufenë që krisi e shugulloi gjithë gamet, dhe shiun që lotonte nëpër dritaret e tohta përtej avullit, si dhe për konduktorin e mjerë e të mrrolur që po kontrollonte me avashllek dhe angari, vagon pas vagoni. E pati shkruar krejt bukur, impresionante, plot imazhe dhe efekte, duke ndarë kështu me mua atë gjë që e pata parë dhe vetë. Mbase vetëm e vetëm për të verifikuar tek unë shijen dhe emocionin e një lloj lexuesi, si dhe për të kuptuar e parë rreagimin tim. Dhe, kur vuri re se, mbase unë u përqëndrova më tepër se sa i pëlqente asaj, ajo me elegancë dhe finesë e mbylli leximin, heshti dhe u kthye përsëri brenda vetes së vet. Qe një heshtje e gjatë, e përzier me rrënojat e një buzëqeshje të vagullt, (opake si vetë pamja e turbullt e xhamave me avull). Pastaj hodhi vështrimin përtej dritares, atje ku nuk dukej asgjë dhe u përhumb.

Herë pas here e varte kokën mbrapa, duke hedhur vështrimin në tavanin e vagonit, apo ngrihej ngadalë, me qetësi, dhe bënte ecje në koridorin mes ndenjësive. Pastaj kthehej dhe i lëshohej përsëri shkrimit dhe tastjerës, kundronte përtej dritarësh nëpër natë, siç dukej mundohej të dallonte sado pak se në çfarë vendesh po kalonte treni.

Gjithë atë natë të gjatë e të pa fund, nuk

më harrohet se bëri tri a katër telefonata, të thjeshta, nën zë, krejt të shkurtëra. Njëra qe rreth një krimi, ku ajo kërkoi vetëm një detaj për informacion, ndërsa të tjerat i bëri në koridorin e vagonit, me zë fare të ulët, ku unë nuk mbaja mend të kisha dëgjuar gjë.

Kur u kthye kishte një hare të brendshme, shikonte e entuziasmuar përrreth, sikur aty do të gjente diçka që i duhej për librin, kundroi natën atje larg, jashtë, siç duket për të marrë prej andej ndonjë realitet që ia vlente. Menjëherë hodhi vrik e vrik në bllok ca shënime të shkurtra, dhe andej nga mesnata vuri mbi trup velencën, mbështeti mjekrrën në dorë dhe e peshoi gjithë kokën aty, dhe krejt e lodhur pastaj, dalëngadalë e mori gjumi.

Kujtoj se bashkë me agun e ditës, pas tërë asaj nate të gjatë, po afrohej dhe stacioni ku unë duhej të zbrisja. Ajo ndjeu lëvizjen time dhe u zgjua. Fytyra e saj dukej sikur më thoshte, “S’ke çfarë i bën”, dhe duke mënjantuan velencën që kishte mbi trup, u ngrit dhe më përqafoj. Ndjeva puthjen e lehtë të saj diku mes qafës dhe veshit, frymën e grohtë që i doli prej trupit, si dhe aromën e parfumit tundues. U ndamë. Ajo ndenji atje, (në atë tren që ikte me revan dhe gjithë rropamë), duke vazhduar udhën e largët dhe librin e saj, që nuk munda dot, kurrën e kurrës, të mësoja sado pak se çfarë qe shkruar në të.

Dhe vetëm sot, kur radioja në kasetofonin e makinës jepte “Rondo veneciane”, e muzika u ndërpre nga zëri i alarmuar i spikerit për një lajm të shkurtër, (ku u tha se para pak çastesh qe vvarë një shkrimtare e dëgjuar, duke shqiptuar me ton emrin e saj), shtanga. Dhe mu kujtua pas kaq kohësh ajo natë e errët dhe gruaje e bukur që shkruante libër në tren. Në çast më kapi alarmi dhe frika, dhe menjëherën më shkoi mendja se e vrara mund të ishte pikërisht shkrimtarja e asaj nate. (Ngaqë ajo qe e vetmja krijuese në botë që, jo vetëm e kisha parë në procesin e të shkruarit, por unë nuk njihja askënd tjetër, asnjë figurë, dhe asnjë njeri letërsie, përveçse atë grua të panjohur në atë udhëtim të gjatë).

Më kapi ankthi, dhe një dhimbje e fortë më përshkoi trupin. Doja të dija akoma më tepër për ngjarjen, të mund të gjeja se a bëhej fjalë pikërisht për të apo për ndokënd tjetër, kur në çast spikeri ia behu përsëri.

Tashmë zëri nuk ishte më aq emocional sa në lajmin i fillimit. Qe një gjuhë racionale, gjuhë gazetaria dhe investigimi. Deklaratë e prerë, e ftohtë kallkan, e marrë nga leksiku i zbulimit dhe hetimeve. Pavarësisht se qeshë krejt i përqëndruar, përsëri e kuptova se njëra pas tjetrës po më iknin gjëra nga kronika. Munda të kap se: “Mendohet se është vvarë nga një njeri që e ka takuar shkrimtaren të paktën edhe një herë të vetme... Duket se është vrasje inati, pasioni, mbase dhe një cmirë e thellë.... Vrasësi i ka vjedhur një pjesë të dorëshkrimit të romanit të saj më të ri, dhe mendohet që e ka botuar këtë fragment në gazeta përpara se të dilte libri... Jemi në kërkim të shkrimit të gazetës. Po ashtu po lokalizojmë dhe ngushtojmë identitetin e këtij njeriu, që nuk ka fare lidhje me letërsinë, por që tronditi dhe bëri për vete lexuesit, me një jetëshkrim të veçantë, duke vënë për autor, një emër artistik të vetin, të sajuar ... Shkrimtarja e njohur u vra pikërisht sot, në çastin që sapo libri doli nëpër librari.... Po shikohen të gjitha praktikatat e linjave dhe bileteve të trenave,

mbasi ajo, një pjesë të veprës së saj e ka shkruar pikërisht në njërin nga trenat e jugut, dhe sepse vetëm atje ka mundësi t’i jetë përvetësuar ajo pjesë e dorëshkrimit.

Mos!-thashë me vete. - Qënka vërtetë ajo!

Në çast, dhimbja ime e pa orientuar dhe aq mirë për atë grua, filloi befaz të më kthehej në një frikë dhe ankth, në një farë sikleti që po më ngushtojë rreth frymës dhe trupit, mbasi përnjëherësh e pashë veten që unë mund të isha bash aty, në rrëfanë të ngjarjes, i përzier në një rrethanë të ndërlikuar, i kapluar në një zinxhir detajesh krimi. Kërkova me nxitim në telefon emailin e biletës së atëherëshme të trenit, (dërguar on line), ku atje, ishte jo vetëm emri im, por dhe data, numri i sediljes, numri i vagonit, matrikulli i trenit, orari, linja.

Megjithëse u mundova ta ngushëlloja veten që nuk kisha kurrëfarë lidhje me këtë punë, as me ngjarjen dhe as me krimin, dhe se asgjë nuk më bashkonte fare me letërsinë dhe me ato dorëshkrime e shkarravina dreqi, (që kurrë nuk i mësova se çfarë qe shkruar nëpër to), hiç, po hiç, as me botimin e fragmenteve të romanit, madje as nuk kisha ndonjë urrejtje apo ambicie ndaj dikujt për tu bërë shkrimtar, por, prap se prap e kuptova që, sido që të vinin punët dhe hetimet, ato do të mbërrinin edhe deri tek unë. Ndjeva se frika po më tutlonte ngadalë, por me ngulm dhe pa mëshirë. Nuk po mbushesha dot me frymë.

E ktheva menjëherë makinën drejt shtëpisë, duke u fërkuar në ca parmakë anash rrugës. Doja të vishesha sa më parë me një palë rroba më formale, dhe, pastaj, të nisesha për në zonën e Toskanës, atje ku kishte ndodhur vrasja, dhe t’ia behja vetë tek ato, e të shpjegohesha fill e për pe’ në zyrat e hetimit, për udhëtimin e asaj nate.

Sapo iu afrova shtëpisë, vura re që oborri qe mbushur me policë, si dhe plot makina me fenelinë. Patën mbërritur shumë para meje.

Teksa më bënë ca pyetje fare të thjeshta, ashtu duke u sjellur vërdallë në këmbë, nëpër sallonin e ndenjës, kur befaz, njëri nga njerëzit e hetimit solli nga dhoma ime e gjumit një tufë letrash dhe blloqesh. Unë kurrë s’kisha patur gjëra të tilla në shtëpi, ndaj në çast i njoha, i kisha parë bash atëherë në tren, atë natë, dhe se qenë taman letrat e gruas që shkruante.

U thashë se i njihja ato letra e blloqe shënimesh, tregova se si gruaje shkruante dhe shkarraviste apo nënvizonte nëpër to, por po habitesha se si ato qenë të gjitha aty, në dhomën time, nëpër të cilën hyja dhe dilja tërë kohën dhe nuk më patën rënë kurrë, asnjëherë në sy!

-Çfarë duan këto materiale të huaja në shtëpinë tuaj, a na thua? Si kanë mbërritur deri këtu tek ti?

-Patjetër që dikush i ka futur fshehtas këtu, për të më ngatërruar dhe për të ma varur mua këtë ngjarje në qafë. Duket që i ka sjellë këto dy a tre netë, (menjëherë sapo ka bërë krimin), dhe që unë kam qenë në udhëtim. Ju lutem kontrolloni nëse shtëpia ime ka ndonjë thyerje, ndonjë dritare të shtyrë, derë a xham të dëmtuar, ndonjë gjurmë të huaj dyshemeje, shenja gishtrinjësh, a ku di unë!

Nuk folën. U sollën dhe pak nëpër kthinat dhe zgëqet e shtëpisë, fotografuan me kujdes vend e pa vend, mbajtën ca shënime, dhe duke dalë më thanë që mos të largohesha nga qyteti, mbasi do të më thërrisinin e takonin përsëri.

Pëshpëritej nën zë se, në motelin buzë autostradës, ku u gjet trupi i gruas së bukur, bash në atë çasit kur llogaritej se kishte ndodhur krimi, (djali nuk kishte qenë për rreth dy orë në hotelin e vogël), ndërsa kamerat papritmas qenë fikur, duke e futur në mjegull hetimin.

Ditëve unë prisja me gjak të ngjirë se kur do të binte dera apo telefoni, lexoja gjithë ankth gazetat për të marrë vesh sadopak se çfarë po ndodhte me vrasjen. Ndërsa netët për mua qenë pafund të gjata, të lodhshme, me ca ëndërra të rënda halli, ku nëpër to më fanepeshin skena të çuditshme, të deformuara, në pusin e të cilave kisha rënë dhe nuk po dilja dot!

Bash atëherë kur pata një farë qetësie, (mbasi qenë bërë disa ditë që askush nga ato të hetimit nuk ishte dukur), befaz më përfshiu një lloj ankthi tjetër. Pikërisht frika se përse, pikërisht përse, ato të hetimit nuk po vinin të më pyesnin. Mos ngjarja, nëpër ato zyra dhe dosje po formohej dhe plotësohej ngadalë, me kujdes, pa mua, por nga dëshmitarët dhe hetuesit, dhe unë që as dija fare se ku isha në raport me krimin, dhe çfarë mendohej nga ata rreth asaj vrasjeje. Më shkoi mendja që, mbase kur të mbyllej dhe të kopsitej çdo gjë, më në fund kur s’do të isha i zoti të mbrohesha dot, do të më thërrisinin për të më treguar se cili qe faji im dhe se si isha përfshirë në vrasje. Kjo më dërmoi dhe rrënoi krejt, mbasi mu fiksua se ndoshta diçka po luhej pas shpinës sime.

Dhe taman sikur të ma kishin dëgjuar

alarmin e ndërgjegjes sime të rraskapitur, hetuesit nisën të më telefononin kohë e pa kohë, vizitonin shtëpinë time dhe dy herë më thirrën gjatë seancave kur pyetej konduktori i trenit, babai i djalit që dyshohej se pati vrarë gruan e bukur.

Pyetjet që më bënin ishin të ftohta, gjoja si rutinë, por vende vende nëpër to dalloheshin marifete, djallzi dhe gracka. Madje nuk qenë mirëfilli pyetje, shtroheshin si tema diskutimi. Rrezja e këtyre temave më dukej se zgjerohej dhe zmadhohej enkas, vetëm e vetëm që unë të ndjehesha lirshëm dhe i qetë, deri në ndonjë çast fatal kur unë ta humbisja vemendjen. Më dukej vetja sikur po ecja në majë të gishtave, në një bashtinë më mina, ku nga çasti në çast, këmbët e mija mund të shkelnin në vendin e gabuar.

Dëgjova të flitej lart e poshtë se djali nuk pati botuar pjesë të librit por vetëm ngjarje dhe udhëtime të jetës së tij.

Pavarësisht se çdo ditë blija një krah gazeta dhe i hapja vrik e me një frymë atje ku qe shkruar për vrasjen, që të mund të kuptoja qoftë dhe sado pak se çfarë po bëhej me hetimet dhe si kishte ndodhur në të vërtetë krimi, prap se prap kronikat qenë krejt të vakta, të stërgjatura, pa ndonjë substancë faktesh, më shumë merreshin me famën e gruas dhe fatkeqësinë e saj, se sa me narrativën e ndodhisë, dhe aspak as me arsyen e vrasjes dhe subjektin apo me personin konkret, të dyshuar.

Çdo ditë e më tepër po kuptoja se sa më shumë që linja e hetimit përballej me vështirësitë e versioneve dhe alibive të ndryshme, aq më tepër vërshonin tek njerëzit thashethemet, interpretimet sipas qefit, pa kufi, pa asnjë teklib.

Nëpër disa portale fantazi nga më të harlisurat merrnin përsipër të flisnin për krimin, ezoteri arsyesh, rrethana të çuditshme, protagonistë të sëmurë.

Të gjitha këto, jo vetëm që nuk më orientonin, por më patën krijuar një konfuzion dhe anomali aq të madhe, dhe më patën lodhur aq shumë, sa për një çast e mblodha mendjen. Në gjithë atë hetim të pa fund, fati i keq do të kishte ruajtur një vend edhe për mua. Mbase ngaqë doshta, përse nuk kisha dalluar në tren ndonjë rrezik që i kanosej gruas dhe pikërisht kjo neglizhencë e imja, sipas tyre, mund të më përfshinte disi në faj. Ose, atë natë, ata mund të dyshonin se, unë në të vërtetë a kisha zbritur disa stacione para gruas, apo thjeshtë, vetëm sa kisha ndërruar vend në tren, (nga njëri vagon në tjetrin), mbasi ata mund të kishin kuptuar tek unë njëfarë tundim të lehtë dhe të turbullt, që më pati shkaktuar prezenca e gruas së bukur, prej të cilës unë vërtetë nuk pata dëshirë as ta humbja dhe as të ndahesha. Pyetje lloj lloji, kryeneçe, që buisnin nga ndërgjegja ime e trembur, më pushtuan krejt, dhe më lodhën aq shumë sa, isha gati që, sido që të vinin punët, (edhe nëse do më ngarkonin ndonjë pjesë të fajit), qeshë drobitur e rrënuar aq shumë sa do ta pranoja, vetëm e vetëm që më në fund të mbyllej ky ankhth e kjo punë.

Në darkë, në televizor, zëdhënsja foli mbi ecurinë e hetimeve. Fytyra e saj e zbehtë, ku nuk lëvizte asnjë muskul, ngjante shumë me kopertinën meite të dosjeve të hetimit. Ajo foli për detaje të reja, u mundua të bënte shpjegime të sakta dhe racionale të vrasjes, sqaroi rreth shkrimit të gazetës, udhëtimin në tren të shkrimtares, fikjen e kamerave të hotelit, dhe u mundua me të gjitha mënyrat të zhdavariste sado pak mjegullat dhe alibitë. Megjithëatë edhe në ato deklarata ndjehej konfuzioni, sa erdhi një çast dhe zëdhënësja u dorëzua disi duke pranuar se:

“Më duhet të shpjegohem që këto anomali krijohen pa dyshim edhe nga përfshirja në rrethanat e krimit edhe e shumë personave të tjerë, që pavarësisht se nuk kanë lidhje direkte me vrasjen, ato edhe tërthorasi janë ndihmës të kësaj ngjarje të rëndë.”

Më ra pika!

Pas ca ditësh hetuesit dhe policët ia behën prap, u sollen si pa vemendje hollit dhe dhomave, u morën me ca doreza dyersh dhe reze dritaresh, fotografuan sopraluçen e papafingos, dhe në fund më pyetën nëse gruan e trenit e kisha takuar përsëri pas asaj nate të gjatë, nëse kisha parë ndonjë njeri në tren që më kishte bërë përshtypje për ndonjë gjë, dhe a më kishte treguar ajo ndonjë diçka nga çfarë po shkruante, dhe përse po e shkruante. E mblodha veten dhe u përgjigja ngadalë, shkurt dhe prerë, me fjalë të pakta, në mënyrë që ata të mos gjinin te fjalët e mia kurrësesi mundësi dhe shtigje për të formuar pyetje të tjera të reja.

Në mëngjes pa zbardhur drita, mbërritën gazetatat e së shtunës, ku në krye të ballinave të tyre, me gërma të mëdha e të dukshme lajmëronin se gjyqi do të hapej shumë shpejt, mbasi hetimet po mbylleshin dhe qenë drejt fundit.

Në gjithë atë turravrap leximi, duke mu marrë fryma, i shtriva gazetatat të tëra njëherësh, mbi kolltuqe, kanape, tavolinë, hapur të gjitha atje te kronikat për vrasjen e gruas së librit.

Munda të kuptoj se vrasësi i dyshuar, qe një artist i çmendur, fotograf, njeri i aventurës, që gjithë jetën e kishte kaluar udhëve të botës, sa nga njëri kontinent në tjetrin, pjesë e shumë ngjarjeve të çuditshme, plot plagë e burgje, kazino dhe të dashura, që kishte luajtur dhe në një film një rol të nivelit të dytë, (por që kritika e kinemasë e kishte trajtuar në shkrime shumë më me vëmendje se aktorët kryesor të filmit), dhe pastaj për të mbërritur deri tek dashuria me shkrimtaren e bukur të trenit. Ky djalë qe i biri i konduktorit të biletave, atij burri si murg që sillej nëpër vagona, dhe që e kishte parë gruan e hijshme edhe dy a tri herë të tjera, në udhëtime të gjata, duke shkruar letërsi në tren. Siç dukej e njihte mirë lidhjen me të birin.

Dashuria e tyre kishte qenë një lidhje pasioni, zjermie, vullli dhe afshi. I kishin rënë botës së bashku kryq e tërthorë, pikërisht nëpër ato rrugë, ku së pari kishte qenë djali. Ai kishte përshkuar guidën për herë të dytë me të dashurën, duke i treguar dhe rrëfyer fill e për pe, gjithë aventurat, dështimet, plagët. Dhe ditën që qenë ndarë, diku në një port të vetmuar, me ca skafe kontrabande, ajo i kishte premtuar djalit se, jetën e tij të çuditshme do ta bënte libër. Dhe nuk do të ndryshonte asgjë nga të vërtetat, që kishin edhe aq shumë art e letërsi në to. Djali i kërkoi që t'i qendronte besnike ngjarjeve, si dhe një pjesë të fitimeve të librit, t'ia dhuronte atij, mbasi kishte shumë dëshirë të kishte një skaf dhe të bridhtë atë pjesë të botës që nuk e pati shijuar.

Thuhej se djali pati gjetur nëpër dorëshkrimet e romanit (të siguruara nga i ati konduktor), tri a katër histori të shkurtëra, që nuk ishin të jetës së tij por të dikujt tjetër, dhe i kishte kërkuar autores së librit që t'i zhdukte ato pasazhe një çast e më parë.

-Unë e kam të shenjtë jetën time, të veçantë si të askujtë tjetër, madje edhe shumë artistike, (gjë që të frymëzoi dhe ty), dhe nuk më duhet ta pasuroj me asgjë nga jetët e të tjerëve. Jeta ime i ka të vërtetat si trille letërsie, nuk ka fare nevojë për fantazi.

Unë i kam që të gjitha gjërat çfarë mund t'i ndodhin një njeriu në këtë jetë. Sikur një gram ngjarje t'i shtohet jetës sime ajo e humb ekuilibrin, zbhjelohet, hepohet, merr formë tjetër, dhe pastaj jeta ime dhe unë vetë nuk jemi më ato që ishim. Eshtë si në formulat kimike, që janë të kopsitura dhe të ngrira, dhe në to nuk mund të shtosh qoftë dhe një valencë, qoftë një molekulë, sepse atëherë lënda humb vetitë, strukturën, ngjyrën, aromën, të gjitha cilësitë. - shkruhej në kronikën e njërës prej gazetave, shkëputur nga tabulatet e telefonit të djalit.

Dhe i frikësuar se e dashura nuk do t'i hiqte ato pjesë, ai qe ngutur ta botonte jetën e tij në gazetë, ftohtë, pa emocion dhe pa asnjë frymëzim dhe letërsi, vetëm e vetëm për të kushtëzuar dhe shtërnguar autoren e romanit, që t'i rrinte besnike linjës së jetës së djalit, pa devijuar asnjë gjë, pa e mbushur me skena dhe ngjarje shtesë.

Bash atje, në një prej kronikave, ku shpjegimi po i afrohej arsyeve të vrasjes, boja e gazetës për dreq qe fare e zbehtë dhe e pamundur të lexohej. Siç dukej rruli i shtypit pati marrë ujë dhe atje nuk dallohej më asgjë.

Më kapi ankhthi dhe një farë supersticioni, që ndoshta kjo ishte e vetmja kopje gazete e pa shtypur mirë, (që më kishte rënë mua, që isha mbase njeriu më i interesuar të dija çdo gjë rreth kësaj ngjarje). U turra për tek qoshi i rrugës ku shiteshin gazetatat. Rradhë njerëzish po blinin librin e ri që sapo kishte mbërritur në qytet. Në kopertinë qe portreti i gruas, krejt ashtu siç e pata njohur unë. (Ndjeva njëfarë malli). U mata të vihesha në radhë për ta blerë, por në çast hoqa dorë dhe mora vetëm gazetën që po kërkoja. Qe po ashtu e pa shtypur mirë. Mora dhe një kopje tjetër. Dhe një tjetër. Të gjitha faqet e kronikës qenë të zbehta meit, si fytyra pa bojë e një të vdekuri.

Bash atëherë kur publiku ishte në vëmendje më shumë se asnjë herë tjetër, dhe po pritej me ankhth dhe kureshtje nga të gjithë që të niste gjyqi, mbërriti në medja një njoftim për shtyp i prokurorit të distriktit.

Ai, me një fytyrë të mprehtë si vetë aktet ligjore, lajmëroi ftohtë dhe prerë për shtyrjen e gjyqit për një kohë të pa caktuar, duke shpjeguar shkurt që, linja të reja, arsye të papritura si dhe përsönazhe të tjerë, (që lidheshin me krimin), qenë zbuluar ditët e fundit. Dhe po punohej me kujdes për të krijuar prognozën e saktë të kësaj ngjarje që tronditi gjithë vendin.

Një libër i ri nga Matteo Mandalà

Në këtë vepër të re, Matteo Mandalà trajton çështjen komplekse dhe prej kohësh të debatueshme të origjinës së *oppidulum Græcorum*, vendbanimit të themeluar në gjysmën e dytë të shekullit XV në feudat që i përkisnin Arqipeshkvisë së Monreales dhe që sot identifikohet me Piana degli Albanesi-n e sotme. Rindërtimi i ngjarjeve që çuan në lindjen e këtij ngulimi nuk përbën vetëm një temë me interes lokal, por përfshihet në një kuadër shumë më të gjerë problematikash historike që lidhen me migrimet ballkanike të Mesjetës së vonë, formimin e bashkësive arbëreshe në Italinë e Jugut dhe transformimet demografike, ekonomike e institucionale që prekën hapësirën mesdhetare ndërmjet fundit të Mesjetës dhe fillimeve të Epokës Moderne.

Studimi i paraqitur këtu mbështetet mbi një dokumentacion arkivor jashtëzakonisht të gjerë, i cili, në masë të madhe, është shfrytëzuar pak nga historiografia e mëparshme ose, në disa raste, është interpretuar sipas këndvështrimeve që jo gjithmonë kanë qenë mjaftueshëm rigorozo nga pikëpamja metodologjike. Shqyrtimi i drejtpërdrejtë i dokumenteve, i kryer sipas kriterëve filologjike dhe diplomatike, bën të mundur verifikimin e besueshmërisë së shumë pohimeve të transmetuara nga historiografia lokale dhe nënshtrimin e tyre një rishqyrtimi të domosdoshëm kritik, sidomos kur këto interpretime, ndonëse të pambështetura në dëshmi të mjaftueshme dokumentare, janë pranuar shpesh si fakte të mirëqena. Në jo pak raste, përsëritja jokritike e hipotezave të formulua nga autorë të shekujve të kaluar ka përfunduar duke konsoliduar të vërteta stereotipe historiografike, të vështira për t’u kapërcyer pikërisht për shkak të pranisë së tyre të gjatë në literaturën erudite dhe në kujtesën kolektive.

Ngjarjet që lidhen me themelimin e këtij vendbanimi u zhvilluan, në fakt, brenda një konteksti ku traditat popullore, ndërtimet identitare, rrëfimet përkujtimore dhe interpretimet historike me shkallë të ndryshme besueshmërie u ndërthurën dhe u mbivendosën progresivisht. Ky ndërthurim ka favorizuar shpesh përhapjen e paraqitjeve tërheqëse dhe thellësisht të rrënjosura në imagjinatën lokale, por jo gjithmonë të mbështetura nga prova të mjaftueshme dokumentare. Si pasojë, është formuar herë pas here një historiografi e karakterizuar nga prirja për t’i dhënë përparësi vlerës simbolike të disa rrëfimeve, në vend të verifikueshmërisë së tyre reale historike.

Objektivi themelor i kësaj vepre është rikthimi i debatit në terrenin e analizës dokumentare, duke dalluar qartë atë që burimet lejojnë të pohohet me siguri nga ajo që i përket sferës së hipotezave, traditave ose elaborimeve të mëvonshme. Shpresa është që ky hulumtim të kontribuojë jo vetëm në pasurimin e njohurive mbi origjinën e Piana degli Albanesi-t, por edhe në nxitjen e një reflektimi më të gjerë mbi proceset e ndërtimit të kujtesës historike dhe mbi mënyrat përmes të cilave bashkësitë e formësojnë, transmetojnë dhe riinterpretojnë të kaluarën e tyre.

Në këtë këndvështrim, rikuperimi i burimeve dhe leximi i tyre kritik nuk përbëjnë thjesht një mjet kërkimor, por përfaqësojnë premisën e domosdoshme për një kuptim më të vetëdijshëm të identitetit historik dhe kulturor të bashkësisë më të rëndësishme arbëreshe të Sicilisë.

ALBANICA 3 I

Matteo Mandalà

Per una storia delle comunità arbëreshe di Sicilia

I

La fondazione di Piana degli Albanesi

(con appendice documentaria)

Palermo 2026

MONOLOGU I URËS MIRABO

Unë jam Ura Mirabo
E di se një poet i quajtur Gijom Apolineri
Ka shkruar për mua një poemë të përmendur
Ku dashuritë gëzimet brengat dhe ditët
Ai i ka përqasur me ujërat që rrjedhin pandërprerje
Nën harqet e mia moskokëçarëse
Që ikin tutje pa asnjë shpresë kthimi
Siç thotë metafora e stërnjohur e Heraklitit nga Mileti

Ato që kam parë e kam dëgjuar gjatë ekzistencës sime
Qysh nga koha që kam zënë vend në brigjet e këtij lumi
Më kanë bindur se të gjitha gjërat dhe krijesat e kësaj bote
Janë kalimtare si valët e lodhura që kalojnë nën harqet e mia
Të cilat kanë harruar se dikur kanë qenë re
Pika vese shira të imët rrebeshe flokë bore
Burime lumenj liqene dhe dete

Muzgjeve
Kur rrallohen anijet që lundrojnë nëpër Senë
Kur shuhet zhurma e hapave që ecin në kurrizin tim
Kur yjtë e largët zbresin nga qielli dhe pasqyrohen në lumë
Sikur duan të më bëjnë shoqëri dhe të ma pakësojnë vetminë
Unë zë të recitoj në heshtje poemën e Gijom Apolinerit
Sikur autori i saj të isha unë Ura Mirabo :
Atëherë ndiej sesi më pushton një ngashërim i thellë
Dhe trupi im metalik dridhet nga dënesje të forta...

NJË LËMSH I ZJARRTË

Kam ndjesinë sikur kam brenda meje
Një lëmsh të zjarrtë

Ai është kaq i pranishëm tek unë
Sa që e përfytyroj flurudhën e tij
Përmes qenies sime

Unë nuk e di nga çfarë përbëhet
As sesi bashkëjeton
Me mishin dhe me eshtrat e trupit tim

Nuk jam në gjendje të them
Emrin e këtij lëmshi të zjarrtë

E vetmja gjë për të cilën jam i sigurt
Është se ai më nxit të mendoj të ëndërroj
Të kryej atë që nuk ia kam dalë dot ta bëj
Ose atë që më duket e pamundur

Unë nuk e di a do të qëndrojë gjatë i ndezur
Ai lëmsh i zjarrtë
Apo do të shuhet përnjëherësh

Gjithçka që mund të them për praninë e tij
Është se ai lëviz nëpër qenien time
Si një yll i këputur apo si një kometë...

ZOGU QË KLITHI NË MUZG

Vallë çfarë deshi të më thoshte
Ai zog që klithi në muzg
Përballë dritares sime ?

A mos deshi të më bënte të njohur
Praninë e tij apo vetminë e tij ?

A qe vërtet një zog
Apo ai qe shpirti i ndonjë të afërmi
Të vdekur prej kohësh
Që kishte ardhur të më mbushte mendjen
Se dukuria e metempsikozës
Ekziston me të vërtetë ?

I pikëlluar nga nata që po e shndërronte botën
Në një humnerë të mugët e të shurdhër
Unë mbeta me sy të mbërthyer te dritarja
Sikur prisja t'ia behte në hapësirën e saj
Zogu që klithi në muzg

A mos vallë ai zog i padukshëm
Ishte diçka e dashur që e kisha humbur gjatë jetës
Dhe nuk do të kthehej më kurrë ?

Ndoshta në kohën që unë prisja ta dëgjoja përsëri
Zërin e zogut që klithi në muzg
Përballë dritares sime
Sytë e tij ishin bërë yje që më vështronin
Nga qielli i pakufishëm...

VEGIM NATE

Do të doja të kisha një fuqi mbinjerëzore
Për të lëvizur nga vendi shkëmbin e zi e të rëndë
Me të cilin kjo natë e ka mbyllur shpellën e saj të errët
Dhe zgjat drejt meje mendimet e saj të kobshme

Si duart e zhgabërryera të një Polifemi të verbuar

Më kot strukem në skutat më të largëta të shpellës së errët
Duke përgjuar me veshët pipëz edhe zhurmën më të vogël
Të hapave që enden verbtazi dhe nuk reshtin së afuari
Unë e di se Polifemi ma ka bërë benë
Se fati im është të jem prë e tij

Më kot pres që të zbardhë drita
Që një rreze dielli të depërtojë përmes ndonjë të çare
Për t'i dhënë fund ankthit të kësaj nate të pasosur
Ku rri pa shtënë gjumë në sy
Pa shpresuar se shkëmbi që zë grykën e shpellës së saj
Do të lëvizë nga vendi ndonjëherë

Ky shkëmb i zi e i rëndë i shkoqur nga brinja e një mali
Do të jetë guri i varrit tim të errët
Si kjo natë makthi kur mendimet e saj të mynxyrshme
Më kërkojnë me mllefin e me ngulmin e një Polifemi kanibal
Që ma ka bërë benë të më hajë të gjallë
Që afrohet e afrohet...

MESAZH PËR ZOTIN

Si ta gjej adresën e-mail të Zotit
Për t'i dërguar një mesazh
Për t'i thënë se ai është një autor i dështuar :
Bota e krijuar prej Tij
Në gjashtë ditë apo gjatë miliona vjetëve
Po shkon keq e tukeq ?

Për t'i thënë se bota jonë
Kërcënohet nga anijethyerja
Nga cunamet dhe nga megazjarret
Sidomos nga mynxyra më fatale sesa të gjitha të tjerat :
Nga marrëzia njerëzore

T'i lutem me zjarr
T'ia fillojë punës menjëherë
Për ta rishkruar Gjenezën
Për të nxjerrë në dritë një Botë të Re
Ku do të përjashtohet genia njerëzore
Ose së paku do të rimodelohet
Do të bëhet një qenie
Që nuk e ka kryer vrasjen e parë
Nuk e ka nyjtëuar ende fjalën « luftë »
Nuk e ka shpikur bombën H

Nuk ka stokuar me mijëra koka me mbushje bërthamore
Që mund ta hedhin në erë planetin disa herë

Një qenie që nuk ka filluar ta kolonizojë Tokën
Me Hordhinë e Hekurt të Robotëve

Ta lus me zjarr Zotin të veprojë
Para se të jetë kaluar vija e kuqe
Përtej së cilës zhdukja e botës sonë
Do të jetë e pakthyeshme

Sepse një fund i tillë nuk mund ta gëzojë
As të jetë për Të një titull fisnikërie

Me gjithë lutjet që i drejtohen
Dhe me gjithë e-mail-et që shfaqen ditë e natë
Në ekranin e kupës qiellore
Shpresoj se mesazhi im i ngutshëm
Nuk do të kalojë pa u vënë re nga sytë e Tij
Sidomos shpresoj se Ai do të më kthejë një përgjigje
Nga e cila do të varet mbijetesa e miliarda qenieve
Dhe e vetë Tokës sonë...

DATIMI I POEMËS

Pashë një ëndërr ku sapo kisha shkruar një poemë të zymtë
Në të cilën bëhej fjalë për një botë muzgore
Të kërcënuar nga pushtime nga rrokullisje
Nga humbja e venomeve dhe e vlerave njerëzore
Nga kthimi i barbarisë

Sapo e kisha hedhur në letër vargun e fundit
Silueta e Historisë u shfaq para meje
Dhe me një zë urdhrues më tha
Të vija datën në fund të poemës

Pasi më kaloi çmeritja
Data e parë që më erdhi në mendje
Qe viti 476 pas Krishtit kur Odoakri rrëzoi nga froni Romulusin
Perandorin e fundit romak të Perëndimit

Historia ia shkrepri të qeshurit
Duke shtuar se ajo ishte një kohë tepër e largët

Data e dytë që më erdhi në mendje
Qe viti 1337 kur filluan konfliktet
Që u bënë Lufta Njëqindvjeçare

Historia ma mori nga dora stilolapsin
Dhe i ra vizë kësaj date

Data e tretë që më erdhi në mendje
Qe viti 1453 kur ra Konstantinopoja
Dhe u konvertua Shën Sofia

Historia bëri një shenjë mohuese
Me gishtin tregues të dorës së djathtë

Data e katërt që më erdhi në mendje
Qe 18 qershori i vitit 1815-s kur disfata e Napoleonit
U pasua nga batica e zezë që vërshoi në Europë

Historia më tha se as kësaj here
Nuk kisha qëlluar dot në shenjë

Data e pestë që më erdhi në mendje
Qe 28 korriku i vitit 1914 kur plasi Lufta e Parë botërore
E quajtur ndryshe Ploja e madhe ose Lufta e Fytyrëcopëtuarve

Historia më tha se i isha afruar mjaft
Datës së saktë

Data e gjashtë që më erdhi në mendje
Qe 1 shtatori i vitit 1939
Kur ushtria hitleriane pushtoi Poloninë
Çka shkaktoi fillimin e Luftës së Dytë botërore

Historia më tha t'i hapja sytë mirë
Dhe ta vëzhgoja botën ku rroja

I orientuar nga fjalët e saj
Në fund të poemës sime
Vura datën e sotme

Historia tundi kokën në shenjë miratimi
Pastaj silueta e saj u bë firë nëpër natë
Duke me lënë fillikat me çmeritjen time

Me poemën time të zymtë
Që rrinte përballë meje si një sfinks...

RRETHI I ZI

Rrethi i zi që vështroj
Në një fotografi

Nuk është një vrimë e zezë :
Ai është syri i shkrimtarit Salman Rushdie
I verbuar më 12 gusht 2022
Nga goditja me thikë e një vrasësi

Me bebëzën e syrit të tij
Një grimcë drite e ardhur nga Big-Bangu
Salman Rushdie e kishte soditur dhe e kishte dashur botën
Që i ngjante me Qytetin e Fitores*
Apo me një kafarnaum të kobshëm

Veprimi i pasardhësit të Kainit
Që e shndërroi në një vrimë të zezë
Syrin e majtë të shkrimtarit Salman Rushdie
Nuk u frymëzua nga dashuria e tij për Zotin
Por nga shpërblimi prej shtatë milionë dollarësh
I premtuar nga porositësit e vrasjes

Thika që u ngul
Në syrin e shkrimtarit Salman Rushdie
I bëri atentat edhe Zotit vetë
Sepse imazhi i njeriut
Syri i të cilit u katandis në një vrimë të zezë
Sipas Gjenezës (1.7) ishte imazhi i Zotit

Përballë rrethit të zi të kësaj fotografie
Që nuk më hiqet nga mendja
Pyes veten : vallë me cilin nga dy sytë e tij
Me syrin e shëndoshë
Apo me syrin ku u ngul thika e një vrasësi
Ky Homer gjysmë i verbuar
E sheh më qartë e më thellë
Tokën tonë që vazhdon të jetë e përlyer
Nga gjaku i pafajshëm i Abelit ?...

**Qyteti i Fitores : një nga romanet e S. Rushdie-së*

GËRSHËRËT E PARKËS

Në çastin që erdhe në jetë
Parka u afrua tek ti
Duke kërcitur gërshërët e saj
Me të cilat të preu këthizën
Pastaj të uroi : Rrugë të mbarë !
Në një udhë të panjohur

Buzë rrugës ku ti ecje
Parka u shfaq përsëri
Duke i kërcitur gërshërët e saj mizore
Ajo u rrek të të priste pjesë të tjera të qenies
Ashtu siç të kishte prerë kërthizën :
Të priste fantazinë tënde ëndrrat e tua
Dashuritë e tua nostalgjinë tënde

Kur koha të la në mjerim
Parka u afrua të të priste kujtesën
Gjuhën origjinën të kaluarën
Madje edhe tingëllimin e fjalës « kthim »
Duke të joshur se kështu do të nisje një jetë tjetër

I trallisur nga krismat e gërshërëve
Që vringëllonte dora e Parkës
Ti the me vete :
A është e mundur të vazhdosh të jetosh
Pas një gjymtimi të tillë ?
Sidomos a është e mundur të mëtosh
Të jesh i njëjti njeri ?...

KËLYSHI I KUÇEDRËS

Një ditë lajmi mori dhenë : kuçedra
Kishte mbetur shtatzanë. Në mbarim
Të shtazanisë, kuçedra polli një këlysh.
Për çudinë e të gjithëve, kësaj here
Ajo nuk solli në jetë një kuçedrush
Por një qengji me të gjitha tiparet
E qengjit : me lesh të butë si mëndafsh,
Me sy që të vështronin me qashtëri
E me ëmbëlsi, me një zë të kristaltë
Që ua shkonte edhe zërave të engjëjve.
Të gjithë ata që e shikonin dhe e dëgjonin
Nuk reshtnin së duartrokitori e së brohorituri
Për qengjin që u dukej ca më i mrekullueshëm
Ngaqë atë e kishte pjellë kuçedra.

Ata nuk e merrnin dot me mend se
Sapo binte errësira, qengji i mrekullueshëm
Pjellë e kuçedrës sillej si një kuçedër e vërtetë :
Thante burime dhe lumenj, përpinte retë,
Kërkonte t'i blatoheshin viktimat të pafajshme
Të cilat i përpinte në vend të barit e të luleve

Duke mos ditur gjë për jetën e dyfishtë
Që bënte qengji i mrekullueshëm
Idolatrët vazhdonin ta adhuronin, të duartrokisnin
E të brohorisnin : Aleluja ! Aleluja ! Aleluja !...

NË KOHËN E TË TJERËVE

Unë punoja për kohën
Madje i thosha me përkëdheli
Koha ime

Unë punoja për kohën
Por ajo as që donte t'ia dinte
Se ç'punë bëja unë

Për të unë isha thjesht një skllav
I mbërthyer me zinxhirë në bankën e galerës
I detyruar të lëvizë pareshtur remat

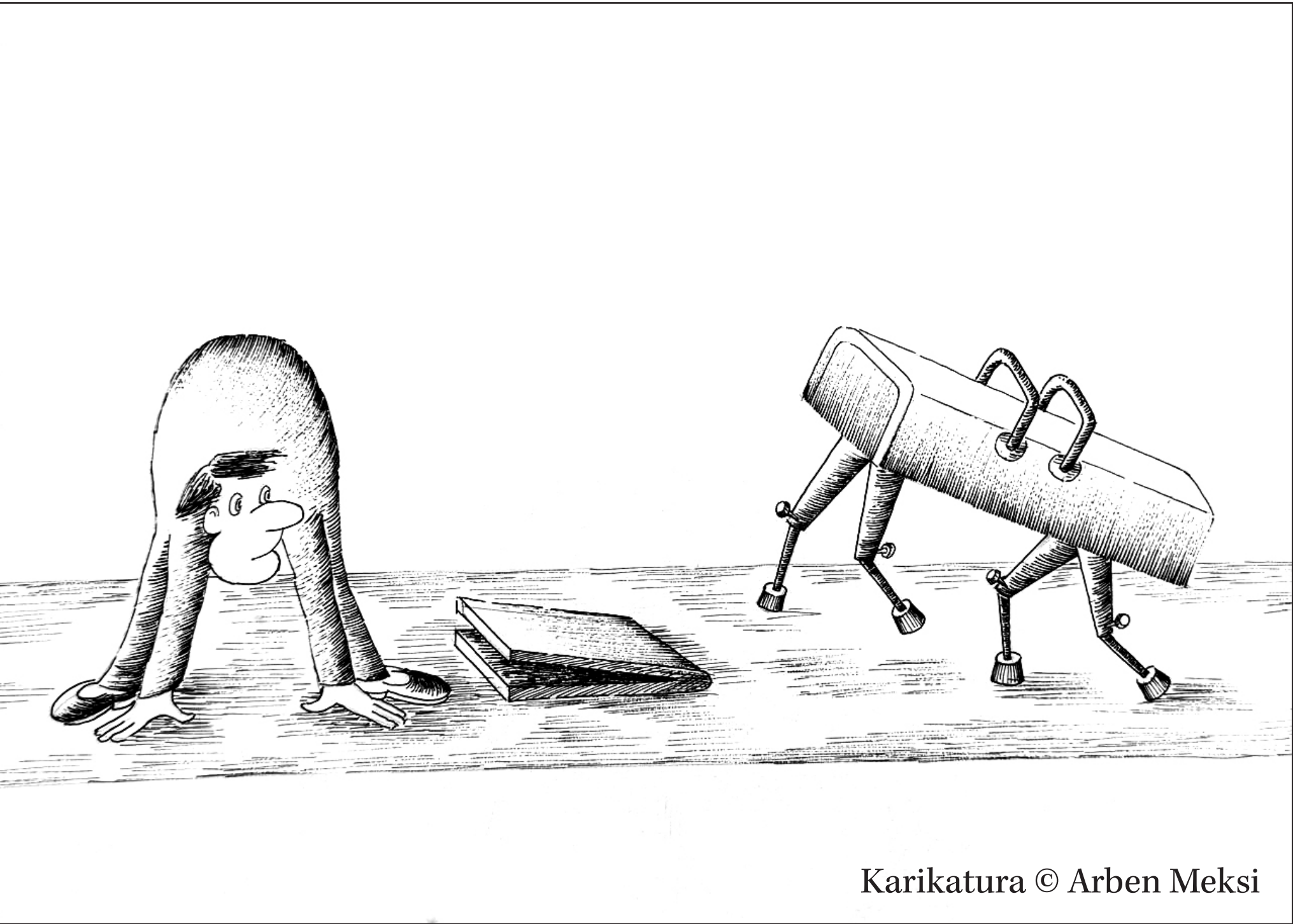
Koha që unë e quaja koha ime
Në të vërtetë ajo kishte qenë
Koha e të tjerëve

Këtë gjë e kuptova më mirë
Kur erdhi një kohë tjetër
Të cilën vazhdova ta quaja me të njëjtën verbëri
Koha ime

Ky qe vetëm një vetëmashtrim
Sepse edhe koha që erdhi
Vazhdoi të ishte ashtu siç kishte qenë përherë :
Koha e të tjerëve

Koha që kisha ëndërruar
Koha që kisha dëshiruar aq shumë
Ta quaja koha ime
Ajo kohë nuk erdhi kurrë

E vetmja rrugëdalje që më mbetej
Ishte të përpiqesha të jetoja
Në kohën e të tjerëve...

Karikatura © Arben Meksi

1. SAMUEL BECKET**Do doja që dashuria ime të vdesë**

Do doja që dashuria ime të vdesë
Dhe shi të bierë mbi varreza
Dhe mbi mua tek ec rrugëve
Duke mbajtur zi për atë që më dashuronte

2. GEOFFREY SQUIRES**Sa mirë të kisha një shëpi të qetë**

Sa mirë të kisha një shtëpi të qetë
Timen përsëri. Ku të kisha mundesi të ec
Drejt një dhome, ku e di që aty jam veç unë
Ku asgjë s'leviz përveç meje.
Ku s'ndihet asnjë zhurmë përveç zhurmës që unë bëj.

3. CATHAL SEARCAIGH**Kthimi i kurbetliut**

Ai është kthyer sonte tek shtëpia e braktisur.
Pranë portës së hyrjes nën shkëlqimin e henës
Një hije e ngrirë; pema që ai mbolli shumë vite më parë.
Tani gati trung i kalbur.

4. ANDREW ELLIOT**Sot...**

Shekuj me radhë burrat bënëdashuri
Duke lënë hijen e tyre të rëndë mbi gratë.

Sot unë dëshiroj që hija ime t'i ngajë
Një zogu që fluturon mbi lumin që rrjedh.

5. JOHN HEWIT**Kaltërsi dhe bardhësi**

Deti i kalter, i kalter qielli
Te dy te shndritshem jane.
Puleardhat si dallge deti
Dallget si pulebardha ngajjne.

6. PAUL DURCAN**Ireland 1972**

Ngjitur me varrin e ri të gjyshes që e desha aq shumë
Varri së dashurës sime, vrarë prej tim vellai.

7. DERMUT HEALY**Zjarri**

Nëse e lini zjarrin fikur.
Shpirti endet përmes fushës
Si flakë që digjet
Dhe shuhet në vatër tjetër.

Oh, shpirt i pafat
I ndarë prej meje
Brenda shtëpise sime të ftohtë.

8. SEAMUS HEANEY**Një natë gushti**

Mbrëmë në endërr pashë babain.
Duart e tij ishin të ngrohta, të vogla
Dhe mjaft të dashura për mua.
Në atë enderr ato duar me ngjanë, si dy kunadhe
Që luanin të vetmuara me njëra-tjetrën,
Në fushën e praruar me hënë.

20 POEZI IRLANDEZE

Përktheu: Ndrek Gjini

9. W.B. YEATS**Kënge pijanecësh**

Vera hyn në gojë
Dashuria vjen në sy.

Kjo është krejt ajo ç'ka ne duhet të dimë
Para se të plakemi dhe vdesim.

Unë ngre gotën tek goja
Shoh nga ju dhe veç psherëtitj.

10. MICHAEL FOLEY**Forca e fjalës për të shprehur ndjenjat**

Kur e dashura iku dhe e la, ai s'mundi te fliste dot ansjë fjalë.
Dhe kur ajo u kthye sërish tek ai, e lumtur si më parë.

Si Krishti ajo ishte. Krisht! Oh Krisht!
E bekuara e tij, ardhur në emër të Zotit.

11. TONY CURTIS**Qetësi**

Në qetësinë e netëve dëgjoj
Këngët që gjyshja ime këndon.
Tri këngë trishtimi për shtëpinë.

12. AIDAN CARL MATHEWS**Vdekja e irlandezit**

Jeta e tij rrodhi e qetë
31 fjalë për lulet e detit
zbardhin në breg...

13. PATRICK KAVANAGH**Shenjtërim**

Të jesh poet dhe të mos dish sa libra të janë shitur
Të jesh dashnor i mirë dhe të rrish larg femrave.

Dy paradokse që i krijuan shenjterit e mëdhenj.
Ndërkohë që jepnin shpirt mes dhëmbëve të parajsës.

14. RICHARD MURPHY**Kënge djepi**

Para se ti provove t'i vësh një emër vdekjes,
për shembull ari ose krokodil, ajo erdhi gjatë natës
për të marrë me vete nënën tënde .
Por kur nëna deshi të thoshte të fundit “natën e mirë”,
ti qave, “nuk dua që ti te ikesh” i the,
kështu që, vdekja të mori në krahët e saj edhe ty.

15. JAMES SIMMONS**Poezia e një ditelindje**

Për çdo vit të jetës ne ndezim
Nga një qiri në tortën e ditëlindjes
thjesht për të shënuar arritjet
që çdo njeri mund të ketë bërë.

Dhe më pas kur thuhet urimet
Dhe hapen dhuratat,
Shfaqet menjëherë vizioni i vdekjes
Kur të thone të fikesh qirinjtë e gjithë viteve
Vetëm me një frymë.

16. PADRAIG DALY**Fund viti**

Tufat e zogjve kthehen në çerdhet e tyre mbi pemë
Lumi vrapon në rrugen e tij të argjendtë
Malet nisin të rrëzohen në errësirë.

Shumë shpejt vetëm qielli do të mbetet real
dhe shtëpitë e zvogëluara si yje lyster me varak.
rreth e rreth kodrës.

17. MEDBH MCGUCKIAN**Tymi**

Ato vendosën shkurre në zjarrin në qosh të rrugës.
Unë u friksova pa masë, pasi mendoja me vete
se era shumë shpejt mund ta nxjerrë jashtë kontrollit
atë gjarpër të verdhe në lëvizje, tek ajo kodër larg shtëpive.
Por, ato dukeshin shumë të sigurtë në atë që bënin.
Ndërsa unë krejt i pazoti të përmbaja veten.
Ika me vrap derisa pashë se kërpuur dhe e tymit u shpërnda.

18. GEOFFREY SQUIRES**Çdo gjethe është e lagur**

Çdo gjethe është e lagur
Dhe dhelpra vrapon në rrugen e saj.

Planete të vogla shiu
Tunden mbi barin e kositur
Nga lëvizjet e një merimange tek end e qetë
rrjeten e saj.

19. SEAN DUNNE**Letër në Lisbonë**

Dikur, në një restorant të pata pastruar
një thërrime buke prej fundit tënd.
Ç'mashtim që patën bërë duart e mia atë çast!
Pasi unë sdoja të të pastroja atë thërrime
Por të të prek pak kofshën tende.

20. WILLIAM PESKETT**Lindje dhe vdekje**

Lindje dhe vdekje.
Ekzaktësisht ju jeni
si dy miq të vjetër,
që shtyni më forcë njerëzit si turmë
pasi dëshironi të takoheni sa më parë.

Si dy ushtarë besnikë të diktatorit mbret,
Ju jeni duke m'i kanosur egërsisht
Ndjenjat dhe ambicjet e jetës.

Dhe duke ma mbushur kokën
Veç me vetveten time.

21:44

s'flet as valë
as bregu flet
tretet dhembja
koha shket e tret

një njollë si plagë
melhemi është varg
njomet si vjeshta në shi
mbetur nga zjarrëshuari hi

s'tret as fjalën
dhembjen përkëdhel si mall

vetëtimat zhvirgjërojnë valën

22:00

shtigje hëne
si gjì nëne
shtigjet e tua
hëna i merr hùa

në hënë s'di
a bëhet shtrat
a dashuri

hëna ngjall plagën
vetmi

zgjimi si kambana

dhe zgjohem nga tik-taku i kishës
sikur vetë zoti përkund
kavon e leshtë të
kambanës

por zoti s'është aty
unë kam bujtur me varg tek oda e tij
dhe sikur më pa vëngër drejt e në sy
kur dëgjoi se atë e kisha ngjallur
në sa e sa vargje mëkatuar poezi

dhe zgjohem nga tik-taku i kishës
sikur vetë patër Bernardi lëkund
butë kavon strikte të kambanës

një natë më parë çeliku i saj
binte në dashuri
në prehër të hënës

duart më dhembin si kallot e sakristanit
dhe zgjohem për së dyti nga buçima e
kishës

ç'po ngjet patër Bernard
zëri i kishës më bëhet si një vakt mëngjesi
të ngop shpirtin që kullon rima

unë nuk jam bariu juaj
jam një tufë metaforash në stan prej dielli

fjalët sikur kapen pas buçimave
dhe shtegëtojnë larg
në varshavë dublin
lisbonë a madrid

unë nuk jam bariu juaj
jam një stan morfemash
rrethuar nga hapa të lodhur
që s'njohin sa e largët është kashta e
kumtrit

sikur të mundja të pagëzoja fjalët

dhe zgjohem së treti nga kambana e kishës
një zë që ushton ndanë veshëve të mi
dallgë temjani sikur mbërrin
nga sheshi i largët shën pjetër

shën pjetër
shesh i ri aspak i vjetër
duart si lutje brinjët e tua në asnjë formë
tjetër

dhe bota zgjuar si një mëmë e kujdesur
se bijtë të mundimshme e kanë jetën

Rei F. Hodo

Kush ta plogështon
agun... det

Cikël me poezi

unë jam një zot zanoresh në një qelë
alfabeti
mbetur jetim nga padronët e qiejve

sikur të mundja të jetoja si fjalë
të përkundesha sikur vetë kambana
në një lëvizje të pavullnetshme prej saj
vajtje-ardhje në sportelin e perëndisë si
valë

në qiellin fluturues
krahët e tu janë vaporë
ngarkojnë mallin për lirinë
me një biletë
të marrë në portin e ëndrrave

supet e tua janë qiejt e ri post-modernë
rrojnë me bukën prej erës tufanit flladit

në një det me pulëbardha fle e qetë
krahët e tu janë rrënjë
të lirisë që mbjellur është diku
në një ngastër të shpirtit tënd

21:32

në det hëna
mbështet
hijen

në dhomën me dallgë nis trazimi
ç'fytyra të paqta

në hijen e mbrëmjes një hije tjetër
si në eros gurgullohen mendimet
prej një bote të vjetër

në dhomën e nimfave xhelozojnë
grimohen algash
ç'fytyra të ëngjëllta

10:37

unë nuk jam vdekja e vargut tim

një krah mesatar
të nderet mënga e tij prej rime

frymëmarrja bukë mushkërish

trà i pafundmë mbi pikë të !

një tollon zanoresh të uritura
rresht për një
nën komandë të shitëses

shtrati ku fërgon ajo rënkimë
një pasthirmë të zhbëjë virgjërinë

izbë uji gjoksi im
luhaten mbi to si mbi kaktus
fëmijët e pikësimit

gjoksi yt është një vetmi e shndërruar
dy thumba trekëmbësha
të varim çfarë në mos jetën
grimohet si rinia me të vërtetën

kush ta plogështon agun det
s'është fundi i botës

07:49

në trupin e kohës
nga mitra e saj mbijmë

mëmësia
është udha që e gjitha nget
me sytë që s'lodhen
duke parë nga
përjetësia

në trupin e kohës mbijmë
gjethnaja që vyshkemi dita-ditës

12:05

më thanë se në atë pjergull
e pat fshehur nëna
përrallën

fjongo ia pat lidhur gërshetin
sytë picërron ende nga pushteti i diellit
përralla dhe nëna

të parën lehtë tjerr
ndërsa nëna
thur përralla të tjera
edhe tani
edhe në ëndrra

13:52

atje më thanë
po nuk ka varr

trupi gjithkund iu
përhap si plagë

atje më thanë
po varr nuk ka

deti në zezonë
ç'gjëmë
ç'hatà

detit nuk kam se çfarë t'i lyp
tjetërkund e gjejmë bukën
për të mbajtur gjallë shpirtin

po bregut ulem atëherë
kur muzgu bie
dhe i zgjas duart
t'i lyp frymëzimin

detit nuk kam tjetër se çfarë t'i kërkoj

07:25

sqepi i zi i një pëllumbi të bardhë
trekëmbësh
të varen ëndrrat apo të jetojnë të gjallë

të vrarët në mortin e tyre frymojnë
të gjallët diçka mes pakuptimësisë
për t'u bërë të vdekur jetojnë

sqepi i zi një pëllumbi të bardhë
trekëmbësh apo një epitaf
të mbajë zi për të gjallët e vrarë

20:38

qielli hedh retë mbi supe
të trembë të ftohtin

rë të zeza
rë bardhoshe
të përhimta rë

mbi shpatulla s'na mbetet
të hedhim gjë as ne

DY FJALË MBI ROMANIN NË VARGJE “EUGJEN ONJEGINI”

Romani në vargje është një gjini letrare, e cila është një zhvillim i poemës romantike, nga njëra ranë dhe nga ana tjetër e romanit në prozë. Nga poema romantike ajo ka vargëzimin, metrikën dhe stilistikën e saj poetike. Nga romani në prozë ka huazuar veçoritë e tij të pasqyrimin të lirë të jetës në rrjedhshmërinë e saj, të lidhjeve reciproke të raporteve kohore dhe hapsinore dhe sistemin e personazheve në formë poetike. Subjekti i romanit në vargje «Eugjen Onjegini» shtjellon bëmat e një të riu të kohës së vet të ngopur nga jeta e kryeqytetit, që shkon në provincë, në fshat, për të administruar pronën, që i la trashëgim pas vdekjes xhaxhai i tij. Në afërsi me të jeton vajza Tatjana Llarina, e cila bie në dashuri me të. Në kundërshtim me normat e etikës së kohës, ajo i shkruan një letër dashurie Onjeginit, por ai nuk e pranon dashurinë e saj, e refuzon duke i bërë predikime morale. Megjithatë ai është mësuar me një jetë të shthurur mondane, ai tregohet i kujdesshëm dhe i sinqertë, e shmang tundimin e çastit për të përfituar nga naiviteti i ndjenjave të saj të pastra. Onjegini, pas një grindjeje të kotë, vret në duel mikun e vet poet, Lenskin. I tronditur nga kjo ndodhi absurde tragjike, ai largohet nga fshati. Pas vitesh ai takon papritur Tatjanën, së cilën e pat mohuar dhe tani i shfaq dashurinë, por ajo nuk e pranon, megjithatë dashuria e saj për të ende jeton në zemrën e saj. Ajo tashmë është e martuar dhe i mbetet besnike burrit të vet. Romani ka tre heronj: Onjeginin, Tatjanën dhe vetë Pushkinin.

Nëpërmjet peripecive e ndodhive, të njohjes dhe të raporteve intime midis Onjeginit dhe Tatjanës si dhe të familjes së saj Pushkini pasqyron një tematikë të pasur të jetës së përditshme, të dashurisë, të martesës, mbi detyrimin bashkëshortor dhe besnikërinë, mbi probleme të jetës dhe të vdekjes. Sipas vlerësimit të kritikut dhe studjuesit të njohur V. Belinski, romani është «një tablo besnike e realitetit të shoqërisë ruse në një epokë të njohur». Pushkini vetë është dhe një nga personazhet e romanit. Autori pohon se ai, jo vetëm e ka njohur dhe ka patur miqësi me Onjeginin, por kjo e ka ndihmuar atë që të shpalosë mentalitetin, shijet dhe karakterin e personazhit kryesor si një përfaqësues i një brezi të tërë me dritëhijet e veta morale dhe psikologjike të epokës së vet. Te Pushkini kemi naratorin dhe lirikun, i cili përshfaq zërin dhe zemrën e vet. Ai kalon nga notat e ngrohta lirike apo nostalgjike, në nota të lehta ironike ndaj veprimeve të personazheve si dhe ndaj gjykimeve të ngjarjeve të dhe problemeve të jetës së shoqërisë ruse, të traditave dhe të zakoneve të saj. Kjo simetri kompozicionale i ka dhënë autorit mundësinë që të përcjellë edhe gjykimet e veta mbi artin, estetikën, dashurinë, natyrën dhe mbi biografinë e vet. Pushkini, duke u larguar shpesh nga subjekti i romanit, me meditimet e veta mbresëlënëse, i zgjeron, jo vetëm kufijtë e subjektit, por dhe natyrën e ligjërimit të vet, duke e bërë veprën sa lirike, njëherësh edhe realiste, larg sentencave romantizante dhe natyraliste.

Romani në vargje «Eugjen Onjegini» është një roman realist, i cili gërsheton në mënyrë fantastike «prozën» dhe «lirikën», vërtetësinë e jetës shoqërore me ndjeshmërinë e hollë të lirizmit dhe të ironisë brilante genuine. Novatorizmi i tij në këtë gjini ka të bëjë dhe me metrikën perfekte dhe ritmikën strikte të realizuar nëpërmjet strofës së veçantë katërmëdhjetë vargëshe, që ka marrë emrin «strofa onjegiane» me një kombinim të rrallë rimash, të cilat e mbajnë të intonuar dhe të lirshme rrjedhshmërinë e subjektit romanesk.

Romani në vargje «Eugjen Onjegini» mbetet një vepër poetike e veçantë dhe e papërsëritshme në llojin e vet, jo vetëm në letërsinë ruse, por dhe në atë botërore.

Vangjush Ziko
Toronto, Kanada, gusht, 2023

VANGJUSH ZIKO

Luftë dhe paqe

poezi

LUFTË DHE PAQE

Lufta.
E vjetër sa bota.
Paqja.
Foshnjë e brishtë.
Sa bën të bëjë hopa!
Ngjizja e saj prishet.

Jam në luftë.
Jo në paqe.
Askujt nuk i bëj lutje.
Nuk kam nevojë për pakte.
Luftën dhe paqen time
E nënshkruan vetëm zemra.
E buta si drithërima.
Si shqetësimi e rrepta.

Paqe
Me mallin e trishtë.
Luftë
Me ëndrrën e brishtë.
Zemër,
Ma çoj prej folesë sate
Pëllumbin e bardhë të paqes.

NËNA

Mora në ëndërr thirrje për në gjyq.
Njëra me aeroplan. Tjetra e thjeshtë.
Nuk është një thirrje. Janë dy.
Dy toga të zeza hijerreptë.

Solonin e thirra avokat
Nga koha e parë e lashtësisë.
Mbromë! Jam me fat dhe pa fat,
Jam me shtetësi të dyfishtë.

Buzëqeshi Soloni nën buzë
Dhe i bëri togat që të heshtin.
Hajdeni t'jua ndaj unë përgjysmë.
Njëra gjysmën lart. Tjetra poshtë mesit.

U hodh toga ardhur që nga larg.
Gjysmë e zezë. Gjysmë ngjyrë gjaku:
Le ta marrë tjetra, e pastë hak,
Nënës jepini të tijin vargun.

BALADA E KYÇIT TË SHTËPISË

Erdha, shtëpia ime,
të zgjoj vetminë tënde
të shurdhuar,
të dëgjoj hapat e mi
mbi dyshemenë e drunjtë,
t'i fryj hirit të ftohur,

nga oxhaku të ngrihet
shtëllunga e tymit të ergjendte,
stuhia e kujtimeve
t' i rrëzojë petalet e ndryshkura
të trëndafilin pas avllisë,
të ëndërroj
nën hijen e pjergullës plakë
i dehur nga mushti i kujtimeve
dhe të zgjohem esëll
te pragu i portës sate
të kyçur me kyçin,
që më ra në fund të oqeanit.

RROKJET E JETËS

Sytë e kujtesës nëpër vite
gjurmët e vjetra
po m' i përndritin.

Lexoj muret,
lexoj gurët,
një gjethe vjeshte
buzë rrugës.

Vargjet e fshira të një poeme
ku gjurmë rrokjesh
ende gjenden.

Me këto rrokje
që rrugës gjeta
këputur nga xhaketat
e kujtimeve.

Kopsit poemën e jetës time.

UNIFORMA E MËRZISË

Me vjeshtën ikën edhe ngjyrat
sikur e morën lejkëkët ylberin
me sqepin e tyre,
na veshi grija,
uniforma e mërzisë,
trungjet e plepave,
tyta pushkësh të vjetra turke
mbjellë nga lufrat ballkanike,
më kot qortojmë vjeshtën,
cigare e pashuar hedhur përdhe
tymon dita e djeshme,
digjet diçka në shpirt,
mendimet tymojnë,
as dashuria, as miqësia s' ndritin
shpatë e ndryshkur
që humbi këllëfin burrëria,
ushtarë të xhavitit jemi,
këmbejmë pushkën
për një kafshore bukë.

KRYQI

Kam një kryq
(nuk jam Krisht).
Jam njeri me kryq në shpirt.
Me faj dhe pa faj
veten mbi të kryqëzoj.
Parfum dhe miro me vaj
nuk pranoj.
Plagën e shpirtit,
sa herë ma gërvishtin,
mëshirë kërkoj si Krishti
për këdo.

MURGU

E di që në venat e mia
kam gjak të papastër.
Lundrojnë në trup
mëkatet e mia.
Falem si vrasësi
dhe vetëvrasësi.
Zemra, avokat
truri, gjykatës.
Shpirti im, burg.
Dhe unë i mbyllur në të,
murgu,
që mëton të bëhet i pastër.

BIE SHI ME YJE

Një grimcë e botës jam,
teleskopi i kozmosit
s' më dallon dot
(patjetër më ndien
dhe heton),
ankthi im
ngarkon retë,
zgjon tërmetet,
bie shi me yje të nxehta,
s' zhuriten vuajtjet,
vyshken gëzimet
në këtë planet
me jetë
dhe pa jetë.

FOTOGRAFIA

Kemi qenë kaq të rinj të dy.
Kaq të njomë. Kaq të freskët.
Ishim dy buzë e dy sy
të mbështjellë me buzëqeshje.

Fotografi ynë nuk jeton më.
Ishte plak dhe i shurdhuar.
As fotografia nuk kishte zë,
Por frymëmarrjen e ka inçizuar.

Aparati i vjetër shumë ish.
Nga ata që muzeve pushojnë.
Fotografi s' kishte nevojë për blic,
Shkrepi dashuria jonë.

JEHONA

Jehona e zërit tënd
në gjoks më kumbon,
rrahjet e zemrës sate i ndiej
me majën e gjshtave
mbi lëkurën tënde të ngrohtë,
dy zemrat tona
të buta si dhimbja
i bien këmbanës
së lashtë të dashurisë,
po ato shtatë nota
të lashta sa bota,
po ai tingëllim hyjnor,
vetëm aritminë çapkëne,
të beftë,
tërë jetën
nuk e shmangëm dot.

ODHISE ÇERKEZI

Musineja

Tregim

E pashë për herë të parë nga dritarja e hotelit të punëtorëve, siç e quanin, ku më kishin caktuar të banoja. E shihja pothuaj çdo ditë, madje dhe dy herë në ditë.

Ishte një grua e imët, fytyrëzbehtë, me një triko të gjatë, e thurur me dorë si ato të nënave gjirokastrite, me pantallona të zbërdhlylura dhe çizme punëtorësh prej llastiku.

Ishin ditët e para që gjendesha në Rrëshen, i transferuar nga fshati Lufaj dhe i emëruar në shkollën e mesme të qytetit. Ditën tjetër u përballëm në hyrje. Kishte një fytyrë mjaft simpatike, me rrathë mavi nën sy. U bëra gati ta përshëndesja, por ajo uli sytë dhe më parakaloi me hap të shpejtë, sikur donte të shmangte çdo mundësi komunikimi.

Pyeta veten kush ishte kjo grua që banonte në një hotel punëtorësh, me një bukuri që të detyronte ta ndiqje me sy kur kalonte dhe me atë hije trishtimi në fytyrë që vetëm një intelektuale mund ta mbante.

Në atë kënd verior me malësorë fisnikë mora shpejt hijen e vendit. U njoha me shumë njerëz dhe më përshëndesnin jo vetëm ata që jetonin nën të njëjtën çati, por edhe drejtuesit e pushtetit në rreth. Vetë kryetari i Komitetit Ekzekutiv, jabanxhi siç na quanin atje, i ardhur edhe ai nga një qytet i jugut, kishte djalnin në vitin e tretë dhe ishte interesuar personalisht për mua.

Në qytetet e vogla të njohin të gjithë. Je si kau balash, siç thonë. Me dy a tre prej mësuesve u miqësuam shpejt. Me të ardhurit lidheshim më lehtë, sepse hanim bashkë drekën apo darkën. Kisha krijuar miqësi edhe me Kryetarin e Punëve të Brendshme. Shpesh bënim shëtitje deri te ura e Fanit dhe bisedonim gjatë me miqtë.

Një natë, Kryetari i Punëve të Brendshme, adhures i Dantes, më hodhi krahun dhe, duke recituar vargje nga Dante Alighieri:

“O ti toskan që në qytetin zjarr...”
shkuam për të ngrënë darkë. Më tregoi se gjyshi i tij kishte studiuar në Itali dhe se tercinat që recitonte i kishte përkthyer vetë ai.

Në një çast, sikur u kujtua befash, tha:
- Ah, si më paska dalë nga mendja! Ke një armike atje në hotel.

- Ç'armike? Ç'thua? Ç'duan armiqtë në hotelin e punëtorëve?

- Një grua. Patriotja jote është. Musine e quajnë. Nuk e njohë? Është e internuar. Nga Gjirokastra është.

- Ah, thashë, ajo punëtorja... ma ka zënë syri, por nuk më dha të njohur.

- Ki kujdes, tha. Armiku është dinak, sidomos një grua si ajo. Është shkrimtare dhe, me siguri, do të përpiqet të kontaktojë sapo të mësojë se edhe ti shkruan.

Më mbetën në mendje fjalët e tij dhe përpiqesha të merrja sa më shumë informacion për të. Mësova se kishte studiuar në Itali dhe ishte kthyer në atdhe me ide të përparuara për një shoqëri demokratike, me liri të individit dhe parti opozitare.

Po afronin pushimet e fundvitit dhe, dy ditë para se të nisesha për në Gjirokastrë, binte një shi kiamet. Para meje ecte ajo, Musineja, pa ombrellë. Diçka mbante nën sqetull. Duke nxituar, pakoja i ra përdhe. U përkul ta merrte dhe u plandos edhe vetë.

Mbeta në mëdyshje: ta ndihmoja apo të kaloja sikur nuk e pashë. Jo, thashë me vete, duhet ta ndihmoj. E

kapa nga bryli dhe e ngrita. Mora edhe pakon.

- Ah, m'u morën mendtë... Faleminderit,

tha dhe bëri të largohej. Faleminderit. Me një buqeshje që i jipte një shprehje fëminore fytyra e saj.

- T'ju mbuloj me çadër, thashë. Shkojmë bashkë deri në hotel.

- Jo, jo, tha. Shkoni. Jam mirë. Shkoni... mund t'ju bëjnë keq.

- Le të më bëjnë, thashë. Nuk bëra ndonjë faj fatal. Ndihmova një njeri, një grua të sëmurë.

- Armikut duhet t'i japësh shkelmin, jo dorën.

E tha me zë të ulët dhe me një buzëqeshje të tillë, sa dhimbja i jepte një ëmbëlsi të plagosur, një peshë njerëzore të papërshkrueshme.

Më vonë, kur i njoha veprën qëndrimin ekstrem të udhëheqësit ndaj saj, do të kuptoja mirë gjithçka që fshihej pas asaj egërsie.

“Kishte të drejtë Enver Hoxha që u dashurua pas saj”, më kaloi rrufeshëm nëpër mend, “dhe mohimi i saj e tërboi si demin në arenë”.

Nuk e harrova kurrë atë buzëqeshje, atë trishtim universal. Një dialog i shpejt sa për dhjetra orë.

-Jam nga Gjirokastra, i thashë.

Sytë i morën një shkëlqim, që rrallë kam takuar në njerëz.

-Nga ç'fis? pyeti.

-Çerkezi, thashë. Si origjinë jam nga Poliçani.

-Njoh një orëndreqës, Çerkezi në Gjirokastrë. Më ka ndrequr sahatin që kisha sjellë nga Italia, më kishte rënë në ujë. Madje ma bëri falas. Je mësues në shkollën e mesme, besoj. Sytë e tu të kaltër më thonë se shkruan poezi.

-Të faleminderit, je kaq fisnik, tha kur hymë në hollin pa njeri dhe më përqafoi. Do doja të rrinim e të bisedonim gjatë. Më mungojnë njerëzit dhe akoma më tepër ata të profesionit tim. Të lexoja dhe diçka prej teje. Por do të të lutem shumë t'u shmangesh takimeve me mua, se do të të bëjnë keq. Nuk më njeh, nuk më ke parë kurrë. Harroje dhe emrin tim.

Nuk do ta harroj, thashë. Sapo kisha botuar një cikël poetik në gazetë dhe një natë ja hodha nën derë.

Disa ditë rresht e shihja që donte të më thoshte diçka kur kryqëzoheshim, por nuk guxonte. Një natë tek po punoja mbi makinën e shkrimit pashë një fletë blloku që rrëshqiti nën derë. E rrëmbeva menjëherë.

-Mora një copë jetë nga një shpirt i dliirë. Një duhmë pranvere shtyu derën dhe më rrëmbeu në krahë. Të falendëroj, të përgëzoj ishte një mrekulli. Një tufë poezish me një brengë Rilkeje, si një tufë rrezesh të ngrohta që më buzqeshën në burgun tim. Të lutem, moj e bëj më këtë faj. Harromë. Harromë për hir të zotit! Të përqafoj!

Nuk e harrova kurrë, atë fytyrë kaq shprehëse plot mirësi të gdhëndur nga vuajtjet, brengat dhe ngazëllimin fëmijror që shprehnin sytë e saj. Hidhja vështrime vjedhur dhe hulumtoja atë dritë që rrinte ndezur deri vonë në dhomën e saj të ftohtë dhe thoshja: “Ç'bën ajo? Ç'shkruan vallë? Dhe i gëzohesha asaj përshëndetjeje të lehtë me lëvizjen e qepallave sa herë që kryqëzoheshim.

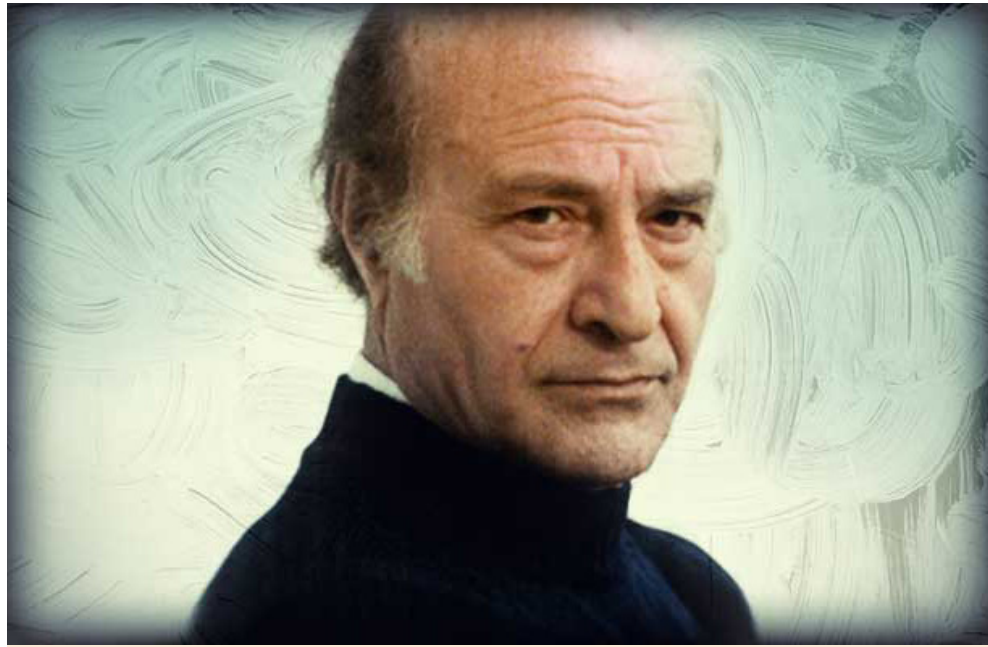
2024

Natyra krijon lidhjet e veta farefisnore, ndonjëherë shumë më të forta se ato që krijon gjaku.

Dy mijë e pesqind vjet më parë, në Mitilenë, unë ende e shoh Sapfon si një kushërirë të largët me të cilën luanim së bashku në të njëjtat kopshte, rreth të njëjtave pemë shege, mbi të njëjtat sterna. Pak më e moshuar, ezmere, me lule në leshra dhe një album sekret plot me vargje që nuk më lejoi kurrë ta prekja. Sigurisht, është vendi ku jetonim në të njëjtin ishull. Ku kishim të njëjtën ndjesi për botën natyrore, atë karakteristike, e cila mbetet e pandryshuar që nga ato vite deri më sot, duke parë fëmijët e Eolidës. “Por mbi të gjitha, ne punuam - secili në masën e vet - me të njëjtat koncepte, për të mos thënë me pothuajse të njëjtat fjalë: me qiellin dhe detin, diellin dhe hënën, bimët dhe vajzat, dashurinë. Një çiftëzim, gjysëm në qiell dhe gjysëm në tokë, gjysëm në dyshim dhe gjysëm në pavdekësi, të dukshme qartë dhe asgjë tjetër. Të më falni, pra, që flas për Sapfon si për një bashkëkohësen time. Në poezi, si në ëndrra, askush nuk plaket.

Gjëja e parë që të bën përshtypje te Sapfoja është besimi që ajo tregon në idenë poetike, perceptimi i saj se duke shkruar bëhet bashkëpronare e pavdekësisë. “Μνάσασθαί τινά φημι καὶ ὕστερον ἄμμεων”. “Mendoj se dikush do të na kujtojë në të arthmen” deklaroi ajo, dhe kjo është diçka që “Homeri ndoshta nuk e kishte menduar kurrë. Sikur poetja ta dinte që atëherë se edhe nëse koha do të fshinte nëntë të dhjetat e veprës së saj, ajo, si një ndjenjë jete, do të mbijetonte”. “Siç ndodhi. Nuk ka shembull më të mirë të fuqisë që mund të ketë fjala poetike. Vargje të prera, gjysmëvargje, fjalë të thyera, një asgjë; dhe nga kjo asgjë, një mrekulli: një personalitet i plotë, me karakteristikat e tij të veçanta, mitin e tij individual dhe të gjithë dekorimin natyror dhe njerëzor të hapësirës kulturore ku është zhvilluar. Aq i madh, mund të thuhet, është magnetizmi i çliruar nga fjalët, sa që ato janë të shkëputura nga boshti i nënshtrimit të tyre utilitar. Në rastin që na shqetëson, edhe vendosja e tyre këtu ose atje brenda tërësisë mendore që ato supozojnë, na lejon të kapim një formë të re të poezisë që lindi në atë kohë, me sistemet e saj metrike, fjalorin e saj, sekretet e saj të ndryshme. Dhe kjo është një mrekulli e dytë. Në një kohë kur themelet fetare të shoqërisë janë ende të rrepta; ku diskursi epik ka monopolin e shprehjes; ku elementi heroik është vlera e përhershme dhe e pranuar; një Arkilok në Paros dhe një Sapfo në Lesbos - për të përmendur më të rëndësishmen - përmbysin gjithçka, sjellin ndjenjat dhe ëndrrat në plan të parë, guxojnë të flasin për jetën e tyre individuale,

ODISEA ELITIS

Safo- Eros dhe Pathos

Ese

*Esenë e Elitisit dhe Antologji e poezisë lirike
arkaike - fragmente poetike
I shqipëroi Petro Çerkezi*

të shprehin hidhërimin e tyre, të këndojnë, të kërcejnë. I pari në Egje dhe i pari në të gjithë botën e njohur, dua të them në qytetërimin që vazhdojmë edhe sot. Nëse midis fragmenteve që na kanë mbetur ne tashmë mbledhim shprehje diamanti, duhet të supozojmë,

sipas ligjit të propabilitetit, se midis nëntë librave poetikë që shkroi Sapfo, një thesar i vërtetë fjalësh me fuqi reflektuese, i krahasimeve të imazheve të guximshme dhe origjinale, ishte krijuar tashmë atje, në Egjeun Lindor, përpara se ajo që ne përgjithësisht e konsiderojmë

një mrekulli greke, dhe dua të them, sigurisht, Demokracia Athinase, të fillonte të lulëzonte.

Historianët kanë folur për mënyrën jashtëzakonisht të rafinuar dhe të pasur të jetesës që Lesbosi kishte zhvilluar në shekujt VII dhe VI. “Një përzierje e moralit të lirë dhe institucioneve të bazuara në modele kulti, ku natyra dhe dashuria kishin një vend të spikatur. Nëse shtohet fakti se në brendësinë e kundërt aziatike, jo shumë larg, ishte Lidia, me Sardën, e famshme për kozmetikën dhe kostumet e grave, do të kuptojmë se si, pranë Parisit të asaj epoke, gratë e Mitilenës mund të flisnin siç fliste Sapfo. Shtëpia e saj sigurisht që kishte njëfarë ngjashmërie me “sallonet letrare” të Evropës së paraluftës. “Një qendër për edukimin e mëtejshëm të vajzave të shoqërisë së mirë, një lloj akademie të lartë ose konservatori, këto vajzat e reja më të avancuara të ishullit gjenin mundësinë të përsoseshin në vallëzim, këngë, poezi dhe sjellje delikate. Ishte e destinuar që disa prej tyre, Atthis, Anaktoria, Gongyla, Gyrinno, Mnasicica, do të na arrinin të mbështjella me një mjegull të artë shkëlqimi dhe bukurie.

Anaktoria (deri pardje menduam se bëhej fjalë për një farë Arignata), një nga fragmentet më të bukura, nëse jo më i bukur, figura e heroinës - e cila është larg në Sardë - del në pah falë një teknike origjinale, nga mënyra se si e përmend poetja me miken e saj më të dashur. “Sa më shumë përparojmë, aq më shumë e ndiejmë poemën të mbushur me misterin e një figure femërore që as nuk e dëgjojmë as nuk e shohim, por vetëm e hamendësojmë përmes një thyerjeje emocionale jashtëzakonisht të buta, të dërguara me hënën drejt bregut përballë dhe rikthyer sërish me zërin e së dashurës së humbur, që nata, me mijëra veshët e saj, një “natë e shumfishtë”, përpiket t’i kapë mbi valë”.

Në një çast të tillë mund të kuptojmë tërë vlerën lirike të Saphos, jo tek “Afërdite e pavdekshme fronlarmë”, dhe shumë më pak tek mbetjet e përdorimit të mëvonshëm të epiteteve të zbukuruara si “gishtëtrandafiltë” dhe “sandaleartë”.

Në këto, si edhe në disa shprehje të urta që nuk e kanë humbur ndikimin e tyre deri më sot dhe që ndoshta askush nuk do t’i priste nga një grua: nuk është e mundur që njerëzit të mos habiten nga befasia. Një krijesë e tillë, e ndjeshme dhe guximtare njëkohësisht, jeta rrallë na e paraqet. Një vajzë e brishtë, me lëkurë të errët dhe të thellë, një “zeshkane e vogël”, siç do të thoshim sot, që megjithatë tregoi se është në gjendje të nënshtronte një trëndafil, të interpretonte një valë ose një këngë bilbili dhe të thoshte “të dua” duke prekur botën.

ATTHIDA

Si era ma tronditi erosi mendimin
si erë që përkul lisat malorë.
Erdhe, ç'vendim i mënçur, sa shumë të
kërkoja
freskove shpirtin tim dëshirash djegur.
Ishe më e bardhë se qumështi
nga uji më e freskët
dhe më e butë prej vellos së mëndafshtë.
Nga trëndafili më e dli­rë
dhe më e shtrenjtë se ari
edhe nga lira më e ëmbël, më melidioze...

1. “Ερωτας που με λυγίζει...” *)

Erosi vjen mbi mua si furtunë e ëmbël,
ma shkul shpirtin nga kraharori,
si erë që shtrihet mbi male
dhe i bën lisat të dridhen
si fëmijë përballë rrufesë.

2. “Ο,τι αγαπάς είναι το ωραιότερο...”

Disa thonë se më e bukura mbi tokë,
është ushtria e kalorësve
apo rreshtat e ushtarëve
apo anijet e zeza që priten nga dallgët.

Unë them, më e bukura
është ajo që zemrën prek
dhe e ndez si flakë e brishtë.

Dhe tani, kur e dashura ime kalon pranë,
drita e saj më dhel butësisht,
si pranverë që hap petalet
me një frymë të vetme.

3. “Η Σελήνη και οι Πλειάδες χάθηκαν...”

Hëna u tret ngadalë
dhe plejadat ranë në humnerë.
Nata është plakur, e heshtur.
Unë rri zgjuar,
ulur përballë territ,
duke dëgjuar frymën time
si një violinë vetmitare.

4. “Φαίνεται μοι...”

Ai që rri pranë teje
duhet të ketë lindur nga qielli,
sepse ti qesh
dhe bota përreth ndalon.

Kur sytë e mi takojnë të tutë,
fjalët më shkrihen,
si akulli nën diell;
një zjarr i hollë më përshkon,
ndez gjakun tim,
errëson botën,
dhe më lë pa frymë,
si të më kish puthur vetë nata.

5. “Ο Έρωτας μου συντάραξε τον νου,...”

Erosi erdhi i tërbuar dhe më tronditi
si erë që gris re dhe çan male.
Ma mori mendjen,
ma vodhi qetësinë,
dhe unë mbeta të dridhem,
si purtekë e njomë
në prag të stuhisë verore.

6. «Ο Έρωτας πάλι με λυγίζει...»

Erosi kthehet gjithmonë dhe më përkul,
me hapat e tij prej dritë-hijeje.
Më prek me gishtat e tij hollakë
dhe unë shkrihem,
zhytem thellë,
si gur që bie në ujë të zi
pa kthim.

7. “Από πού να αρχίσω;”

Nga t’ia nis?
Cila fjalë e parë mund ta mbajë
peshën e kujtimit?

Gjërat vezullojnë para meje,
si copa të një ëndrre të vjetër,
dhe zemra ime dridhet
sikur prek një plagë
që ende shkëlqen nën lëkurë.

8. “Αγαπώ την τρυφερότητα...”

E dua butësinë,
ajo më vesh me dritë,
më të pastër
se rrezja e mëngjesit.
Dhe bukuria që lind nga shpirti
nuk shuhet kurrë,
edhe në ditët më të errëta.

9. “Χάρηκες, μικρή;”

U gëzove, ylli im i vogël?
A të fluturoi zemra në ajër?
E qeshura jote
bie mbi mua si shi pranveror,
dhe unë e ndjek,
me shpirtin që vrapon pas saj,
si hëna pas dritës së diellit.

10. “Υμνος στην Αφροδίτη”

Afërditë, mbretëreshë e dritës së butë,
bijë e qiellit të artë,
të thërras me zë drithërues.

Mos ma thyej zemrën,
mos ma mbush shpirtin me mjegull.

Zbrit si dikur,
me landonin e ndritshëm,
të shoqëruar nga zogj
që dridhen në fluturim,
si nota të një kënge qiellore.

Zbutja zemrën asaj që dua,
bëje të më thërrasë me emër.
Dhe unë do të ngre këngën time
si një fljijim drite.

11. “Η ψυχή μου επιστρέφει στο φως...”

Kam mësuar të dua butësinë
dhe gjithçka që lind qartë
si ujë i burimit.
Nuk zemërohem me të voglat,
as nuk forcohem
kundër atyre që më plagosin.

Sepse shpirti im,
edhe i thyer,
gjithnjë gjen rrugën e tij
për t’u kthyer në dritë.

12. “Ω μάκαιρα Σελήνη...”

O Hënë e bekuar,
që derdh dritën mbi tokë,
ndriço shtegun tonë
që të humbasim më pak
në mesnatën e errët.
Me shikimin tënd të butë
qetësohet frika,
dhe zemra gjen frymëmarrje.

13. “Ηρθες πάλι, Χάρη...”

Erdhe sërish, Hire,
me hapat e tu prej ere,
dhe bukurinë e ule pranë meje.
Me ty
edhe dhimbja
zbutet pakëz
dhe hesht.

14. “Της άνοιξης αγγελιαφόρος...”

Lajmëtar i pranverës,
erdhe, aromë e lehtë
me lulet në duar
dhe vesën e agut në flokë.
Zgjove zogjtë,
shtyve ujërat në këngë,
dhe shpirti im,
si flutur, hapi krahët.

15. “Ανίκητε Έρωτα...”

Eros i pathyeshëm,
askush s’i shpëton flakës tënde.
Disa i gjunjëzon,
disa i shtyn drejt dritës;
dhe në fund
të gjithë digjen
dhe shkëlqejnë me ty.

16. “Πολύθρονη Αφροδίτη...”

Afërditë shumëfronëshe,
e shenjtë dhe e fuqishme,
shuaje zjarrin që më djeg në shpirt
ose jepmë forcën
ta duroj.
Se dashuria
është e hidhur dhe e ëmbël.

17. “Μην τραγουδάς θρήνο τώρα...”

Mos këndo vajtimin nis;
le të jetë nata e butë,
dhe goja jote
si petal luleje.
Bota ka mjaft trishtim;
ti sill pakëz dritë.

18. “Σαν όνειρο μου φάνηκε...”

M’u duk si ëndërr
se qëndroje pranë meje,
dhe errësira
u bë befas e butë si kadife.
U zgjova vetëm,
por ngrohtësia jote
më mbeti në kraharor
si frymë.

19. “Αν έρθω σε εσάς...”

Nëse vij tek ju,
më sillni lule të arta
dhe ujë kristal.
Të laj fytyrën
nga gjithçka që më dhemb,
dhe të qëndroj
si grua e re
përballë gëzimit.

20. “Έλα και τώρα...”

Eja dhe tani,
siç vjen gjithnjë
kur të thërret zemra ime.
Sill qetësi,
thyeje frikën,
dhe lëre dashurinë
të endet sërish
në shtëpinë time.

21. “Το φως του ήλιου...”

Drita e diellit u ul pak,
dhe mbi tokë zbriti heshtja.
Vetëm një fije ere
preku faqen time,
si kujtim i largët
prej teje.

22. “Το γέλιο σου, κορίτσι...”

E qeshura jote, vajzë,
çan ajrin si këngë e pastër.
Edhe zemrat më të rënda
ngrihen për një çast,
si fëmijë që harrojnë dhimbjen.

23. “Στα μάτια σου είδα...”

Në sytë e tu pashë
detin duke u trazuar
dhe hënë­n e ndrojtur
të zhytej në valë.
Më thirre,
dhe unë, pa fjalë,
rashë në dritën tënde.

24. “Αν κάποτε φύγεις...”

Nëse një ditë do të ikësh,
mbaje me vete këngën time
do të të gjejë
edhe mes maleve,
edhe mes deteve.
Zemra ime udhëton
më shpejt se hapat e tu.

25. “Μικρή μου, μη φοβάσαι...”

Vogëlushja ime, mos u tremb;
nata është një mantël i errët
që strehohet mbi ne.
Unë jam këtu,
dhe fryma ime
do të ruajë gjumin tënd
si vel drite.

26. “Η θάλασσα απόψε...”

Deti son­te murmurit
si grua që kujton dashurinë.
Hapat e valëve
shkulin gurët,
por jo emrin tënd
nga goja ime.

27. “Όταν γελάς...”

Kur ti qesh,
e gjithë toka hapet
si lule nën shi.
Edhe unë,
e lodhura,
gjej forcë të jetoj një ditë tjetër.

28. “Ένας άνεμος σήκωσε τα μαλλιά σου...”

Një erë të rrëmb­eu leshrat
dhe m’i hodhi mbi fytyrë
si perde drite.
U verbova pak
jo nga dielli,
por nga bukuria jote
që më rrëzoi.

29. “Στη σιωπή ακούω το όνομά σου...”

Në heshtje dëgjoj emrin tënd,
si pëshpëritje mbi gjethe.
Të kërkon nata,
të kërkon shpirti im,
dhe çdo yll
më çon drejt teje.

30. “Αν μπορούσα να σε κρατήσω...”

Sikur të mund të të mbaja,
dhe për një çast,
koha do të ndalej
si zog mbi dorë.
Por ti je hije drite,
vjen
dhe ikën fluturimthi
pa prekur tokën.

*)Titulli në greqisht është vargu i parë në shqip

Pas drekës, nga salla e ngrënies e përmbytur në dritë të fortë e të nxehtë, dolën në kuvertë dhe u ndalën te parmakët. Ajo mbylli sytë, i vuri dorën në faqe me pëllëmbën nga jashtë dhe qeshi me një të qeshur të çiltër e magjepsëse — te kjo grua e vogël gjithçka ishte magjepsëse — pastaj tha:

- Më duket se jam dehur... Nga dolët ju? Para tri orësh as që e merrja me mend se ekzistonit. Madje as nuk e di ku hipët. Në Samarë? Po s'ka rëndësi... A më merren mendtë mua, apo po marrim ndonjë kthesë?

Përpara kishte terr e drita. Nga terri u binte në fytyrë një erë e fortë, e butë, ndërsa dritat rendnin diku anash: vaporit, me një kapardisje vullgiane, përshkruante vrullshëm një hark të gjerë, duke rendur drejt një skele të vogël.

Togeri ia mori dorën dhe e çoi te buzët. Dora, e vogël dhe e fortë, mbante erën e lëkurës së nxirë nga dielli. Dhe zemra iu ndal, njëherësh nga ëndja dhe nga tmerri, tek mendoi sa i lidhur e i zeshkët duhej të ishte krejt trupi i saj nën atë fustan të lehtë prej liri, pas një muaji të tërë të kaluar shtrirë nën diellin e jugut, mbi rrënjë e nxehtë buzë detit (ajo kishte thënë se po vinte nga Anapa).

Togeri mërmëriti:

- Të zbresim...
- Ku? - pyeti ajo e habitur.
- Këtu, në këtë skelë.
- Përse?

Ai heshti. Ajo e vuri përsëri kurrizin e dorës në faqen e nxehtë.

- Çmenduri...

- Të zbresim, - përsëriti ai si i topitur. - Ju përgjyrohëm...

- Ah, bëni si të doni, - tha ajo, duke u kthyer mënjane.

Vapori, që kishte marrë vrull, u përplas butë me skelën e ndriçuar zbehtë dhe ata për pak sa nuk ranë mbi njëri-tjetrin. Sipër kokave u fluturoi skaji i një litari; pastaj vaporit u tërhoq prapa, uji vloi me zhurmë dhe gjëmuan dërrasat e zbarkimit... Togeri u turr të merrte bagazhet.

Pas një minute kaluan përmes zyrës së vogël, të përgjumur, dolën në rrënjë e thellë, ku rrotat zhyteshin gjer në bosht, dhe hipën në heshtje në një karrocë të hapur me qira, të pluhurosur. Ngjitja e butë përpjetë, mes fenerëve të rrallë e të shtrembër, nëpër rrugën e zbutur nga pluhuri, iu duk e pafund. Por ja, arritën lart, dolën në qytet dhe karroca nisi të trokëllinte mbi kalldrëm; ja një shesh, ndërtesa zyrtare, kulla e vrojtimit të zjarreve, ngrohtësi dhe aroma të një qyteti të vogël provincial në natën e verës...

Karrocieri ndaloi pranë hyrjes së ndriçuar, pas dyerve të hapura të së cilës ngrihej thikë një shkallë e vjetër druri; një shërbëtor plak, i parruar, me një këmishë rozë me jakë anash dhe me redingotë, mori pa qejf bagazhet dhe u nis përpara, duke çapitur me këmbët e rrafshuara nga vitet.

Hynë në një dhomë të madhe, por

IVAN BUNIN

I pari shkrimtar rus, që ka fituar
Çmimin Nobel (1933)

pika e diellit

Tregim

Përktheu nga origjinali Bujar Hudhri

tmerresisht mbytëse, të përvëluar gjithë ditën nga dielli, me perdet e bardha të lëshuara në dritare dhe me dy qirinj të pandezur mbi tryezëzën nën pasqyrë — dhe, sapo hynë e shërbëtori mbylli derën, togeri iu turr asaj me aq vrull dhe të dy u mbytën në puthje me një dalli të tillë, sa për shumë vjet më pas do ta kujtonin atë çast: asnjëri prej tyre nuk kishte përjetuar kurrë në jetë diçka të tillë.

Në orën dhjetë të atij mëngjesi me diell, të nxehtë e të lumtur, me kumbimin e kambanave të kishave, me pazarin në sheshin përpara hotelit, me erën e sanës, të katranit dhe, sërish, me tërë atë përzierje të ndërlikuar aromash që mbush një qytet provincial rus, ajo — ajo grua e vogël pa emër, që nuk ia tha asnjëherë emrin dhe që, me shaka, e quante veten “e panjohura e bukur” — u largua.

Fjetën pak; por në mëngjes ajo u la e u vesh në pesë minuta dhe, kur doli nga pas paravanit pranë shtratit, ishte e freskët sikur të ishte shtatëmbëdhjetë vjeçe. A ndihej në siklet? Jo, fare pak. Vazhdonte të ishte e çiltër, gazmore dhe — tashmë — e matur.

- Jo, jo, i dashur, - tha ajo, kur ai i kërkoi ta vazhdonin udhën së bashku,

- jo, ju duhet të qëndroni këtu e të prisni vaporin tjetër. Po të vazhdojmë bashkë, do të prishet gjithçka. Do të më vinte shumë keq. Ju jap fjalën e nderit se nuk jam aspak ajo që mund të keni menduar se jam. Kurrë nuk më ka ndodhur asgjë që t'i ngjante goftë edhe sadopak kësaj dhe nuk do të më ndodhë më kurrë. Sikur m'u err mendja... Ose, më saktë, të dyve na zuri diçka si pika e diellit...

Dhe togeri u pajtua me të çuditërisht lehtë. Me zemër të lehtë e të lumtur, e çoi deri në skelë, pikërisht në kohën kur po nisej vaporit rozë i shoqërisë “Samoljot”; e puthi në kuvertë para të gjithëve dhe mezi arriti të hidhej mbi urën e zbarkimit, të cilën tashmë po e tërhiqnin mbrapsht.

Po aq lehtë e pa merak u kthye edhe në hotel. Por diçka tashmë kishte ndryshuar. Dhoma pa të iu duk krejt tjetër nga ç'kishte qenë kur ajo ndodhej aty. Ishte ende plot me të — dhe bosh. Ishte e çuditshme! Ende ndihej aroma e kolonjës së saj të mirë angleze, ende mbi tabaka rrinte filxhani i saj i lënë përgjysmë, kurse ajo tashmë nuk ishte më... Dhe zemra e togerit u shtrëngua befas nga një valë aq e butë përmallimi, sa ai nxitoi të ndizte një cigare dhe bëri

disa herë ecejake nëpër dhomë.

- Ç'aventurë e çuditshme! - tha me zë, duke qeshur e duke ndier se sytë po i mbusheshin me lot. - “Ju jap fjalën e nderit se nuk jam aspak ajo që mund të keni menduar se jam...” Dhe tashmë kishte ikur...

Paravani ishte shtyrë mënjane, shtrati ende nuk ishte rregulluar. Dhe ai ndjeu se tani thjesht nuk kishte fuqi ta vështronte atë shtrat. E fshehu pas paravanit, mbylli dritaret që të mos dëgjonte zërat e pazarit dhe kërcitjen e rrotave, uli perdet e bardha që gufonin nga era dhe u ul në divan... Po, ja ku mbaroi kjo “aventurë udhëtimi”!

Iku — dhe tashmë është larg; me gjasë, rri në sallonin e bardhë me xhama ose në kuvertë dhe vështron lumin e stërmadh që shkëlqen nën diell, trapet që vijnë përballë, ranishtat e verdha, largësinë vezulluese të ujit e të qiellit, gjithë atë pafundësi të Vollgës... Dhe lamtumirë — tani përgjithmonë, përjetë... Sepse ku mund të takohen më?

“Nuk mundem, - mendoi ai, - nuk mundem që, pa pritur e pa kujtuar, të shfaqem në atë qytet ku ajo ka të shoqin, ku ka vajzën trevjeçare — ku, me një fjalë, ka gjithë familjen dhe gjithë jetën e saj të zakonshme!”

Dhe ai qytet iu duk një qytet disi i veçantë, thuajse i ndaluar, dhe mendimi se ajo do të vazhdonte të jetonte atje jetën e saj të vetmuar, ndoshta duke e kujtuar shpesh, duke kujtuar takimin e tyre të rastësishëm, aq kalimtar, kurse ai nuk do ta shihte më kurrë — ky mendim e shtangu dhe e tronditi. Jo, kjo s'mund të ndodhte! Do të ishte një gjë tepër e çmendur, e panatyrshme, e pabesueshme! Dhe ndjeu një dhimbje të tillë, dhe e gjithë jeta që i mbetej përpara pa të iu duk aq e kotë, sa e pushtuan tmerri dhe dëshpërimi.

- Ç'dreqin! - mendoi ai, duke u ngritur e duke nisur sërish të ecte nëpër dhomë, ndërsa përpiquej të mos hidhte sytë nga shtrati pas paravanit. - Po ç'është kjo që po më ndodh? Ç'kishte ajo aq të veçantë dhe çfarë kishte ndodhur, në fund të fundit? Vërtet, sikur më kishte rënë pika e diellit! Dhe, mbi të gjitha, si do ta kaloj tani, pa të, një ditë të tërë në këtë humbëtitë?

Ai e mbante ende të tërën në kujtesë, me çdo veçanti, edhe më të imtën; kujtonte erën e lëkurës së saj të nxirë nga dielli dhe të fustanit të lehtë prej liri, trupin e saj të lidhur, tingullin e gjallë, të çiltër e të hareshëm të zërit të saj...

Ndjesia e kënaqësive që sapo kishte përjetuar prej gjithë hireve të saj femërore ishte ende jashtëzakonisht e gjallë brenda tij; por tani mbizotëronte, megjithatë, kjo ndjenjë e dytë, krejt e re, ajo ndjenjë e çuditshme, e pakuptueshme, që nuk ishte shfaqur aspak sa kohë qenë bashkë, të cilën as që mund ta kishte marrë me mend se ekzistonte brenda tij kur dje nisi atë njohje që,

siç mendonte, do të ishte vetëm një zbavitje, dhe për të cilën tani s'mund t'i fliste më!

“Dhe, mbi të gjitha, - mendoi ai, - nuk do t'ia thuash dot më kurrë! E ç'të bësh, si ta kalosh këtë ditë të pafundme, me këto kujtime, me këtë vuajtje pa rrugëdalje, në këtë qytezë të harruar nga Zoti, mbi po atë Vollgë vezulluese, nëpër të cilën e kishte marrë me vete ai vapor rozë!”

Duhej të gjente shpëtim: të merrej me diçka, ta hiqte mendjen, të shkonte diku. Vuri me vendosmëri kasketën, mori kamxhikun e kalërimit, përshkoi me nxitim korridorin e zbrazët, me mamuzet që i cingërinin, dhe zbriti me vrap shkallët e pjerrëta, deri te hyrja... Po, por ku të shkonte?

Te hyrja rrinte një karrocier i ri, me një kaftan të hijshëm, dhe pinte qetë një cigare. Togeri e vështroi me hutim e habi: si ishte e mundur të rrije kaq qetë në ndenjësën e karrocierit, të pije duhan dhe, në përgjithësi, të ishe një njeri i zakonshëm, i shkujdesur, indiferent?

“Me sa duket, vetëm unë jam kaq tmerrësisht i palumtur në mbarë këtë qytet”, mendoi ai, duke marrë udhën drejt pazarit.

Pazari tashmë po shpërndahej. Kushedi përse, ai u end ca nëpër bajgat e freskëta, mes qerreve e ngarkesave me kastravecë, mes tasave e poçeve të reja; gratë, ulur përdhe, e thërrisnin kush e kush më parë, merrnin poçet në duar, u trokitnin me gishta e i bënë të tingëllonin, për t'i treguar sa të forta ishin; burrat ia shurdhonin veshët duke i bërtitur:

- Ja, kastravecë të dorës së parë, zotëri!

E gjithë kjo ishte aq e marrë, aq pa kuptim, sa ai iku me vrap nga pazari. Shkoi në katedrale, ku tashmë këndonin me zë të lartë, hareshëm e me vendosmëri, me ndjenjën e detyrës së kryer; pastaj eci gjatë, duke u vërtitur nëpër kopshtin e vogël, të nxehtë e të lënë pas dore, në buzë të rrëpirës së kodrës, përmbi shtrirjen e pamatë të lumit, të çelët si çeliku...

Spaletat dhe kopsat e tunikës ishin nxehur aq fort, sa nuk mund t'i prekte. Brezi i kasketës, nga brenda, ishte qull në djersë; fytyra i përvëlonte...

Kur u kthye në hotel, hyri me ëndje në sallën e ngrënies në katin përdhes, të madhe, të zbrazët e të freskët; me po atë ëndje hoqi kasketën dhe u ul në një tryezë të vogël pranë dritares së hapur, nga e cila hynte vapa, por sidoqoftë ndihej njëfarë rryme ajri; porositi *botvinja* me akull...

Gjithçka ishte mirë; në gjithçka kishte një lumturi të pamatë, një hare të madhe: edhe në atë zheg, edhe në gjithë erërat e pazarit, edhe në tërë atë qytezë të panjohur, edhe në atë hotel të vjetër provincial, ishte ajo — ajo hare; e njëkohësisht zemra po i bëhej copë-copë.

Ai piu disa gotëza vodke, duke i shoqëruar me kastravecë të kripur

lehtë, me kopër, dhe duke ndier se do të pranonte pa u menduar dy herë të vdiste që të nesërmen, sikur me ndonjë mrekulli të mund ta sillte atë sërish pranë vetes e të kalonte me të edhe një ditë — pikërisht ditën e sotme — ta kalonte vetëm për këtë, vetëm për këtë: t'i rrëfente sa me dhembje e sa me ngazëllim e dashuronte, t'ia provonte në ndonjë mënyrë, ta bindte... Përse t'ia provonte? Përse ta bindte? Nuk e dinte përse, por kjo i ishte më e domosdoshme se vetë jeta.

- Më qenkan shfrenuar fare nervat! - tha, duke mbushur gotëzën e pestë me vodkë.

E shtyu botvinjën tutje, porositi një kafe të zezë, nisi të pinte duhan e të mendonte me ngulm: ç'duhej të bënte tani, si të shpëtonte nga kjo dashuri e beftë, e papritur? Por të shpëtonte prej saj — këtë e ndiente tepër fort — ishte e pamundur. Dhe befaz u ngrit përsëri me ngut, mori kasketën dhe kamxhikun e kalërimit dhe, pasi pyeti ku ndodhej posta, u drejtua me nxitim andej, me fjalinë e telegramit tashmë të formuluar në mendje:

“Që nga ky çast, e gjithë jeta ime, përgjithmonë, deri në varr, është e juaja, në dorën tuaj.”

Por, kur mbërriti te ndërtesa e vjetër me mure të trasha, ku ndodheshin posta dhe telegrafi, u ndal i tmerruar: ai e dinte qytetin ku banonte ajo, e dinte se kishte të shoqin dhe një vajzë trevjeçare, por nuk dinte as mbiemrin, as emrin e saj! Dje, gjatë darkës dhe në hotel, e kishte pyetur disa herë për këtë, dhe çdo herë ajo kishte qeshur e kishte thënë:

- Po ç'ju duhet të dini kush jam e si quhem?

Në cep të rrugës, pranë postës, ishte vitrina e një atelieje fotografike.

Ai vështroi gjatë portretin e madh të njëfarë ushtaraku me spaleta të rënda, plot thekë, me sy të dalë, ballë të ulët, favorita çuditërisht madhështore dhe një gjoks tejte të gjerë, të mbuluar krejt me dekorata...

Sa e huaj, sa e frikshme bëhet gjithçka e përditshme, e zakonshme, kur zemra është goditur — po, pikërisht goditur, tani e kuptonte — nga ajo e tmerrshme “pikë e diellit”: nga një dashuri tepër e madhe, nga një lumturi tepër e madhe!

I hodhi sytë portretit të një çifti të sapomartuar: djaloshi, me redingotë të gjatë e kravatë të bardhë, me flokët të qethur shkurt si furçë, rrinte gatitu, krah për krah me një vajzë në tyl nusërie; pastaj e kaloi vështrimin te portreti i njëfarë zonjushe të bukur e çapkëne, me kasketë studenti të vënë pjerrtas...

Pastaj, i brejtur nga një zili e dhembshme ndaj gjithë atyre njerëzve të panjohur për të, që nuk vuanin, nisi të vështronte me ngulm përgjatë rrugës.

- Ku të shkoj? Ç'të bëj?

Rruga ishte krejt e shkretë. Shtëpitë ishin të gjitha njësoj: të bardha, dykatëshe, shtëpi tregtarësh me kopshte të mëdha; dukej sikur në to s'kishte frymë njeriu. Një shtresë e trashë pluhuri të bardhë mbulonte kalldrëmin; e gjithë kjo të verbonte, gjithçka ishte përmbytur nga një diell i nxehtë, flakërues e i hareshëm, por që këtu dukej sikur ndriçonte më kot.

Në largësi, rruga ngrihej, bënte kurriz dhe ngulej në horizontin pa re, të përhimët e me një vezullim. Në gjithë këtë kishte diçka jugore, që të kujtonte Sevastopolin, Kerçin... Anapën. Kjo ishte veçanërisht e padurueshme.

Dhe togëri, kokulur, duke picërruar sytë nga drita, me vështrimin ngulur te këmbët, duke u lëkundur e duke u

penguar, me mamuzet që i kapeshin njëra me tjetrën, mori rrugën e kthimit.

U kthye në hotel aq i dërrmuar nga lodhja, sikur të kishte bërë një marshim të stërgjatë diku në Turkestan a në Saharë. Duke mbledhur fuqitë e fundit, hyri në dhomën e tij të madhe e të zbrazët. Dhoma ishte rregulluar tashmë, e zhveshur nga gjurmët e fundit të saj — vetëm një karficë flokësh, që ajo e kishte harruar, rrinte mbi tryezëzën pranë shtratit!

Ai hoqi tunikën dhe vështroi veten në pasqyrë: fytyra e tij — ajo fytyrë e zakonshme oficeri, e përhimët nga nxirja, me mustaqet e zbehta, të zbardhura nga dielli, dhe me të bardhat kaltëroshe të syve, që nga nxirja e fytyrës dukeshin edhe më të bardha — kishte tani një shprehje të ethshme, të çmendur; ndërsa në pamjen e tij, me këmishën e hollë të bardhë dhe jakën e ngritur të kollarisur, kishte diçka rinore e thellësisht të mjerë.

U ngrit pa ngut, pa ngut u la, ngriti perdet, i ra ziles dhe kërkoi samovarin e llogarinë; piu gjatë çaj me limon. Pastaj urdhëroi të thërrisnin një karrocier e të nxirrnin bagazhet dhe, teksa ulej në karrocën e hapur, mbi ndenjësën e saj kuqërreme, të zbehur nga dielli, i dha shërbëtorit plot pesë rubla.

- Me sa duket, zotëri, qenkam unë ai që ju solla mbrëmë! - tha hareshëm karrocieri, duke marrë frerët.

Kur zbritën në skelë, mbi Vollgë po kaltëronte tashmë nata e kaltër e verës; shumë dritëza shumëngjyrëshe qenë shpërndarë mbi lumë dhe dritat vareshin në direkët e vaporit që po rendte drejt skelës.

- Ja, ju solla tamam në kohë! - tha karrocieri me një ton lajkatues.

Togeri i dha edhe karrocierit pesë rubla, mori biletën dhe doli në skelë... Përsëri, si mbrëmë, u ndie përplasja e butë kur vaporit preku skelën dhe një marramendje e lehtë nga lëkundja nën këmbë; pastaj fluturoi litari i ankorimit, u dëgjua zhurma e ujit që vëloi e vërshoi përpara nën rrotat e vaporit, i cili ishte tërhequr pak prapa... Dhe vaporit, tashmë i ndriçuar kudo, plot me njerëz e me erën e gatimeve, iu duk jashtëzakonisht mikpritës e i këndshëm.

Pas një minute, vaporit vazhdoi të rendte përpjetë lumit, në po atë drejtim ku ishte larguar edhe ajo më herët po atë mëngjes.

Muzgu i errët i verës po shuhej larg përpara dhe pasqyrohej në lumë, i mugët, i përgjumur e shumëngjyrësh; larg, nën të — nën atë muzg — lumi vezullonte ende aty-këtu me valëza që dridheshin, ndërsa dritat e shpërndara rreth e rrotull në errësirë rrëshqisnin e rrëshqisnin prapa.

Togeri rrinte ulur nën tendë, në kuvertë, duke u ndier sikur ishte plakur dhjetë vjet.

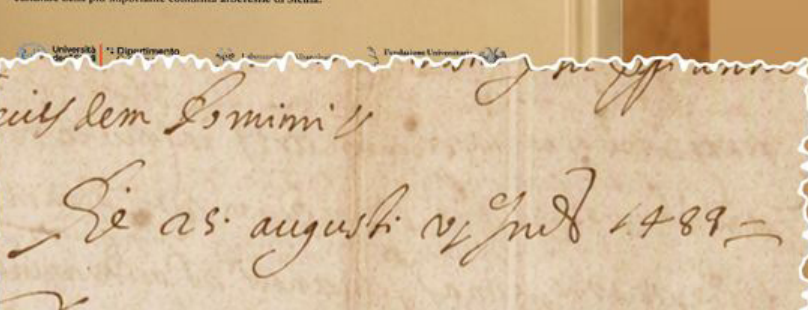
Nuova Uscita

Il presente opuscolo affronta la complessa e dibattuta questione delle origini dell'insediamento arbëreshe sorto nella seconda metà del XV secolo nei feudi appartenenti all'Arcivescovado di Monreale e oggi identificabile con l'attuale Piana degli Albanesi. La ricostruzione delle vicende che condussero alla nascita di questo insediamento non costituisce soltanto un tema di interesse locale, ma si inserisce in un più vasto quadro di problemi storici riguardanti le migrazioni bulgariche tardomedievali, la formazione delle comunità arbëreshe nell'Italia meridionale e le trasformazioni demografiche, economiche e istituzionali che interessarono il Mezzogiorno tra la fine del Medioevo e gli inizi dell'età moderna.

La ricerca qui presentata si fonda su una documentazione archivistica estremamente ampia, in larga misura poco utilizzata dalla storiografia precedente o, in alcuni casi, interpretata secondo prospettive non sempre sufficientemente rigorose sul piano metodologico. L'esame diretto dei documenti, condotto secondo criteri filologici e diplomatici, consente infatti di verificare la fondatezza di numerose affermazioni tramandate dalla storiografia locale e di sottoporre a un necessario riesame interpretazioni che, pur prive di adeguati riscontri documentari, sono state spesso recepite come dati acquisiti. In più occasioni la ripetizione acritica di ipotesi formulate da autori dei secoli passati ha finito per consolidare veri e propri luoghi comuni storiografici, difficili da superare proprio a causa della loro lunga fortuna nella letteratura erudita e nella memoria collettiva. Le vicende relative alla fondazione dell'insediamento si sono infatti sviluppate in un contesto nel quale si sono progressivamente sovrapposte tradizioni popolari, costruzioni identitarie, narrazioni celebrative e interpretazioni storiche di diversa attendibilità. Tale intreccio ha spesso favorito la diffusione di rappresentazioni suggestive e fortemente radicate nell'immaginario locale, ma non sempre sostenute da adeguate prove documentarie. Ne è derivata una storiografia caratterizzata, talvolta, dalla tendenza a privilegiare il valore simbolico di determinati racconti rispetto alla loro effettiva verificabilità storica.

L'obiettivo fondamentale è di riportare il dibattito sul terreno dell'analisi documentaria, distinguendo con chiarezza tra ciò che le fonti consentono effettivamente di affermare e ciò che appartiene invece alla sfera delle ipotesi, delle tradizioni o delle elaborazioni posteriori. L'auspicio è che questa indagine possa contribuire non soltanto ad arricchire le conoscenze sulle origini di Piana degli Albanesi, ma anche a favorire una riflessione più ampia sui processi di costituzione della memoria storica e sulle modalità attraverso cui le comunità elaborano, trasmettono e reinterpretano il proprio passato. In tale prospettiva, il recupero delle fonti e la loro lettura critica non rappresentano soltanto uno strumento di ricerca, ma costituiscono il presupposto indispensabile per una più consapevole comprensione dell'identità storica e culturale della più importante comunità arbëreshe di Sicilia.

Die 25. augusti VI. Ind. 1488

"La fondazione di Piana degli Albanesi" (con appendice documentaria)

Portella della Ginestra
Associazione dei Familiari delle
Vittime e dei Sopravvissuti alla
Strage del 1 maggio 1947